

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

На правах рукопису

ЛОГВИНЕНКО Сергій Володимирович

УДК 323.28.351.746.1

**АНТИЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ЗМІСТ І АНТИСТАБІЛІЗАЦІЙНИЙ СЕНС
ЯВИЩА ТЕРОРИЗМУ: ТЕОРЕТИКО-ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

23.00.01 – теорія та історія політичної науки

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук

Науковий керівник –

БІДЗЮРА Іван Павлович,

доктор політичних наук, доцент

Київ – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
ТЕРОРИЗМУ.....	13
1.1. Поняття «тероризм»: соціально-політична сутність, особливості прояву, критерії класифікації та порівняльного аналізу	13
1.2. Тероризм як засіб боротьби за політичне панування в умовах національних та глобалізаційних трансформацій	42
Висновки до першого розділу	71
РОЗДІЛ 2	
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ	
СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ НА РОЗВИТОК МІЖДЕРЖАВНИХ	
ВІДНОСИН ТА ЛЮДСТВА В ЦІЛОМУ.....	77
2.1. Деструктивний потенціал «вірусу тероризму» в контекстах соціального розвитку окремих сегментів світового політичного досвіду	77
2.2. Основні тенденції та технології прояву тероризму у розвитку поліетнічних країн і суспільств	104
Висновки до другого розділу	136
РОЗДІЛ 3	
БОРТЬБА З ТЕРОРИЗМОМ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА	
КОЛЕКТИВНОЇ СВІТОВОЇ БЕЗПЕКИ	138
3.1. Теоретичні синтези з аналізу соціальної практики боротьби з тероризмом задля створення системи колективної безпеки всередині окремих сучасних країн	138
3.2. Безпекова політика України в контексті світовим чином скоординованої боротьби з внутрішнім та міжнародним тероризмом	166
Висновки до третього розділу	181
ВИСНОВКИ.....	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	190

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний світ стає дедалі взаємозалежнішим, глобальним, інтегрованим. Але про цілком «безхмарні» перспективи бодай відносно-одномірного процвітання окремих країн, регіонів і континентів говорити не доводиться, – на заваді вселюдському цивілізаційному прогресу стоять вкрай негативістські проблеми екології, продовольчі, інфекційних хвороб, погіршення клімату, контрабанди наркотиків та інше.

В останні часи, кінця 1990-х – початку 2000-х років, серед цих негативів найдеструктивнішим чином самовиділяється досить комплексна проблема тероризму взагалі та політичного зокрема.

Проблема політичного тероризму (політико-терористична проблема) дедалі реальніше набуває рис екстраординарної актуальності як для суспільного осмислення, так і для її праксеологізації засобами державної політики та право-юридичного реагування і регулювання в окремо взятих країнах та людських ареалах.

У нашому дослідженні актуальність політично-безпекової проблеми тероризму вбачається у трьох вимірах.

По-перше, вона є гостро актуальною у загально-політологічному осягненні проблеми. У роботі ми акцентуємось головним чином на трьох її аспектах: коли і за яких умов вона виникла; якими є її сьогоденні гносеолого-політологічні виміри і в яких формах проявлялась в недалекому минулому, проявляється сьогодні та безумовно могла б проявитись у гіпотетичній перспективі.

По-друге, актуальність політико-терористичної проблеми осмислюється в теоретико-геополітичному вимірі. У роботі здійснено спробу дослідити феномен політико-терористичної напруги в країнах трьох рівнів соціально-економічної та політико-культурної розвиненості: а) у так званих країнах «золотого мільярда»; б) у середньо розвинених країнах; в) у країнах «третього світу».

По-третє, актуальність політико-терористичної проблеми осмислюється у політико-внутрішніх межах та соціально-політичних умовах абстрактно узятій країни. Спираючись на конкретні реалії окремо узятих країн, зокрема й України, ми намагаємось осмислити суто внутрішні джерела, умови виникнення, форми прояву феномена політичного тероризму.

Синтезом усіх трьох актуальних вимірів досліджуваної проблеми вважаємо її цивілізаційно-динамічний ефект дії / недії терористичного феномена у певному геополітичному регіоні, країні та на її локальному ареалі.

Відштовхнувшись від цієї гносеологічної «точки зростання», й було сформульовано тему усього дослідження.

Серед численних загроз безпеці людини взагалі, безпеці окремих країн, народів і держав, зокрема, поряд із військово-технічною загрозою, контрабандою наркотиків, масовою і важко контрольованою міграцією населення із «гарячих точок», організованою злочинністю та ін., найпомітніше місце займає тероризм. Він не тільки набув найзагрозливіших масштабів, а фактично є викликом цивілізаційному розвитку сучасного людства. Тероризм у ХХ – на початку ХХІ століть набув транснаціональних рис, масового характеру і поставив під загрозу не лише цивілізаційно-стабільний розвиток окремих сегментів людства, а й глобальні стабільність і безпеку.

Антицивілізаційний зміст та антистабілізаційний сенс тероризму потребують глибокого і ґрунтовного осмислення, дослідження, розробки та запровадження різноманітних засобів та дій стосовно його попередження, унеможливлення, протидії та ліквідації найнегативніших його наслідків. До цього додається і те, що тероризм останнім часом усе більше набуває чимало спільного з іншими формами соціального протесту, боротьби і насильства: агресією, збройною боротьбою, диверсіями, партизанськими діями і т. ін. на теренах цілих країн, – особливо поліетнічних. Ці та інші фактори надто ускладнюють визначення справжньої сутності тероризму, його характеру, мети і наслідків.

Вагомий внесок у дослідження феномена «тероризм» вносять відомі зарубіжні вчені, такі як: В. Ангеєр, А. Архарія, Д. Белл, З. Бжезінський, Р. Бейснер, С. Браун, Б. Бруді, І. Валлерстайн, А. Вольферс, А. Гарфункель, М. Гласіус, Д. Гудбі, С. Гук, П. Девіс, Б. Дженкінс, М. Каплан, Д. Кауффман, М. Келдор, А. Конте, Р. Котлер, С. Купчан, У. Ліппман, Г. Моргентау, І. Норр, Р. Пайпс, Дж. Спенієр, Дж. Тороп, Ф. Треггер, П. ван Гам, С. Хантінгтон, С. Хоффман та ін.

Окремо серед зарубіжних дослідників феномена внутрішньо-зовнішнього тероризму виділимо роботи С. Акуавіви «Герилья і революційна війна в Іспанії»; Я. Немеша «Терористи у ФРН (група Баадер-Майнхоф)»; Ж. Пікуіно «Тероризм і політичне насильство»; Л. Дісло «Машина терору»; Г. Денікера «Стратегія антитерору»; П. Вілкінсона «Політичний тероризм»; Й. Беккера «Діти Гітлера»; У. Лакера «Тероризм»; Р. Соле «Терористичний виклик» та ін.

Певний інтерес викликають роботи вчених колишнього СРСР з терористичної тематики, внутрішньодержавної та світової безпеки, таких як: Ю. Антонян, І. Бліщенко, Т. Бояр-Сазанович, Л. Гленська, І. Карпець, В. Кудрявцев, У. Ліпатов, В. Панов та ін. Після розпаду СРСР окреслену проблематику розробляють В. Вітюк, Ю. Гаврилін, А. Грачов, С. Ефіров, К. Салімов, О. Сухомлинов та ін.

В сучасній Україні проблеми тероризму, національної безпеки у різних аспектах достатньо ґрунтовно досліджені такими фахівцями різних галузей знань, як Г. Адлер, В. Антипенко, І. Бідзюра, В. Буткевич, І. Варзар, В. Вознюк, Ю. Гармашов, В. Глушков, В. Глущенко, М. Головатий, М. Гуцало, В. Денисов, С. Допілка, В. Євтінов, В. Ємельянов, І. Зволінський, Ю. Іванов, В. Ігнатенко, О. Картунов, І. Кресіна, В. Крутов, І. Курас, І. Лазарєв, В. Ліпкан, А. Мацко, А. Машкова, М. Сенченко, С. Телешун, В. Тихий, І. Шкурат, Г. Яворська, Г. Фердман, І. Хижняк та ін.

Відаючи належне дослідженням авторів, чії наукові розробки мають помітну наукову і практичну значущість у контексті дисертаційного

дослідження, слід, однак, брати до уваги й ту обставину, що парадигмального осмислення феномена внутрішньо-зовнішнього тероризму в контексті його антицивілізаційного змісту та антистабілізаційного сенсу є недостатнім.

По-перше, принципового значення і актуальності набувають питання, пов'язані з осмисленням суті, місця, ролі і значення суто внутрішніх джерел тероризму в умовах глобалізації, міжнародної інтеграції та демократизації країн і суспільств, їх взаємодії в умовах світових криз та суспільно-політичних, економічних, духовних трансформацій.

По-друге, бракує більш-менш спільного підходу політичних і наукових еліт до осмислення такого джерела тероризму, як поліетнічний (багатонародний) характер населення переважної більшості країн світу, у тому числі і сьогоденної України. Тільки відштовхуючись від цього, можна домогтися єдності зусиль та вироблення дієвих механізмів подолання цього загрозливого явища як у рамках окремих країн, так і на рівні консолідації дій усієї міжнародної спільноти.

По-третє, питання упередження, унеможливлення та успішної боротьби з тероризмом і зміцнення системи колективної світової безпеки бере свій початок зі створення кожною країною власної системи безпекової політики.

Орієнтація України на демократичний цивілізаційний шлях розвитку, цілеспрямований зовнішньополітичний курс на євроінтеграцію, послідовна позиція щодо тероризму та участь у різноманітних антитерористичних інтеграційних структурах на світовому, європейському і регіональному рівнях, перетворюють питання формування антитерористичної політики на одне з першочергових завдань суспільного життя. Це пов'язано також зі специфічними особливостями внутрішньополітичної ситуації в Україні, відповідними кризовими явищами у вітчизняному політикумі, тривалими економічними негараздами, зумовленими складними трансформаційними процесами останніх двадцяти років, із транзитним положенням країни, що становлять потенційну загрозу терористичних актів і на її власній території.

З огляду на це в арсеналі вітчизняного правлячого політикуму 2008 року з'явилася нова область державної політики – «безпекова політика». Третього червня 2011 року (на виїзному засіданні в Ялті) Рада регіонів при Президентіві України «наповнила» концепт безпекової політики суто терористичною атрибутикою протидії самим фундаментальним засадам та джерелам виникнення проявів внутрішнього політичного терору.

Відтак усвідомлення антицивілізаційної природи та антистабілізаційного сенсу тероризму, розробка засобів та методів боротьби з ним постає як важлива теоретична і прикладна проблема сучасності. Необхідною умовою протидії терористичним загрозам на національному ґрунті є формування ефективної державної політики протидії тероризму, що вимагає вироблення виваженої, реальної і чіткої концепції та стратегії, базових принципів, відповідних теоретичних засад і правових норм та визначення шляхів їхньої практичної реалізації. Гостро при цьому постає питання координації цих процесів зі світовою антитерористичною практикою. Ось яким чином авторові бачиться теоретико-аналітичний сенс дослідження проблем, пов'язаних з тероризмом, якими реальними протидіями національній і світовій безпеці на сучасному етапі суспільного розвитку йому можна протистояти.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційного дослідження пов'язаний з плановими науковими програмами комплексної науково-дослідної теми «Проблеми політичної трансформації в контексті сучасного глобального розвитку» кафедри політології Міжрегіональної Академії управління персоналом із контексту наукової проблеми «Діалог цивілізацій: нові принципи організації світу» (затверджена 6 грудня 2007 року, № 0298U006179).

Мета та основні завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є осмислення та обґрунтування суті, змісту тероризму як складного соціально-політичного явища, що має дуалістичні – внутрішньо-зовнішні – соціально-політичні джерела та імпульси, чітко виражений антицивілізаційний зміст і

антистабілізаційний сенс та негативний вплив на розвиток країн, народів і суспільств.

Реалізація цієї мети передбачає вирішення наступних дослідницьких **завдань:**

– здійснити аналіз основних теоретичних розробок політологів, фахівців інших галузей знань з проблематики тероризму, національної і світової безпеки в контексті світового інтеграційного, глобалізаційного розвитку та формування основ національної безпеки окремих країн, суспільств і держав, зокрема України;

– розкрити і охарактеризувати особливості соціальних, економічних, політичних, культурологічних, інформаційних та інших передумов появи і існування тероризму, виявити специфіку його негативного впливу на розвиток окремих країн, спільнот і держав, результати та наслідки такого впливу;

– проаналізувати деякі теоретичні засади та деструктивний потенціал ідеології сучасного тероризму;

– визначити і охарактеризувати принципи, особливості та механізми формування політико-правових і організаційних засад у боротьбі з тероризмом за забезпечення національної та міжнародної безпеки;

– проаналізувати реальну тактику боротьби з проявами тероризму і розробити рекомендації для вдосконалення такої боротьби в сучасних умовах;

– проаналізувати вітчизняний та зарубіжний досвід створення національних концепцій безпекової політики, зокрема і систем протидії внутрішньому та зовнішньому тероризму;

– визначити роль і місце України в антитерористичній коаліції у відповідності зі становленням нової парадигми національної безпеки в умовах вдосконалення в країні громадянського суспільства і демократичної державності.

Об'єктом дисертаційного дослідження є тероризм як суспільно-політичне явище.

Предметом дослідження є антицивілізаційний зміст та деструктивний потенціал політичного тероризму в контексті внутрішньонаціональної та світової безпеки.

Методологічна база дослідження зумовлена широтою комплексу досліджуваних проблем, що викликало потребу використати як загальнонаукові, так і вузькоспеціальні та міждисциплінарні методи. Йдеться, зокрема, про аналіз і синтез, критико-конструктивний метод, порівняльний метод, метод дискурсивного аналізу, історіологічний метод та інші. Так, завдяки синтезному поєднанню методів розглянуто проблему тероризму у цілісності і одночасно взаємозалежності її чинників та компонентів. Системний метод надав змогу дослідити еволюцію тероризму, виявити специфіку його антицивілізаційних проявів, питому вагу чинників, які їх обумовлюють і детермінують. Застосування методу дискурсивного аналізу дозволило окреслити особливості і специфіку антитерористичної боротьби в контексті формування політики національної безпеки окремих країн, суспільств і держав та формування системи колективної безпеки. Структурно-функціональний метод дозволив дослідити еволюцію країн, суспільств і держав, міжнародних інститутів у боротьбі з тероризмом, у формуванні відповідних систем і схем захисту внутрішньокраїнових населенських масивів та й всього людства від тероризму, розвитку міжнародного співробітництва. У процесі теоретичного аналізу феномена тероризму історіологічний метод уможливив спряжіння різносенсових, а то й полярно зорієнтованих цінностей і чинників, зокрема: внутрішніх джерел і зовнішніх імпульсів, об'єктивних труднощів і суб'єктивних факторів, несумісності старих правлінських підходів і новаційних управлінських рішень тощо. Застосування компаративного та статистичного методів створило можливість обґрунтувати висновки та окремі положення щодо динаміки антитерористичної діяльності, формування національної системи безпеки, зокрема в Україні. Залучення принципу історизму дало змогу розглянути проблеми, пов'язані з тероризмом, у їх еволюції і перспективі. Емпіричний аспект дослідження сконцентровано,

головним чином, на документальній та фактологічній базі боротьби зі внутрішнім та зовнішнім тероризмом, у вдосконаленні доктрини безпекової політики всередині країни та формуванні і реалізації зовнішньополітичної діяльності різних країн.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлюється тим, що в рамках цілісного наукового дослідження комплексно, системно аналізується тероризм як складне соціально-політичне явище, що набуло якісно нових антицивілізаційних ознак, проявів і деструктивних наслідків, являючи собою загрозу існування людства в цілому.

У дисертації вперше:

– проведено цілісне дослідження політичного тероризму як антицивілізаційного, антистабілізаційного феномена в умовах національних трансформацій, інтеграції, глобалізації та системних криз, його проявів як реальної загрози внутрішньонаціональній та світовій безпеці;

– доведено, що за умов неврядуваної сучасної еволюції світопорядку феномен тероризму дедалі чіткіше виказує свою дуалістичну внутрішньо-зовнішню природу, що й спонукає правлячий політикум країни перманентно вдосконалювати доктрину безпекової політики держави, відшукувати дедалі нові засади, засоби, методи консолідації внутрішніх сил та суб'єктів міжнародної спільноти у попередженні та ефективній боротьбі з тероризмом;

– сформульовано положення про причинно-наслідкові залежності і зв'язки між темпом та рівнем соціально-економічного розвитку країни або суспільства і стану їх соціально-антитерористичної стабільності. Підставою для цього є контент-аналіз негативного політичного досвіду окремих пострадянських країн останнього часу.

Набуло подальшого розвитку:

– питання про типологізацію терористичних проявів, мотивів, спрямувань і засобів, конкретних деструктивних дій та технологій їх здійснення;

– концепт про специфічні особливості розвитку та поширення тероризму у світі наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття, його соціально-політичних, економіко-культурних та інших вихідних характеристик.

Уточнено:

– положення про системність форм, методів і механізмів протидії тероризму, що мають місце як в окремих країнах, суспільствах, так і стосовно спільних дій світових політичних суб'єктів в регіонах і на різних континентах;

– взаємозалежницьку кореляцію стану боротьби з тероризмом всередині окремо взятої країни із загальною внутрішньою і зовнішньою політикою держави у ній як обов'язкової передумови поступального і дієвого процесу її соціального прогресування та зростання її авторитету у світі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані основні теоретичні положення та висновки роботи є певним внеском у подальшу розробку та поглиблення теоретичного осмислення проблем сучасного тероризму з огляду на суттєві зміни у світі, що відбулися в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, а відтак мають і придатну у практичній діяльності форму для розробки внутрішньонаціональних та зовнішньополітичних, міжнародних заходів забезпечення безпеки.

Основні ідеї дисертації пов'язані з організаційно-управлінськими й нормотворчими, практичними заходами, що в Україні здійснюються з метою гармонізації й адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу, подолання впливу тероризму на реформування правової системи української держави та поступового приведення її у відповідність з міжнародними та європейськими стандартами, у тому числі у галузі державного регулювання боротьби з тероризмом. Результати проведеної роботи певною мірою вже мають підтверджене застосування в аналітичних матеріалах, науково-практичних розробках.

Матеріали дисертації знайшли своє практичне застосування у розробці та впровадженні теоретичних спецкурсів «Зовнішня політика України» та «Актуальні проблеми зовнішньої політики» в Українсько-Арабському

інституті міжнародних відносин ім. Аверроеса (МАУП), Дипломатичній Академії при МВС України тощо.

Результати дослідження можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні дисциплін «Державне управління», «Антитерористична діяльність», «Антикризове управління» та ін.

Особистий внесок здобувача у двох статтях, опублікованих у співавторстві, полягає у розкритті проблеми консолідації українського суспільства в умовах глобалізації і розгулу світового тероризму, а також аналізу ролі політичної толерантності як одного з засобів її досягнення та складає 0,5 а.а. (загальний обсяг статей, опублікованих у співавторстві 1 а.а.).

Апробація результатів дисертації. Результати роботи пройшли відповідну апробацію на наукових міжнародних і республіканських конференціях: «Державна та регіональна політика України в умовах глобалізації» (Київ, 2008 р.); «Ціннісні пріоритети освіти у XXI ст.: соціалізація та соціальна адаптація особистості» (Київ, 2010 р.); «Політичний режим і народовладдя в Україні: проблема взаємовідносин» (Київ, 2010 р.); «Україна в сучасних та міжнародних економічних процесах» (Київ, 2011 р.).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційної роботи висвітлено у 9 наукових публікаціях, 7 з яких вміщено у фахових наукових виданнях з політичних наук, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг основного тексту становить 189 сторінок, список використаних джерел налічує 270 найменувань, у тому числі 32 іноземними мовами.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕРОРИЗМУ

1.1. Поняття «тероризм»: соціально-політична сутність, особливості прояву, критерії класифікації та порівняльного аналізу

Існують твердження, що термін «терор» (у перекладі з латинської мови дослівно означає «страх, жах») вперше був уведений в політичний лексикон у Франції жирондинцями та якобінцями, які об'єдналися для підготовки народного повстання й повалення «за допомогою залякування та жалування» кабінету міністрів короля Людовіка XVI [191, с. 14].

Першою терористичною групою в історії людства вважають секту так званих сікаріїв, яка діяла у Палестині в 66–73 рр. н. е. Назва цієї секти нібито пішла від назви улюбленої зброї бойовиків угруповання, а саме короткого меча (сіки), який легко можна було сховати під одягом. Основними цілями сікаріїв були представники єгипетської та палестинської діаспори, які виступали за налагодження дружніх стосунків з Римською імперією. Самі по собі сікарії при цьому відрізнялися політичним релігійним фанатизмом. Вони у муках вбачали радість, вірили в те, що після повалення ненависного їм режиму народ позбавиться мук і страждань [146, с. 27].

У XI столітті Хасаном аль-Сабахом була створена таємна секта ассасинів, що стала по-справжньому синонімом підступного вбивства. Сектанти вбивали кожного, хто був іншого віросповідання або намагався протистояти їм, тобто вчиняли терор з метою фізичного винищення іновірців. 10 жовтня 1092 р. людина Хасана аль-Сабаха вбила самого візира сельджукського султана – Нізам аль-Мулька [191, с. 7].

Наприкінці XVIII та протягом двох третин XIX ст. поняття «терор» сприймалося в самому широкому та нероздільному значенні відповідно з його етимологією (La terreur – жах). Найперше цим словом визначалась і відкрито

насильницька форма диктатури, і практика одноразових політичних замахів, які мали поширене існування. Його вживали стосовно насильства та репресій, які мають місце під час війни та до самих війн як таких. Тобто поняття «тероризм» вживалося як майже адекватне терору, набуваючи в деяких випадках специфічного відтінку: тероризм – це здійснення терору. Зазначимо, що такий теоретико-методологічний підхід до пояснення поняття «тероризм» значною мірою зберігся і до нашого часу. Пізніше, у XIX ст. з появою опозиційних організацій, які практикують систематичні замаху, поняття «терор» і «тероризм» повсюди, перестають фактично поширюватися на сферу воєнних дій, а виділяються як характеристики певного виду політичної боротьби.

Вже цей, невеликий історичний екскурс до питання «тероризм як суспільний феномен», дозволяє розпочати більш ґрунтовне наукове пояснення цього феномену, його характеру та змісту, подальшої його класифікації (типологізації).

Терор (від лат. *terror* – страх, жах) зарубіжними, українськими політологами пояснюється як політика залякування, насильства, розправа з політичними супротивниками аж до офіційного знищення [174, с. 709]. Таке визначення поняття «терор», однак, не є остаточним, хоча усі словникові, монографічні визначення обов'язково вміщують, як пояснення цього феномену, «жах», «залякування», «насильство» і т. ін. [8; 41; 70; 113; 147; 174; 204].

Існує взагалі понад 100 визначень поняття «тероризм», однак жодне з них не підтримане міжнародною спільнотою як загально визнане. Поняття «терор» і «тероризм» історично вживаються в кількох аспектах, що відкриває простір для довільного маніпулювання ними. І все ж, є багато того загального, що варто брати до уваги. Головне, що основу будь-якої форми терору становить насилля, яке є проявом агресії «фрустрованих індивідів і груп, результат соціального тиску, що перевищує можливості людини до витримки» [21, с. 62]. Таке визначення дає основі тероризму російська вчена в галузі

психології Л. П. Буєва та інші фахівці, в тому числі й українські. Звідси можна вести мову і про типологію тероризму, окремі його види, про що йтиме мова нижче.

У додатку до «Словника французької академії» (1789) тероризм позначається як «система, режим терору». Саме слово «терор» того часу застосовувалося для позначення періоду Французької революції – березень 1793 – липень 1794 рр. У цей період терор, як метод боротьби використовувався радикальними революційними силами для репресивних дій, боротьби з політичними противниками. Після термідоріанського перевороту слово «терорист» набуло негативного характеру і в подальшому майже асоціювалося зі словом «злочинець» [70, с. 512].

По-різному пояснюють поняття і суть терору, як багатопланового суспільно-політичного явища, як більшість українських, так і зарубіжних дослідників. Так В. Ємельянов визначає тероризм як загально небезпечні дії або загроза ними, що чиняться публічно і посягають на суспільну безпеку, та спрямовані на створення в соціальній сфері обстановки страху, неспокою, пригніченості з метою прямого або непрямого впливу на прийняття будь-якого рішення чи відмови від нього в інтересах винних [69].

Відомий фахівець з питань вивчення тероризму Ю. Антонян вважає, що тероризм – це насильство, яке містить загрозу іншого, ще більшого насильства для того, щоб викликати паніку, зруйнувати або порушити державний чи суспільний порядок, викликати страх, змусити противника прийняти бажане рішення, викликати політичні та інші зміни [8; 9].

По-різному пояснюють тероризм як спеціальне явище навіть державні структури (в законах, рішеннях) окремих країн. Так Державним Департаментом США, наприклад, сучасний тероризм визначається як «заздалегідь продумане, політично мотивоване насильство, що здійснюється проти невійськових об'єктів невизначеними групами усередині держави або таємними агентами якоїсь держави, у більшості випадків з метою ефективного

впливу на суспільство, який поширюється на громадян або територію двох або більше країн» [Там само].

У Законі України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. визначено тероризм як «суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [1].

Українські дослідники М. Головатий та М. Панасюк розглядають терор як політику (кінцева мета – розправа з політичними противниками) і як особливу форму політичного насилля, що характеризується жорстокістю, цілеспрямованістю і вдаваною ефективністю [46, с. 439].

«Тероризм, – зазначає В. Крутов, – це особлива протиправна форма насильства, сутністю, особливістю якої є залякування, намір створити атмосферу жаху, обстановку соціальної незахищеної, дестабілізувати політичну ситуацію з метою примусити структури влади прийняти вигідні для терористів рішення» [111].

За вище викладеного цілком правомірно стверджувати, що тероризм – це політика і практика терору, сукупність форм і засобів політичного та фізичного насильства, до яких вдаються терористи для досягнення своїх цілей [111, с. 439-440].

Дещо складно, однак об'ємно дає визначення поняття «тероризм» правознавець Г. Адлер. «Тероризм, – пише він, – це злочинне діяння особи, групи осіб чи організації, спрямоване на досягнення мети примушення фізичних та юридичних осіб, органів влади, держави або міжнародної організації до прийняття вигідних для терористів рішень шляхом залякування невизначеного кола осіб, створення обстановки тривожності, нестабільності в певній соціальній групі чи у суспільстві в цілому за допомогою застосування або погрози застосування будь-яких форм фізичного чи психологічного насилля з використанням різноманітних засобів, включаючи зброю масового

ураження та її компоненти, отруйні, сильнодіючі, радіоактивні речовини, засоби радіоелектронної боротьби» [2, с. 7].

Змістовною і доцільною є спроба визначення антицивілізаційної сутності сучасного тероризму (початок ХХІ ст.), що міститься у праці С.А. Зелінського «Політичний тероризм як соціально-правове явище»: «Слід зазначити, – пише автор, – що за всю історію існування соціального феномену тероризму значно змінився його зміст та форми прояву, хоча сутність залишалась тією ж – використання крайнього насильства чи погрози насильством для досягнення певних політичних, релігійних чи інших публічних цілей, при наявності основного конструктивного елементу – мотиву злочинного терористичного діяння – залякування державної влади, суспільства чи його частини» [78, с. 40].

Відомий дослідник тероризму Максиміліан Стрімка робить дуже змістовну спробу дати філософсько-психологічне визначення сутності сучасного тероризму: «...сучасний тероризм можна дефініювати як політично вмотивований та обґрунтований метод використання радикального насилля, головна мета якого – досягнення певного психічного ефекту. Характерною рисою сучасного тероризму є комунікативність: поєднання насильницьких вчинків з політичним посланням, при чому це послання може бути, а часто і є диференційованим з огляду на різні сектори цільової публіки. Його органічною частиною може бути як інтенсивне залякування, тероризування одних, так і підбурювання інших, потенційних спільників й наслідувачів терористів. Від останніх видів тероризму, сучасний тероризм відрізняється передусім систематичним використанням крайнього насильства, яке визначає також характер навмисно викликаного психічного ефекту» [197].

Серед існуючих, відомих визначень поняття «тероризм» одним з найвдаліших, як на нашу думку, є визначення, запропоноване американськими дослідниками В. Маллісоном та С. Маллісоном. Тероризм, – пишуть вони, – «це систематичне використання крайнього насильства та погрози насильством

для досягнення публічних та політичних цілей» [235, с. 3]. Таке визначення хоча і достатньо широке, але й максимально точне і зрозуміле.

Події 11 вересня 2001 року у США стали причиною появи до цього часу практично науково не досліджених і неаргументованих нових пояснень феномену тероризм, його антицивілізаційного змісту, а саме:

1. Тероризм почали пояснювати як частку культури під загальною назвою «глобалізаційна політика» (В. Панченко, С. Карповський та ін.). Прихильники цієї точки зору доводять, що нині формується принципово інша світова спільнота людей і в кінці ХХ століття завершився перерозподіл раніше існуючих спільнот і їх культур.

2. Тероризм стали подавати як найважливішу силу і засіб у протистоянні країн і народів, оскільки у інший спосіб налагодити між ними співпрацю практично неможливо.

3. Оскільки домінуючими (на думку окремих вчених) в тероризмі є психологічні аспекти, то це означає, що тероризм – це виключно антигуманне явище, що у кінцевому випадку може спричинити втрату усього позитивного, що накопичило людство впродовж усього ХХ століття.

4. Нинішній тероризм – основний детонатор численних воєнних конфліктів.

Так чи інакше, але в кінці ХХ – на початку ХХІ століття тероризм став одним з найдієвішим засобів і механізмів досягнення політичних цілей виключно насильницькими методами, а відтак і його антицивілізаційний характер, деструктивний сенс окреслилися чітко і однозначно.

Зміст терору і тероризму, і як понять, і як соціальних явищ, не є тотожним. Більшість дослідників тероризму взагалі розмежовують ці поняття і явища з урахуванням конкретного контексту. Терор, – на їх думку, – це відповідна специфічна політика (залякування, насильство, розправа з особою, людьми, політичними противниками) [174, с. 709], а тероризм – це дія (форма), в якій здійснюється терор, терористична політика. Такий методологічний підхід слід визнати як вірний.

Далі в теоретико-практичному плані принципового значення набуває також необхідність більш-менш чіткого розмежування понять «агресія» і «тероризм», які часто поєднуються, змішуються, хоча це принципово, по суті, різні поняття і явища.

Агресія (від латинського *aggressio* – напад) – це усі види і форми незаконного, з огляду статуту ООН, збройного нападу та застосування сили однією державою чи групою держав проти суверенітету, територіальної недоторканості або політичної незалежності іноземної країни, народу (нації). Обов'язкові ознаки агресії – першість (ініціатива) щодо відповідного об'єкта, тому поняття агресія не використовується для визначення дій сторін у громадських війнах, внутрішніх конфліктах. Збройна (пряма) агресія засуджується світовою громадськістю як один із найтяжчих міжнародних злочинів.

Визначення агресії набуло практично-політичного значення далеко не зразу. В 20–30-х роках ХХ ст. у зв'язку з відмовою більшості держав від права на війну з одночасним прагненням деяких політичних режимів до світового збройного нападу, а також через агресивність задуму, намірів та інтенсивність дій суб'єкта міжнародної політики щодо планування, таке визначення лише починалося. Суттєве значення, зокрема, мало те, що у 1927 р. Лігою Націй була прийнята Декларація про агресивні війни. Вона проголосила, що «будь-яка агресивна війна є і залишається забороненою» (п. 1).

Ідеологічне та політичне змагання найвпливовіших держав навколо загальноприйнятого визначення агресії, однак, тривали майже 40 років, починаючи з Лондонської конвенції (1933). Право на визначення факту агресії належить, однак, Раді Безпеки ООН, яка згідно з резолюцією «Про визначення агресії» (1974) враховує такі моменти цього феномену як: першість, ініціатива збройного нападу або інше застосування збройної сили проти суверенітету держави; відповідність дій суб'єкта міжнародного права приблизному переліку агресивних актів; співучасть у формі надання своєї території для

агресії; конкретність підходу та всебічне врахування обставин початку збройної боротьби країн.

Суттєво і те, що агресія – це головним чином така дія, яка пов’язана із силовими, військовими організаціями – це пряма загроза, найперше життю людини. А відтак, залежно від змісту і форми дій вирізняють агресію: пряму (вторгнення на територію іншої країни, напад, окупацію, в тому числі й тимчасову, бомбардування, блокада морських портів, порушення правил військової присутності згідно з попередніми домовленостями та ін.); непряму, в якій збройна сила агресора використовується приховано, замасковано, у формі найманців, бандитських формувань; співучасть у діях агресивних держав. Найнебезпечнішою при цьому формою агресії, злочином перед людством вважається неспровокована пряма агресія, або ж агресивна війна.

Акцентуємо увагу й на тому, що статут ООН зобов’язує членів Альянсу вирішувати будь-які свої суперечки тільки мирними засобами, не допускаючи жодних винятків, утримуватися у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування проти територіальної недоторканості, політичної незалежності будь-якої держави.

Якщо вести мову про поняття і зміст «тероризму» безпосередньо у юридичному плані, то він має свої специфічні особливості і, по суті, агресія, агресивність є лише однією з його складових, характерних ознак. Тобто, терор, тероризм – явища більш широкі, ніж агресія, і тому, природно, їх юридичне обґрунтування також є більш складним. Достатньо нагадати, що за підрахунками окремих вчених, лише різноманітних міжнародних декларацій і конвенцій, що стосуються тероризму нараховується близько тридцяти, і у більшості з них елементи, пов’язані з агресивністю, як складовою соціального, політичного та іншого характеру, присутні тією чи іншою мірою.

Різноманітне трактування понять «терор», «тероризм» обумовлене значною мірою складністю його структури і проявів, хоча основу таких понять становить все ж те, що тероризм – це «метод політичної боротьби, – зазначає

українська дослідниця Л.І. Мошкова, – який використовують найрізноманітніші політичні сили» [147, с. 5].

Тероризм, як складне і багатогранне соціальне явище, по-різному, у відповідності з науково-методологічним підходом, пояснюють також представники різних галузей знань, найперше – політологи, історики, соціологи, психологи тощо. Так, політологи, соціальні політики і філософи розуміють терор, як, головним чином, політичні дії. Це, – визначають політологічні словники, – «опозиційна діяльність екстремістських організацій або окремих осіб з метою систематичного або одиничного використання насильства (або його загрози) з метою залякування будь-кого (уряду, партії, населення, групи, тощо)» [173, с. 655]. Історики у свою чергу виділяють в феномені терору саме історичний аспект, пов'язаний із закономірностями і протиріччями історичного процесу.

Досить своєрідними є і методологічні підходи до визначення сутнісних особливостей тероризму сучасних богословів, релігієзнавців, теологів. Так, відомий захисник християнського вчення Йосип Тереля пише наступне: «Терористи штучно створюються глобалістами для того, щоб було легше взяти під контроль християнське населення світу...» Він наголошує на тому, що за усіма негативними явищами сучасного світу стоять терористи, яких «створила світова закуліса для дестабілізації національних держав» [202, с. 28].

Ряд авторів (див. напр. Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информационно-аналитический справочник по негосударственным военизированным системам. – М., 2003. – 702 с.) звертають увагу на те, що суть самого терміну «тероризм» особливо девальвувалася, змінилася після згаданих вже подій 11 вересня у США. Ці зміни пов'язані з політизацією поняття «тероризм», фігуранти якого часто бачать себе не інакше як «борцями за благородну справу» і не інакше. Так відомий лідер бразильської повстанської групи «Авангард народної боротьби» Хуан Карлос Маріхелла, автор спеціального посібника «Короткий посібник з організації міської партизанської війни», пише: «Терор – зброя, від якої революціонер ніколи не

відмовиться». Ще один спеціаліст з проблематики, пов'язаної з тероризмом, генерал Амброджио Вивіані стверджує таке: «Тероризм – це зброя тих, хто має намір боротися за свободу, але не має для цього армії». Тобто «тероризм», як суспільне, соціальне явище, нерідко подається у однозначному негативному або ж виключно позитивному плані. Крім того, пояснення цього явища (терміну) пов'язане з характером дипломатії і дипломатичних відносин; стандартами «реальної політики», конкретними правами людей на самовизначення і навіть на повстання.

На підставі вище зазначеного, Арас Джангір дає таке, достатньо обґрунтоване визначення поняття тероризм: «Тероризм – самостійна військово-політична категорія, особливий вид війни, компонент політичної культури і напрям ідейного світогляду, який включає силові і інші загрози, мотивовані дії, прояви і тенденції з боку організованих структур, що діють поза форматом держави» [11, с. 10].

Найчастіше в сучасній літературі йдеться не про тероризм взагалі, а про «тероризм політичний», оскільки саме він фактично є в основі будь-якого терористичного прояву. Тобто, за рахунок політичного терору робиться вплив на відповідні суспільні, соціальні процеси. З-поміж багатьох визначень поняття «політичний терор» досить складним є і таке: політичний терор – це «незаконне використання насилля або загрози насилля (вбивства, вибухи, захоплення літаків, приміщень, заручників і т. ін.) на недержавному рівні проти особистостей, або проти власності для залякування, або зміни курсу уряду, громадянського населення, або любої його частини з метою досягнення політичної або соціальної мети» [237, с. 57].

Окремі форми, моделі, прояви тероризму існують певний час, у залежності від того, які політичні ідеології і які політичні сили їх використовують у політичній боротьбі. Так народ втратив віру у справедливість ідеалів яacobінства і яacobінського терору майже впродовж одного місяця, коли яacobінці, Робесп'єр та інші лідери, стали знищувати не

лише окремих людей, але й їх сім'ї тільки за те, що ті не сприйняли і не підтримали лозунгів якобінської «рівності».

Понад десять років протримався гітлерівський тероризм з його людиноненависницькою ідеологією і пропагандою виключності арійської раси. Майже століття за рахунок досконалої методології комуністичної пропаганди протрималася доктрина комунізму, яка також забрала життя мільйонів людей не лише у колишньому СРСР, але й у Європі, на інших континентах.

Відтак, політичний терор, як і терор взагалі, є не лише загальним, але й конкретно історичним (в термінах і часі) явищем, і саме таким має досліджуватися.

Вважаємо, що не доцільно ототожнювати «політичний тероризм» і «політичний екстремізм», оскільки останній є схильністю до використання крайніх, жорстких засобів політичної діяльності, неприйняття будь-яких проміжних форм врегулювання складних ситуацій у політичних процесах.

Загалом вчені виділяють три основних види політичного екстремізму: а) програмний екстремізм (визначається типом ідеології, цілями і характерний для расизму, фашизму, комунізму тощо); б) ситуаційний екстремізм (використання крайніх силових засобів політичної боротьби); в) емоційний екстремізм (масова, найчастіше стихійна реакція на ту чи іншу подію, рішення, становище у суспільстві тощо).

Відтак, логічно буде стверджувати, що політичний «екстремізм» всього лише ознака, складова частина політичного тероризму, оскільки основу і політичного тероризму в цілому, і політичного екстремізму, як його складової, становлять маніпулювання громадською думкою і свідомістю та відповідні елементи і форми насилля.

У кінці ХХ – на початку ХХІ століття з'явилося ряд специфічних, унікальних видань, що стосуються тероризму, пов'язаного саме зі специфікою окремих регіонів Землі і, навіть, окремих народів. Так у книзі Ландабасо Ангуло і А. М. Коновалова «Тероризм и этнополитические конфликты»

(Книги перша і друга) [119] робиться унікальна спроба розглянути етнополітичні конфлікти крізь призму реалій сьогоdnішнього дня, крізь призму саме тероризму. В даному випадку об'єктом дослідження обрано таку унікальну країну як Іспанія (конкретно – Країна Басків). «Філософія тероризму, як продукту екстремістської свідомості, – пишуть зокрема автори цього унікального видання, – обов'язково несе в собі відтінок міфотворчості. У результаті соціальна реальність набуває знівечених, фантастичних окреслень» [119, Книга 1].

У другій книзі цього видання [119, Книга 2] головним чином розглядається тероризм, що має прояви сьогодні у Західній Європі, Росії тощо. Автори акцентують увагу на тому, що «сучасний розвиток людської цивілізації характеризують дві принципового характеру тенденції: з одного боку, це процеси глобалізації під впливом науково-технічної революції, а з іншого – потяг до культурної і національної своєрідності, бажання зберегти історичну спадщину, національну і релігійну ідентичність» [Книга 2, 7]. Саме останнє дає підстави розглядати тероризм як унікальний феномен, пов'язаний з боротьбою окремих націй, народів, етносів за збереження своєї національної унікальності, виокремленості, неповторності.

Поняття «терор» та «тероризм» історично вживалося в декількох аспектах, що, до речі, створює умови для певного маніпулювання ними. Перше. З кінця XVIII століття та протягом XIX століття поняття «терор» сприймалося у самому широкому та нероздільному значенні, відповідно з його етимологією (*la terrouir* – жах). Його вживали стосовно насильства і репресій, які мають місце під час війни та до самих війн як таких взагалі. Друге. З появою в кінці XIX століття опозиційних організацій, які починають практикувати систематичні замахы, поняття «терор» і «тероризм» перестають головним чином поширюватися на сферу воєнних дій, а виділяються як певні форми політичної боротьби.

Відтак за усіх складнощів визначення поняття «тероризм», стосовно його антистабілізаційного сенсу можна взяти до уваги ряд таких основних

елементів, що дають змогу більш-менш однозначно все ж визначити це поняття:

1. Тероризм – це своєрідна і специфічна форма організованого насилля, як стосовно окремої особи, групи, так і великих людських спільнот. Це засіб умисного завдання шкоди, позбавлення свободи та порушення прав людини (особистості), групи, великого соціуму.

2. Тероризм – форма і засіб використання сили з політичною метою, тобто форма специфічного політичного насильства.

3. Тероризм – це засіб не лише нанесення загрози та безпосередніх збитків жертві, але й механізм здійснення суспільної дестабілізації.

4. Тероризм – протизаконне застосування насильства стосовно особи, групи, влади, народу і т. ін. [147, с. 7-8].

До перерахованих елементів можна додати і ряд інших, які, однак, є значною мірою похідними від перерахованих, менш суттєвими.

Найчастіше терор мав і має форму індивідуального або колективного (великогрупового) насилля, і як форма збройного насилля найперше використовувався і використовується у державах з авторитарним та понад усе – тоталітарним політичним режимом. У зв'язку із вищезазначеним, нагадаємо, що словники та різноманітні енциклопедії XIX і навіть першої половини XX ст. дійсно не містять самого терміна «тероризм», хоча мають детальне описання історично конкретних терористичних режимів: «червоного» яacobінського і «білого» роялістського (1815–1816) у Франції; терору російських народовольців, ірландців або басків «знизу».

Деякі сучасні дослідники, що вивчають тероризм та пробують його класифікувати, пропонують розрізняти терор – насилля сильних над значно слабшими (держава над опозицією) і тероризм – насилля і залякування слабкими (опозицією) сильних (державу). Як зазначає також Л. Мошкова, «тероризм – це насамперед протизаконне застосування насильства або ймовірність такої акції стосовно особи або її власності, з метою змусити владу прийняти рішення, яке відповідає вимогам протиправних сил» [Там само, с. 8].

Заперечується точка зору, що терор – породження виключно ліберальної, плюралістичної демократії: у нетоталітарних диктатурах – Уругваї, Гватемалі, Парагваї – тероризм «зверху» і тероризм «знизу» ведуть жорстку багаторічну боротьбу, і це є вагомим аргументом.

Певну системну теорію і етнічне виправдання терору дали ще в ХІХ ст. анархісти І. Мост і К. Генцен, хоча в суспільній свідомості сучасний терор асоціюється не з ними, а з Робесп'єром, Нечаєвим, Бакуніним та ін.

Серед численних зарубіжних дослідників проблем тероризму, його антицивілізаційної суті та антистабілізаційного сенсу виокремимо наукові праці та розвідки В. Ангейера, Д. Белла, Р. Рейснера, І. Валлерстайна, А. Гарфінкла, М. Гласіуса, С. Гука, П. Девіса, Б. Дженкінса, М. Келдора, А. Конте, Д. Пайпса, Д. Спеніера, Дж. Торопа, С. Хантінгтона та ін.

Певний інтерес у цьому ж плані викликають роботи вчених колишнього СРСР, написані головним чином у 70–80-ті рр. ХХ ст. Це праці Ю. Антоняна, І. Бліщенко, Т. Бояр-Сазановича, Л. Галенської, А. Змієвського, І. Карпця, В. Кудрявцева, У. Латіпова, Є. Ляхова, Л. Моджоряна, В. Панова та ін. Як справедливо підкреслює Л. Мошкова, «у більшості робіт таких авторів прослідковується дві тенденції: 1) констатація фактів без політологічного аналізу; 2) надмірна ідеологізація у спробах відійти від реальних проблем тероризму до конструювання вузького класового розуміння цього явища» [147, с. 2].

Різноманітним соціально-політичним аспектам сучасного тероризму присвячені праці таких відомих російських дослідників, як В. Вітюк, Р. Грачов, С. Ефіров.

Аналіз міжнародно-правового механізму функціонування окремих держав у контексті проявів сучасного тероризму, можна знайти в роботах І. Бліщенко, П. Валусьва, Л. Галенської, М. Данова, І. Карпця, Є. Ляхова, Л. Моджорян, Ю. Рібакова, Г. Старушенко та багатьох інших авторів.

З-поміж багатьох дисертаційних робіт, які було захищено за останні десять років в Україні з проблем тероризму маємо виділити роботи Г. Адлера

[2], В. Вознюка [30], І. Гармашова [41], Л. Мошкової [147], О. Сухомлинова [199]. Так, загальний феномен тероризму (виникнення, прояви) розглядаються у дисертаційній роботі Л. І. Мошкової [147], яка захистила дисертацію у 2001 році (м. Одеса). Деструктивний вплив сучасного тероризму на суспільно-політичний розвиток людства загалом детально проаналізував доктор філософії в галузі політології І. Ю. Гармашов [41] (Київ, 2006 р.). Проблемам міжнародного тероризму у сучасних глобалізаційних процесах присвятив свою дисертацію В. С. Вознюк [30] (Київ, 2005 р.). Оригінальні підходи до проблем боротьби з тероризмом, які обумовлені у національному законодавстві держав і міжнародно-правовій практиці, містяться у дисертаційній роботі Г. Е. Адлера [2] (Київ, 2003 р.). Антитерористичну діяльність як складову національної безпеки України обґрунтовує у своїй дисертаційній роботі український дослідник О. В. Сухомлинов [199] (Київ, 2007 р.).

Ці та інші дисертаційні роботи, присвячені різноманітним аспектам тероризму, терористичної, антитерористичної діяльності тощо, і були, поряд з іншою спеціальною літературою, методологічною основою підготовки даної дисертаційної роботи, хоча цілісних наукових праць щодо антицивілізаційного змісту та антистабілізаційного сенсу тероризму фактично немає.

У відповідності з метою та завданнями даного дисертаційного дослідження наявну літературу (та її брак) можна систематизувати, пояснити ще і у такий спосіб.

Соціально-політичним та іншим аспектам сучасного тероризму присвячені праці таких відомих російських та українських дослідників, як В. В. Вітюк, В. С. Вознюк, А. С. Грачов, С. А.Ефіров, О. В. Сухомлинов та ін.

Аналіз міжнародно-правового механізму функціонування окремих держав та основних аспектів антитерористичної політики і діяльності можна знайти в роботах І. П. Бліщенко, В. Г. Буткевича, П. М. Валуєва, О. Ю. Висоцького, В. М. Денисова, Л. Н. Галенської, М. В. Жданова, І. І. Карпця, І. І. Лукашука, Є. Г. Ляхова, Л. А. Моджорян, Ю. М. Рібакова, Г. В. Старушенка та багатьох інших авторів.

Питанням міжнародно-правових аспектів практичної боротьби з тероризмом присвячені праці В. Буткевича, О. Висоцького, В. Денисова, В. Євінтова, І. Лукашука, В. Ігнатенка, А. Мацка, І. Хижняка.

Кримінально-правові аспекти тероризму аналізуються у працях українських вчених: В. Антипенка, Т. Бояр-Сазановича, В. Глушкова, В. Ємельянова, В. Тихого та ін. Зокрема помітною з-поміж інших є праця В. Ємельянова «Злочини терористичної спрямованості».

Останнім часом з питань правових аспектів тероризму захистили дисертаційні роботи С. Допілка, Ю. Іванов, інші вчені.

Значна частина наукових робіт вказаних авторів зміщені саме у бік кримінально-правового, кримінологічного виміру, а поміж тим, бракує робіт, зокрема присвячених: а) проблемам етноцивілізаційного протистояння; б) суті і особливостям тероризму в контексті світових геополітичних викликів, з чим головним чином і пов'язана поява даної дисертаційної роботи.

Гострим, неоднозначним є також питання суті та класифікації екстремістських терористичних організацій. Велика увага цим проблемам надається, зокрема, в роботах українського дослідника М. І. Сенченка. В його працях велика увага надається створенню та функціонуванню екстремістських, терористичних організацій, їх економічній підтримці та фінансуванню, зокрема, за рахунок американської, світової резервних систем тощо [186].

Оскільки існує проблема визначення організацій, які класифікуються як терористичні, то навіть окремі країни на своєму рівні і за власними критеріями намагаються зробити перелік тих організацій, які вони класифікують не інакше як терористичні. Так у 2003 році такий перелік було зроблено у США на основі доповіді Конгресу США СК.8 № КБ 32120 під назвою «Список іноземних терористичних організацій і Конгрес: санкції, накладені на іноземні терористичні організації». Основу для такого списку склали матеріали дослідницького центру тероризму США та рішення Верховного суду РФ від 14 лютого 2003 року про визнання терористичними низки іноземних організацій. До речі, списки іноземних терористичних організацій Департамент США

почав складати ще з 1997 року. Тоді вперше такий список було підготовлено тодішнім Державним секретарем Сполучених Штатів Америки, в який включили 30 відомих терористичних організацій, що діяли у різних країнах світу.

До згаданого переліку було включено майже половину від загальної їх кількості, ісламських об'єднань («Організація Абу-Ніділя», «Збройна ісламська група», «Аль-Каїда», «Абу Сайяф група», «Аль-Джихад», «Хамас», «Ісламський рух Узбекистану», «Хезбелла» тощо), палестинські відгалуження від організації визволення Палестини (ОВП) – «Фронт визволення Палестини», «Національний фронт визволення Палестини», «Народний фронт визволення Палестини – Головне командування» та такі організації як «Аум Сінрікво» (Японія), «Реальна ІРА» (Ірландія), «Батьківщина і воля басків – ЕТА» (Іспанія), «Кахане Чаї» (Ізраїль), «Революційна народна боротьба – ЕЛА» (Греція), «Робітничча партія Курдистану» (Туреччина), «Тигри виявлення Тамія Іламу» (Шрі-Ланка), «Муджахеддін е-Халд» (Іран), «Національна визвольна армія» (Венесуела), «Революційне народне визволення» (Туреччина), «Революційні Збройні сили Колумбії FARC» (Колумбія), «Сяючий шлях Sendero Luminoso, SL» (Перу), «Об'єднані сили самооборони Колумбії FARC» (Колумбія).

Свій перелік міжнародних терористичних організацій склала і Російська Федерація. Так у лютому 2003 року Верховний суд Росії визнав терористичними 15 ісламських організацій, серед яких було названо «Вищий військовий Маджлисуль Шура Об'єднаних сил моджахедів Кавказу» (лідер – Шаміль Басаєв), «Конгрес народів Ічкерії і Дагестану» (лідери – Шаміль Басаєв і Мовладі Удугов), «Аль-Каїда», «Талібан» (Афганістан), «Асбат аль-Ансар» (Ліван), «Аль-Джихад», «Аль-Гамй'а аль Ісламія» (Єгипет), «Аль-Іхван-аль Муслімун» (міжнародна організація), «Хезб ут-Тахрір аль-Ісламі» (міжнародна організація), «Джамаат-е-Ісламі», «Лашкар-е-Тайба» (Пакистан), «Ісламська партія Туркестану» (колишній «Ісламський рух Узбекистану»),

«Джаміят аль-іслах аль Іджтіман», «Джаміят Іхья ат тураз аль-Ісламі» (Кувейт), «Аль-Харамейн» (Саудівська Аравія).

Не менш складним є питання класифікації (типологізації) тероризму.

Німецький дослідник Г. Мадлох виділяє чотири основних позиції, що є своєрідною класифікацією тероризму. Це: 1) «державницький терор», приклади якого знаходять в Чилі, Парагваї, Бразилії, Гватемалі тощо; 2) тероризм, що здійснюється організаціями неофашистського характеру (Національний фронт у великій Британії, Партія національного руху та її відомий підрозділ «Сірі вовки» в Туреччині, Італійський соціальний рух та її «Чорний порядок», «Фронт дії національних соціалістів у Німеччині» тощо); 3) терористична діяльність дрібнобуржуазних, націоналістичних та сепаратистських сил (баскські, бретонські та корсиканські угруповання); 4) тероризм, який приховується під псевдолівими гаслами [242, №20, с. 8-9, №21, с. 8-10]. Така класифікація, безумовно, має сенс і може братися до уваги, але вона надто ускладнена, не зовсім чітка.

У типології тероризму головним чином виділяють чотири його види: економічний, політичний, соціальний і інформаційний. Важко сказати, який з цих видів нині, на початку XXI століття, є домінуючим, але нам видається, що найперше треба брати до уваги тероризм політичний, оскільки саме він безпосередньо пов'язаний з владою, владарюванням, силовим впливом на вирішення будь-яких проблем суспільного, соціального характеру. Значною мірою політичний тероризм спонукає усі інші його види і форми.

Одна з перших спроб певним чином систематизувати всю багатоманітність терористичних дій була вчинена на конференції з приводу уніфікації кримінального права, що відбулася в Іспанії ще у 1934 році. Тут вперше, з огляду на потреби кримінального права, прийняли рішення розрізняти саме тероризм «політичний» та «соціальний». Це було суттєвим актом щодо тероризму, оскільки законодавства багатьох країн взяли на озброєння такий поділ і тривалий час ним користувалися. Пізніше, у 1970 році Міжамериканська комісія із захисту прав людини, розглядаючи проблему

тероризму, прийшла до висновку, що тероризм все ж потрібно розрізняти, виходячи саме з різних мотивів суб'єкта терористичної діяльності, а саме: тероризм соціальний, політичний та ідеологічний [37]. Тобто, в даному випадку об'єктивно було виокремлено ще й тероризм ідеологічний. Такий підхід є логічним і обґрунтованим.

У своїй концепції щодо класифікації тероризму англійський дослідник Поль Вілкінсон визначав ще й тероризм «революційний», коли діяльність терористів спрямовувалася саме зміну політичної системи, «підревольюційний», коли тероризм був спрямований на певні зміни в межах існуючої політичної системи, та «репресивний», у разі, коли терористична діяльність окремої держави спрямовувалась проти іншої держави або ж проти опозиції [241]. Така класифікація тероризму, на нашу думку, також має сенс.

Авторитетною, за оцінкою А. Г. Дугіна, є думка американського фахівця у галузі дослідження проблем тероризму Дж. Мотлі, який свого часу запропонував таку модель його класифікації, за якою усі терористичні організації поділяються власне на дві великі групи: ліві та праві [66].

Крім того, велике коло експертів виділяють і ще одну групу терористичних організацій [246], пов'язаних з виробництвом, доставкою в США і реалізацією на внутрішньому ринку наркотиків, що надходять в основному з країн Латинської Америки, а також із Близького і Середнього Сходу, Південно-Східної Азії. Це так званий наркотероризм, що поступово перетворився на серйозну проблему для всього людства, але насамперед для індустріально розвинутих країн з високим рівнем доходу на душу населення. Боротьба з цим видом тероризму з кожним роком все більше стосується України, багатьох європейських держав.

У книзі ««Лівий» тероризм на Заході: історія і сучасність» В. Вітюк і С. Ефіров пропонують наступну, свою класифікацію тероризму: а) державний терор і опозиційний тероризм; б) міжнародний і транснаціональний тероризм; в) терор за соціальною спрямованістю: соціальний, націоналістичний і релігійний [29, с. 237-239].

Вже цитований нами Максиміліан Стрміска стверджує таке: «Загальноприйнятої, раціонально обґрунтованої типології тероризму, на жаль, не існує. Нинішні спроби опрацювати таку типологію створили вельми хаотичні враження. Значні недоліки були вже у спробі розрізнення революційного та субреволюційного тероризму, як двох основних типів субверзивного терористичного насилля, однак ще більші проблеми виникли згодом при розрізненні підтипів революційного та субреволюційного тероризму» [197].

Окремі фахівці говорять про наявність «одноразового тероризму», мета якого підвищити договірний політичний потенціал даного угруповання в рамках вирішення однієї конкретної проблеми [230]. Визначається і такий вид тероризму, як «підривний», що здійснюється з метою «озброєної пропаганди», яка має продемонструвати усім потенційним союзникам, що озброєна боротьба проти режиму можлива, доречна й доцільна [224, с. 149-169]. Соціолог Салімов К. Н. зазначає, що у наш час (початок ХХ ст.) особливого поширення набув так званий кримінальний тероризм злочинних формувань, тобто скоєння терористичних актів організованими, злочинними групами з метою залякування або й знищення конкурентів та здійснення впливу на державну владу з метою отримати найкращі умови для своєї злочинної діяльності [182, с. 5]. При цьому, на думку дослідника, особливу загрозу становлять транснаціональні прояви тероризму. Це вже його широкі міжнародні масштаби, яким протистояти досить важко, а іноді просто неможливо. За визначенням К. Н. Салімова термін «транснаціональний» використовується для визначення потоків інформації, грошей, фізичних об'єктів, людей та інших матеріальних чи нематеріальних засобів через державні кордони, при цьому хоча б один з суб'єктів цього процесу не представлений державою [Там само, с. 115]. Відомий російський дослідник сучасної кримінальної злочинності В. В. Лунєєв говорить про особливу поширеність саме «комерційного» та «ідеологічного» виду тероризму, відносячи до першого названий вже кримінальний тероризм, а до другого виду – традиційний тероризм на

політичному, націонал-сепаратиському, релігійному підґрунті. Спостерігається становлення інформаційного тероризму – не менш небезпечного за вказані види [130]. Український політолог М. А. Дмитренко у своїй монографії «Протиріччя тероризму: питання теорії і практики» (К., 2006, 257 с.) поділяє тероризм також на бойовий, кримінальний і соціально-політичний [с. 9]. Бойовий тероризм розглядається і аналізується з огляду на характер воєнних дій і визначається як «збройний конфлікт низької інтенсивності».

Кримінальний тероризм має у своїй основі кримінальну складову і часто характеризується, поціновується як вид кримінальної злочинності. Соціально-політичний тероризм – це своєрідний вид політичної боротьби, який формується і існує на основі відповідного соціально-політичного протесту. Як правило, основним підґрунтям такого протесту є не що інше, як довготривале затягування з розв'язанням соціальних проблем і суспільних протиріч.

Так чи інакше: а) у «чистому», навіть яскраво вираженому виді вище перераховані форми тероризму фактично не існують; б) до терористичної діяльності здебільшого приводять конфлікти як політичного, так і соціального, терористичного, національного, світоглядного і т. ін. характеру. Тобто, тероризм завжди є не стільки коректне, скільки багатогранне, складне явище, що потребує предметного аналізу.

Немало суперечок в політології, сучасному праві точиться навколо поняття «державний тероризм». У сучасних теоретичних розробках проблем тероризму російських спецслужб, зокрема, зазначається що: «між державним терором та опозиційним тероризмом існує різниця, яка полягає в тому, що державний терор – це відкрите насилля з боку правлячих еліт, що спираються на міцність державних інституцій, а опозиційний тероризм – це насилля та залякування, до якого вдаються опозиційні режиму угруповання. Головною зброєю державного терору є репресії, опозиційного тероризму – терористичні акти» [13, с. 57]. Так чи інакше, але у нестабільних, перехідних суспільствах, до якого відносимо і сучасну Україну, державний терор надто поширений.

Термін «державний тероризм» остаточно увійшов у науковий обіг, скоріше всього, після прийняття 34-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН спеціальної Резолюції «Щодо неприпустимості політики державного тероризму та будь-яких дій держав, спрямованих на підрих суспільно-політичного ладу в інших суверенних державах» [176, с. 15]. Роль і значення цієї Резолюції у боротьбі зі світовим тероризмом сьогодні важко переоцінити.

В широкому політологічному, правовому обігу перебуває також поняття «міжнародний тероризм». Американські дослідники Р. Клайн та Й. Александер такий тероризм визначають як «особливий різновид таємних воєнних дій». Р. Міллер стверджує при цьому, що міжнародну терористичну діяльність слід розглядати не інакше як «конфлікти малої інтенсивності».

Помітною є і така тенденція. Вивчаючи праці В. Маллісона і С. Маллісона, Тран-Тама, Дживановича, Лемліна, Салдана, Дж. Дугарда, С. Агровала, Ю. Дінстейна, Л. Кобрала і багатьох інших дослідників, можна відмітити прагнення західних авторів підвести тероризм під категорію загальнокримінальних злочинів, хоча ми таку точку зору не поділяємо. Інша справа, що тероризм може поставати кримінальним злочином, як це нерідко і буває.

За умов розширеного тлумачення феномену сучасного тероризму, деякими дослідниками пропонувалося навіть пов'язати його з «ірраціональною мотивацією» або з так званими інтересами користолюбців. Характерним і повчальним у цьому плані є дослідження тероризму, проведене свого часу Г. М. Міньковським і В. П. Ревіним. Вони зазначали, що «традиційні визначення тероризму через політичні мотиви у вузькому розумінні (заликування населення, послаблення держави, змушування до певних дій або фізичне усунення політичних противників) заважає бачити справжні масштаби явища й адекватно програмувати та організовувати боротьбу з ним» [64, с. 23]. Тобто, тероризм не варто звужувати лише політичним мотивуванням.

У різних країнах, як вказувалося, по-різному класифікують терористичні дії і акти, хоча у різних загальносвітових європейських Конвенціях,

Деклараціях, Актах і т. ін. є спроби певною мірою уніфікувати таку класифікацію. Так, в Україні експерти з питань тероризму до актів терористичної діяльності відносять: отруєння Президента України В. Ющенка, погрози, які мали місце в 2005 році, щодо підриву Київської ГЕС, вибух на Троєщанському базарі, підпал будинку, гаража і автомобіля экс-народного депутата Кирильчука, вбивство В'ячеслава Чорновола, замах на Павла Лазаренка, Наталію Вітренко і т. ін.

Відомі політологи, соціальні філософи І. Тетчер, Х. Мюмклер та Г. Людвіг, вважають, що існує три основні типи сучасного тероризму. Це: а) тероризм пригнічених етнічних меншин (баски, корсиканці, північні ірландці, палестинці), що прагнуть культурної та політичної автономії; б) тероризм визвольних рухів у країнах «третього світу»; в) тероризм «груповий» або «індивідуальний» у високорозвинених країнах Заходу, спрямований на зміну соціального та політичного ладу в таких країнах. Це більш прийнятна типологія тероризму.

Відомий дослідник тероризму Л. Діспо вважає, що слід відокремлювати «тероризм держави лівих», «тероризм держави правих», «тероризм правої опозиції», «тероризм лівої опозиції» [52, с. 226] та ін. Інший фахівець в галузі політології Г. Денікер схиляється до розуміння тероризму в його трьох «подобах», що цілком можна приймати як даність: внутрішній тероризм; транснаціональний тероризм (коли дії громадян однієї держави спрямовані на своїх співвітчизників, але можуть відбуватися й на територіях інших країн); міжнародний тероризм (коли групи терористів, змішані за національним складом, здійснюють терористичні акції в третіх країнах) [58, с. 76-80]. Зазначимо, що в міжнародних правових актах щодо тероризму превалює саме така його модифікація.

У книзі ««Лівий» тероризм на Заході: історія і сучасність» В. Вітюк і С. Ефіров пропонують таку класифікацію тероризму: державний терор і опозиційний тероризм; міжнародний і транснаціональний тероризм; терор за соціальною спрямованістю, який поділяється на соціальний, націоналістичний і

релігійний [29, с. 237-239]. Цей аспект тероризму досить мало досліджений, однак нам він видається досить вдалим і доцільним.

Не перераховуючи усі або більшість наявних класифікацій тероризму, наведемо класифікацію, яка, на наш погляд, є найґрунтовнішою і найоб'ємнішою. Це: 1) соціальний (або ідеологічний) тероризм, мета – докорінна або часткова зміна економічного і політичного устрою країни; 2) національний тероризм, що здійснюється за етнічною ознакою; 3) сепаратистський тероризм, що здійснюється національно-політичними групами меншин, які ведуть боротьбу за суверенітет або розширення автономії території проживання; 4) національно-визвольний тероризм – здійснюється народами окупованих або колонізованих держав проти представників країни-агресора, мета – відновлення державного суверенітету; 5) репресивний тероризм – відбувається на фоні національних конфліктів у межах держави; при цьому представники титульних національних груп намагаються зменшити вимоги окремих національних меншин, прагнуть утворити етнічно однорідні держави; 6) релігійний тероризм – пов'язаний з політичним протистоянням, що ґрунтується на релігійній основі, коли послідовники однієї релігії протистоять послідовникам іншої. Релігійний тероризм до того ж поділяють на фундаменталістський і сектантський; 7) світоглядний тероризм – має місце принципова незгода з панівними нормами та стосунками (наприклад, групи, що ведуть боротьбу проти забруднення навколишнього середовища, вбивства тварин, будівництва ядерних об'єктів тощо); 8) кримінальний тероризм та ін. [70, с. 514].

За соціально-політичним спрямуванням тероризм поділяють на лівий і правий; за сферою дії – внутрішньодержавний і транснаціональний (міжнародний); з огляду належності суб'єктів терористичної діяльності до влади – на державний і недержавний; з погляду ідентичності суб'єктів терористичній діяльності – етнічний і релігійний; за способами впливу на об'єкти тероризму – демонстративний і інструментальний; за засобами, що використовуються в ході терористичних акцій, – із застосуванням звичайних

засобів ураження та зброї масового знищення; за місцем проведення – наземний, морський, повітряний, космічний.

Поділяють тероризм також на внутрішній і зовнішній; соціальний, національний, світоглядний, сектантський, кримінальний, культурний. За територією на: транснаціональний, селективний, локальний; за рівнем організації насильницьких актів – державний тероризм опозиційних груп і сил, системний внутрішньодержавний, індивідуально-груповий. Ідеологічно тероризм може бути розділений на ультралівий (анархістські й комуністичні угруповання на зразок італійських «Червоних бригад», перуанських «Сандеро Луминосо» та ін.) і ультраправий (турецькі «Сірі вовки», американська організація ку-клукс-клан та ін.).

У зв'язку з подіями 11 вересня 2001 року у США з'явилася і нова класифікація тероризму. Так автори Короткого Оксфордського політичного словника дають пояснення «старому» (до 11 вересня 2001 р.) і «новому» тероризму – після нападу за допомогою викрадених літаків на Світовий торговельний центр у Нью-Йорку. «Старий» тероризм, за їх визначенням, сягнув апогею в 1960–1970-х рр. ХХ ст., і географія його поширення була досить обмеженою. Його мета – не знищення якомога більшої кількості людей, а скоріше намагання привернути увагу до істотних, актуальних суспільно-політичних проблем. «Нові терористи» – це здебільшого нігілісти, люди фанатичної (зазвичай релігійної) віри, самогубці.

Далі коротко зупинимося на основних причинах тероризму як складного і багатоаспектного соціально-політичного явища, що обумовлюють його антицивілізаційний характер. В останній третині ХХ – на початку ХХІ століття масштаби тероризму, терористичної діяльності невпинно зростають і це явище набуло дійсно міжнародних масштабів. Афганістан, Ірак, Чеченська республіка, Ічкерія, Автономний край Косово і Метохія, Македонія – цілі країни і великі території в них охоплені терористичними актами, діями, навіть війнами. Щоб не плутати тероризм з національно-визвольною та іншою

боротьбою чи соціально-політичними явищами, необхідно постійно мати на увазі і виокремлювати важливі його ознаки.

Перше. Основу тероризму становить конфлікт, а терор, як політика залякування, придушення супротивників насильницькими методами, використовується з метою його розв'язання.

Друге. У конкретному своєму вияві терор здійснюється шляхом організації терористичного акту, який полягає у вчиненні різних злочинних діянь – вибухів, підпалів, збройних нападів, політичних убивств, пограбувань, захоплення заручників, руйнування окремих об'єктів, викрадення окремих громадян, здійснення диверсійних актів, захоплення транспортних засобів із пасажирами тощо.

Третє. Тероризм переслідує політичні цілі та мотиви й виступає як специфічна форма політичного насильства.

До основних причин, що сприяли і сприяють зростанню тероризму у світі віднесемо: кризові процеси, їх загострення, неспроможність суспільства, влади врегулювати існуючі конфлікти, розв'язати наявні суспільно-політичні проблеми. Процеси люмпенізації створюють «кадрові» передумови терористичної діяльності. Хоча повністю це не виключає участь у терорі вихідців із заможних прошарків суспільства. Тероризм зазвичай має місце там, – зазначає український етнополітолог О. Антонюк, – де держава не справляється зі своїми функціями, де існує несправедливість і беззаконня, обмежені можливості тих чи тих масових рухів боротьби за досягнення своїх цілей легітимним шляхом, де існує дискримінація та порушення прав людини [10, с. 519]. За такої причини і обставини суб'єктами терористичних дій є окремі особи, групи, організації, держави. Останнім часом серед суб'єктів терору з'явився такий новий феномен, як «неформальні мережі» – діаспорні, радикально фундаменталістські або наркокримінальні коаліції, роль яких у тероризмі все більше зростає. До них, зокрема, належать транснаціональні і «псевдоцивілізовані» спільності (ісламська, арабська, тюркська, магрибська),

які нині виступають ініціаторами насилля і безпосередніми виконавцями терористичних акцій.

Політичні причини тероризму. Збільшення терористичних актів пов'язують із спротивом політиці нав'язування волі економічно, технічно-військово розвинутих країн слабкішим країнам. Найчастіше серед таких країн виділяють США, які намагаються нав'язати свої порядки іншим країнам. Раніше, до розпаду СРСР, саме останній був противником США і значною мірою стримував їх політичні «апетити». Одночасно СРСР потужно дбав про розширення «меж соціалізму». Вважається, що терористичні організації в Афганістані («Аль-Каїда»), в Югославії («Армія визволення Косово»), події у сучасній Палестині і т. ін., – це явища, що мають головним чином політичну основу.

У даному випадку не слід плутати політичні основи і причини тероризму з політичним тероризмом взагалі. Політичний терор має власну класифікацію, оскільки методами його здійснення є: а) вбивства політичних, державних, громадських лідерів; б) викрадення людей, загрози, шантаж; в) вибухи в громадських місцях; г) захоплення приміщень, організацій, установ; ґ) захоплення заручників; д) провокування збройних зіткнень тощо.

Політичний терор головним чином, як зазначалося, поділяють на лівий, що орієнтується на різні ліві соціально-політичні доктрини (марксизм, ленінізм, троцькізм, анархізм, маоїзм, кастроїзм тощо), та правий, що орієнтується на традиційні для нації політичні доктрини і цінності [70, с. 515].

Національні причини тероризму. Йдеться про збільшення терористичних актів, основою яких значною мірою є національно-визвольна боротьба, прагнення народів і їх еліт, провідників до повної або більшої самостійності, незалежності.

Зазначимо, що значного розповсюдження у ХХ – на початку ХХІ століття набув тероризм етнічного сепаратизму, боротьби за незалежність регіонів (баскська ЕТА, Ірландська республіканська армія, Фронт національного визволення Корсики та ін.) [10; 70, с. 519].

Релігійні і культурно-духовні причини тероризму. Міжрелігійне, культурно-духовне протистояння, протиріччя тісно пов'язують, зокрема, релігійний тероризм з етнічним. До такого тероризму відносять той, що пов'язаний з арабо-мусульманськими угрупованнями з палестинських угруповань, діяльність ісламських фундаменталістів з угруповань ХАМАС, «Дисихад», «Хезбола», тоталітарних сект тощо. Є і інші системи класифікації причин тероризму. Зокрема виділяють: економічні, соціальні і теоретичні причини зростання тероризму.

Врешті тероризм у кожній окремо взятій країні також має свою історію, особливості і специфіку існування. Це притаманно і тероризму в колишньому СРСР, в Україні. За часів Івана Грозного («опричина»), потім Петра I, Катерини II тероризм було піднесено до рівня державної політики з метою приєднання і підкорення цілих народів. Так Петро I у 1708 р. кривавим терором придушив Україну (знищення Батурина й переслідування «мазепинців» в Україні і за кордоном, масові вивезення козаків на примусові роботи на петербурзьких каналах, заслання на Соловки тощо). Планові репресивні дії щодо багатьох діячів українського національно-визвольного руху (розгром Кирило-Мефодіївського братства), переслідування священнослужителів, поляків на Правобережній Україні, численні погроми, депортації мали місце в Росії у XIX столітті.

На початку Першої світової війни терористичні акції на українських землях чинила австрійська влада, а потім польський режим. При цьому елементи тероризму мали місце щодо українців і з боку румунських і угорських властей. У 20–40-х XX століття роках тероризм був дієвою зброєю у встановленні, зміцненні та збереженні тоталітарного більшовицько-сталінського режиму. Боротьба з лівими і правими «ухильниками», нищення «недобитків панівних класів», боротьба з «ворогами народу», діяльність сумнозвісних «трійок», численні закриті судові процеси, масові голодомори з метою винищення, головним чином свідомого українства – селянства,

мільйонів безневинних, що утримувалися у сотнях гулагів – перелік численних засобів і терористичних дій можна продовжувати.

Потужним і надто згубним для українства був німецький терор в 1941–1944 рр.: знищення голодом полонених, арешти, розстріли, висилка в концтабори, на примусові роботи.

У 50–70-х роках ХХ століття посилювався терор проти діячів руху опору в СРСР, дисидентів, так званих шестидесятників. Головними організаторами і виконавцями терористичних дій, масових акцій в колишньому СРСР були ВЧК, ДПУ, ГУЛАГ, НКВС та окремі «діячі»: В. Ленін, Ф. Дзержинський, В. Менжинський, Г. Ягода, М. Єжов, Л. Берія, О. Шелєпін, В. Семічасний, Ю. Андропов, а в Україні безпосередньо – М. Лаціс, В. Балицький, П. Постишев, Т. Строкач, В. Нікітченко та ін.

Таким чином кожна держава має історію і свої «традиції» тероризму, а тому тероризм має досліджуватися і як загальне, і як абсолютно конкретне соціально-політичне явище.

Дослідження проблем тероризму взагалі, його впливу на суспільний розвиток, безпеку людства варто здійснювати також з урахуванням наявних наукових шкіл міжнародних відносин, тих засад, на яких базується система колективної безпеки. Таких шкіл існує декілька, але провідною є реалістична школа (концепція) розвитку людини, суспільства, держави, міжнародних відносин (Г. Моргентау, К. Райт, К. Уолтц та ін.). В Росії цю концепцію розробляють К. Гаджієв, М. Лебедева, О. Тренін, Т. Шаклеїна, Б. Топорнін, О. Богатурова та ін., а в Україні – О. Білорус, Б. Гуменюк, В. Гура, В. Копійка, А. Кудряченко, Є. Камінський, Л. Лященко, В. Манжола, В. Матвієнко, Ю. Скороход, О. Шергін, С. Федуняк та ін. Безпосередньо питанням національної безпеки при цьому присвячені роботи О. Бодрука, С. Галаки, О. Лаковенка, Б. Парахомського, Г. Перепелиці, С. Пирожкова та ін.

Зазначимо, зокрема, що українська дослідниця Л. Д. Чекаленко, точку зору якої ми підтримуємо, – виділяє дві найпопулярніші моделі вибору шляхів протистояння зовнішньополітичним загрозам: державно-центристську і

недержавно-центристського конструктивізму. Перша (англо-американська, або школа реалістів) – орієнтується на процеси, що пов'язані з об'єктивними, природними явищами. Друга (французька соціологічна школа) – критикує реалістичну школу, доводить, що майбутнє людство пов'язане із транснаціональними підходами, розмиванням національного суверенітету, посиленням окремих соціальних систем тощо [222; 223].

Існують, як відомо, і ряд популярних шкіл міжнародних відносин, в контексті яких має розглядатися антицивілізаційна суть тероризму. Це: а) французька школа. В основу міжнародних відносин в даному випадку покладено соціологічний підхід до аналізу таких відносин; б) школа соціології міжнародних відносин (Р. Арон, Б. Баді, Й. Галтуні, Н. Еліас, М. Смутс). Вона також базується на соціологічних методах аналізу міжнародних відносин; в) школа недержавно-центристського конструктивізму (О. Вендт, М. Менн та ін.). Її прихильники категорично відкидають глобалізацію, вважаючи її причиною послаблення держави; закликають до повернення до родини, церкви, клану, етносу; г) школа, що базується на концепції транснаціоналізму (неідеалістичній напрям Д. Найя, Р. Кохейна, М. Смутса). Її прихильники по-своєму розуміють глобалізацію і глобалізаційну політику. На їх погляд, це політика поєднання взаємодії внутрішньо- і зовнішньополітичного характеру; г) російська школа (Г. Гаджієв, М. Загладін, Ю. Колосов, М. Косолапов, О. Панарін, О. Топорнін, А. Торкунов, Д. Тренін та ін.). Загальної концепції ця школа не має, йдеться про наявність багатьох, часто суперечливих між собою підходів до визначення суті і характеру міжнародних відносин.

1.2. Тероризм як засіб боротьби за політичне панування в умовах національних та глобалізаційних трансформацій

Як антицивілізаційний фактор тероризм у багатьох випадках зачіпає інтереси не тільки окремої людини, однієї країни, але багатьох людей і країн одночасно, а тому попередити його, нейтралізувати чи ліквідувати взагалі, як

соціально-економічне, соціально-політичне і т. ін. явище, можна лише за умови спільних зусиль різних країн. Відтак, тероризм в багатьох аспектах видається сьогодні як явище міжнародного масштабу, тобто є міжнародним тероризмом, трансконтинентальним.

Усвідомити причини, суть, характер міжнародного тероризму сьогодні можна лише за умови чіткого розуміння особливостей тих інтеграційних, глобалізаційних процесів, які притаманні світовій спільноті взагалі, в тому числі і того, як тероризм пов'язаний з глобалізаційними процесами.

Перш за все зазначимо, що інтеграційні, глобалізаційні процеси – не є породженням лише ХХ чи ХХІ століть. Так, вважають, що людство пережило загалом три хвилі глобалізації. Перша мала місце після великих географічних відкриттів, в тому числі – після відкриття Х. Колумбом Америки (XV ст.). Друга хвиля глобалізації відбулася в середині ХІХ ст. (захоплення європейськими державами колоній в Азії). Третя хвиля глобалізації розпочалася після другої світової війни (встановлення нового світового порядку і поява незалежних держав в Азії, Африці, Латинській Америці).

Наведена періодизація не остаточна і, до того ж, не поодинокі. Найчастіше таку періодизацію роблять на основі найсуттєвіших змін у суспільному житті, визначальних досягнень або прорахунків людства. Так не мало вчених вважають, що передісторією глобалізації була інтернаціоналізація. Українські дослідники Е. А. Афонін, О. М. Бандурка та А. Ю. Мартинов у багатоплановій монографії «Велика розтока (глобальні проблеми сучасності): соціально-історичний аналіз» вказують на те, що вони розглядають інтернаціоналізацію і глобалізацію як поняття, що взаємодоповнюються. «Соціально-історичний розвиток у період інтернаціоналізації, – пишуть автори, – відбувається екстенсивно, а в умовах глобалізації – навпаки, інтенсивно» [7, с. 112].

Відомий політолог Р. Робертсон розповсюдження глобалізації пов'язує із розвитком європейської цивілізації, виділяючи такі фази такого глобалізаційного процесу. Перша: зародження глобалізації (1400 рік – 1750

рік). Його пов'язують з розподілом у християнстві, розвитком узагальнюючих уявлень про людину, прийняттям універсального календаря на Заході, великими мандрівниками з метою вивчення Землі тощо. Друга фаза глобалізації (1750–1875 роки) – фаза становлення глобалізації. Її пов'язують з встановленням суттєвих – дипломатичних відносин між країнами, введенням громадянства і паспортної системи, становленням перших націй у Європі. Третю фазу (1875–1925 роки) називають фазою піднесення. Вона пов'язана з Першою світовою війною, великими міграціями. Наступну, четверту фазу глобалізації (1925–1969 роки), називають фазою боротьби між країнами за політичну і економічну гегемонію. В ці роки було створено Лігу націй, а пізніше – ООН, відбулася Друга світова і «холодна» війна, виникла загроза ядерної війни. Останню, п'яту фазу глобалізації (1969–1992 рр.), пов'язують і обумовлюють дослідженням космосу, значним ускладненням міжнародних відносин і т. ін. [284].

Така точка зору щодо періодизації глобалізації не є, зрозуміло, єдиною і однозначною. Так, інший дослідник цієї проблеми Е. Гідденс вважає, що глобалізація має свій початок тоді, коли розпочалася світового масштабу модернізація (приблизно, з XVI століття), а після цього процес модернізації лише набув свого поглиблення і прискорення.

А. Чумаков (Російська Федерація) намагається доводити, що глобалізація має свій початок з XIX століття, коли людство досягло великих результатів у технічному розвитку, зокрема у створенні нових видів зв'язку. А співвітчизник А. Чумакова М. Губогло вважає, що початок глобалізації вбачається в перших великих географічних відкриттях і доводить, що перший період глобалізації відбувався досить тривалий час (XV–XIX століття).

Достатньо велика кількість фахівців у галузі глобалізації, зокрема, Ю. Яковець, стверджують, що глобалізація по-справжньому далася взнаки лише у другій половині XX століття, коли людство у своєму розвитку обрало якісно нові стратегії соціального розвитку [99, с. 116-117]. У зв'язку з цим, досить логічним є зауваження українського етнополітолога М. Козловця, який

пише: «Якщо ж під особливостями глобалізації розуміти усвідомлення того, що людство постає єдиним, то початком цього процесу слід вважати ХХ століття» [91, с. 117].

Реальні прояви глобалізації на сьогоднішній день варто розглядати в багатьох аспектах, однак, домінуючими є все ж структурні і якісні. Структурні пояснюють реальний стан суспільств та характер і особливості відносин між ними, а якісні – пов'язані із реальними змінами суспільного життя і, найперше, з основними людськими цінностями, їх домінуванням.

Структурні перетворення у світі, що мають глобалізаційний характер, перш за все пов'язані із закінченням «холодної» війни, розпадом СРСР, колишнього так званого соціалістичного табору, появою майже однополярного світу (США). Так український дослідник В. Холод досить радикально і однозначно зазначає: «Уведений в науковий і політико-дипломатичний обіг термін "глобалізація" є суто ідеологічною структурою, що прикриває той новий світоустрій, який США та їх партнери поспішають встановити на хвилі отриманої перемоги над СРСР у "холодній війні". Головна її ідея – повне розкриття економіки, фінансової сфери всіх країн, які не здатні цьому чинити спротив... Глобалізація за її політико-економічною і цільовою ідеологічною суттю – це доведений до крайнощів невгамовний паразитизм еліти світового капіталу, який внаслідок вищезазначених причин набув "другого дихання"» [220, с. 441]. Точка зору – своєрідна, оригінальна, хоча і своєрідна.

Більшість зарубіжних (Д. Герд, Е. МакГрю, Д. Гелдблатт, Дж. Перрарон та ін.), вітчизняних (І. Ващенко, В. Самохвалова, М. Мунтян, А. Урсула та ін.), фахівців, коли йдеться про глобалізацію, як структурні зміни світу, взаємини між державами, стверджують, що такі зміни є об'єктивними, природними, виступають, як інтеграційні процеси, що вигідні для сучасного існування і подальшого розвитку людства. Зрозуміло, що політологи при цьому структурні аспекти глобалізації досить часто характеризують як загрозливі, а то і суцільно негативні, оскільки однополюсність світу багато в чому є загрозливим процесом. «Глобалізація, – пише вже цитований нами український дослідник

М. Козловець, – не стихійне явище, чи природні катаклізми, а рукотворний процес, який реалізує певні інтереси. Вона не зводиться лише до технократичних надбань цивілізації, глобальних наслідків в економіці, політиці, в розвитку новітніх технологій, новітніх інформаційних технологій. Глобалізація – це зміни всієї ієрархії життєдіяльності людства, внутрішньо суперечливий, парадоксальний процес, оскільки іншим аспектом глобалізації є процес локалізації, який містить явища інтеграції і дезінтеграції» [91, с. 129].

Вище викладена та їй подібні точки зору щодо глобалізації наочно підкреслюють, що окрім структурних змін у світових міждержавних відносинах і структурних змін у самих суспільствах, не менш суттєве значення мають зміни, пов'язані із духовно-моральними процесами. З одного боку, маємо потужне розмивання культурних, моральних кордонів, а, з другого, не менше важливого значення набуває культурне виокремлення держав і народів.

З-поміж комплексу культурно-духовних проблем глобалізації варто найперше виділити ті, що пов'язані: зі значними корективами світосприймання сучасної людини; зміною цінностей; зміною духовних цінностей; зміною стилю життя; інтенсивним розвитком демократії і формуванням громадських суспільств; розмиванням культурних кордонів і зростанням міграційних потоків тощо. На думку російського вченого К. Делокорова, культурна багатоукладність світу – це необхідна умова нормального функціонування сучасної цивілізації, а відтак, в умовах глобалізації перед людством гостро постала проблема навчитися жити у плюралістичному світі, взаємозбагачуючись і, одночасно, зберігаючи свою духовно-культурну ідентичність. Це – надто складно, оскільки, з одного боку, існують загальнолюдські, універсальні цінності і орієнтири, а, з другого, – культурні відмінності і різноманіття. Ускладненню процесів взаємодії і взаємозбагачення народів сприяють багато техногенних процесів, великих глобалізаційних протиріч і конфліктів, однак, навчитися жити спільно на Землі конче необхідно. Це – безальтернативна проблема.

Культурна глобалізація і, одночасно, культурне різноманіття існують в умовах глобальних міграцій, що також потребує необхідної взаємодії і співробітництва між народами. Розпад СРСР, ряду країн соціалістичного табору сприяв великому посиленню міграційних процесів. Такі процеси є надто помітними і для України, а відтак, виникають складні проблеми національної ідентифікації в умовах глобалізації. Вони посилюються і тим, що в Україні не лише живуть понад 130 національних меншин, але їх чисельність також постійно збільшується.

Відтак, з глобалізацією пов'язано багато проблем, однак визначальною була і залишається економічна проблема. З нею пов'язані такі поняття як: «світова економіка», «світова економічна інтеграція», «глобальна економіка», «глобальний ринок», «глобальна торгівля» і т. ін. Йдеться не просто про економічні поняття, але нові характеристики економічного господарювання, економічні взаємини не лише між державами, але й континентами, тобто, про геоекономіку.

Не вдаючись в деталі економічних аспектів глобалізації, вкажемо на вузлові моменти економічного розвитку в її умовах, які виокремлює український дослідник А. Скаленко. Він виділяє такі з них:

- потужне зростання науково-технічних досягнень і наукових відкриттів, поява нових технологій і технологічних процесів;
- різке підвищення рівня спеціалізації праці і диференціація науки, які забезпечили революційні досягнення у напрямку соціально-економічного зростання окремих країн;
- досягнення раніше недоступних можливостей творчого взаємозв'язку, спілкування і співробітництва суб'єктів соціально-економічної діяльності на усіх рівнях, і вирішальним чином за рахунок нових інформаційних технологій (телефонний, факсимільний, комп'ютерний, інтернетний зв'язок);
- інтенсивний пошук шляхів і концепцій більш ефективного суспільного розвитку, притаманний більшості, особливо, високорозвинутих країнам [189, с. 22].

Природно, що у середовищі фахівців з проблем глобалізації немає єдності і стосовно основних її чинників. Так, російські вчені вважають, що, починаючи з 1970 років, такими чинниками були:

- демографічно-екологічні чинники (демографічний вибух, що стимулював дискусію про «межі зростання»);
- глобалізація техносфери (науково-технічна революція створила передумови для формування нового постіндустріального суспільства);
- економічна глобалізація;
- геополітична глобалізація;
- соціокультурна глобалізація [248].

Якщо, знову ж таки, вести мову про структурні зміни, притаманні глобалізації, то на думку окремих дослідників (наприклад, Е. А. Афоніна, О. М. Бандурки, А. Ю. Мартинова) наслідком розпаду СРСР стало відродження капіталізму, відповідно якісно нового напрямку глобалізації.

Різняться, – і це природно, – і думки щодо масштабів глобалізації, її реальних наслідків. Так ряд вчених вважають, що глобалізація у ХХ столітті спричинила не інакше як своєрідну четверту світову війну, що розпочалася на початку 90-х років ХХ століття. Це війна, – на думку М. Сенченка, – «в якій західна матеріалістична цивілізація протистоїть іншим цивілізаціям» [186, с. 7]. М. Сенченко у такій війні вбачає використання не традиційної зброї, але наступної: модельно-організаційної; інформаційної; матеріальної. Модельно-організаційна зброя ґрунтується на певній базі даних політиків, державних службовців, бізнесменів, псевдо- і ксеноеліти країни противника. Таку інформацію збирають різні міжнародні організації, благодійні фонди, радники, політологи тощо, і вона містить дані про рахунки за кордоном відомих осіб, різноманітну компрометуючу інформацію. Інформаційна зброя – це різноманітні теорії, на яких ґрунтується життєдіяльність будь-якого народу і держави. Таку інформацію використовують для своєрідної інформаційної агресії. Йдеться про інформацію як: концептуально-методологічну зброю; хронологічну зброю; фактологічну зброю. Матеріальну зброю поділяють на

економічну, зброю геноциду і звичайну зброю фізичного нищення [Там само, с. 7-8].

Отже, в сучасній глобалізації вбачають багатоаспектне, складне соціальне явище, а тому бракує і більш-менш загального визначення самого поняття «глобалізація».

За наявності багатьох визначень, глобалізація (від лат. *global* – світовий, всесвітній) у більш-менш загальному вигляді це – загальноцивілізаційний процес, який істотно впливає на політичну, соціально-економічну й усі інші сфери людського буття [174, с. 144]. Вважаємо таке визначення достатньо прийнятним.

Вважається, що термін «глобалізація» вперше запропонували у науковий обіг у 60-ті роки ХХ століття відомі теоретики Римського клубу Е. Ласло, Д. Медоуз, М. Месарович, А. Печчеї та ін.

Глобалізацію, як процес світових масштабів, не слід плутати з самою концепцією глобалізму, яка нині перетворюється в складну і популярну метатеорію.

За усіх розбіжностей в обґрунтуванні суті глобалізації, спільним є те, що в її основі знаходяться глобальні проблеми сучасності, серед яких називають: загрозу ядерної війни, гонку озброєнь, розрив у рівнях розвитку різних регіонів світу, екологічні, енергетичні, продовольчі кризи, демографічний вибух і проблеми демографічного характеру тощо.

Окремо можна вести мову про глобалізацію: політичну (поширення в усьому світі таких політичних цінностей, як демократія, поділ влади, багатопартійність, політичний плюралізм, парламентаризм, дотримання міжнародного права і домовленостей, пріоритет прав людини і т. ін.; економічну глобалізацію (фактично вона об'єктивно обумовлена економічним співробітництвом, інтеграцією, взаємозалежністю країн); етнополітичну глобалізацію (йдеться про потужне поширення на земній кулі національних ідей, посилення національно-визвольної боротьби, національного ренесансу, збільшення кількості національних держав; культурну глобалізацію (процес

диференціації культур, виникнення і помітне поширення так званої світової культури).

Інтеграція, глобалізація – явища неоднозначні і досить суперечливі. Так у світі нині 27% населення знаходиться на рівні бідності і 15% людей є надто бідними. Між тим, ні інтеграція, ні глобалізація не усунули економічну нерівність, більше того, в кінці ХХ – на початку ХХІ століття кількість економічних криз і їх глибина збільшилися.

З проблемою глобалізації найтісніше пов'язана проблема «нового світового порядку» (С. Хантінгтон, Н. Хомскі, Бассам Тібі та ін.), в якому основна лінія соціального конфлікту пролягатиме саме між бідністю і багатством, між ідеєю єдності та різноманітності. Відтак, сучасному світові характерні дві взаємопов'язані, і, одночасно, суперечливі тенденції: індивідуалізаційний шлях розвитку окремих країн і народів, і широкий інтеграційний процес.

Глобалізація принципово міняє карту світу, співвідношення між державами. Так О. Г. Білорус та Ю. М. Мацейко справедливо зазначають: «Виходячи з можливостей та загроз глобалізації, великі, середні й малі держави повинні готувати свої народи до життя в новому глобалізаційному світі» [18, с. 15].

Ідеї однополярного світу дійсно мають багато прихильників. Так відомий політолог З. Бжезинський у своїй книжці «Великая шахматная доска» (М., 1998) стверджує, що домінуюча роль у такому однополярному світі належить тільки США, які, за його твердженням, несуть у собі заряд демократії та високої культури. «Культурна вищість, – пише З. Бжезинський, – є недооціненим аспектом американської глобальної міцності. Щоб не думав дехто про свої естетичні цінності, американська масова культура випромінює магнітне притягання, особливо для молоді в усьому світі... Американські телевізійні програми і кінофільми займають майже три четверті світового ринку. Американська популярна музика також займає владарююче положення,

і захопленням американців, звичкам у їжі і навіть в одезі все більше наслідують у всьому світі» [16, с. 38].

Коли намагаються визначити позитивні або негативні наслідки глобалізації, то все ж вважають, що негативи глобалізації, які особливо дошкуляють більшості країнам, що розвиваються, є стримуючим чинником, суттєвим бар'єром на шляху глобального сталого розвитку, вважають О. Г. Білорус і Ю. М. Мацейко. Така точка зору має право на існування. Так і цитований З. Бжезинський також визнає, що монополярна глобалізація означає нову систему експлуатації [Там само].

Пояснення феномену (особливостей) сучасного тероризму, і саме глобального, його модифікацій в останні роки набуло багатьох надто специфічних забарвлень і особливостей, не враховувати яких при вивченні тероризму абсолютно неможливо. По-перше, є немало дослідників, які зростання масштабів міжнародного тероризму, що має місце в останні роки, найтісніше пов'язують із соціально-економічною нерівністю та економічною диференціацією країн. Інші фахівці проблему збільшення масштабів тероризму вбачають у появі якогось своєрідного «терористичного інтернаціоналу», тобто позадержавного утворення, яке породжує і продукує міжнародний тероризм. Остання точка зору досить спірна, оскільки тероризм завжди є адресним, територіальним, і тому його дослідження має бути завжди максимально конкретизованим. Так чи інакше, але терор, терористичні акції завжди є конкретними, мають свої причини і своїх організаторів.

Друге. До певного часу (кінець ХХ століття) домінувала також точка зору, що міжнародний тероризм – це система, побудована на ультрарелігійних, націоналістичних і т. ін. синергетичних принципах («Аль-Каїда», наприклад). Нині, в епоху Інтернету, інформаційних технологій уява про тероризм, як явище, що є жорстко централізованим, є досить суперечливою.

Третє. Останнім часом стосовно тероризму стали виокремлювати активних і пасивних спонсорів тероризму. Активними спонсорами тероризму, особливо у роки холодної війни, вважали ворогуючі держави. Нині суверенні

держави та їх військово-політичні угруповання (ШОС, НАТО в тому числі) не підтримують «прогресивні режими» і «визвольні» рухи, їх партизанські дії та терористичні методи боротьби.

Четверте. Особливості протидії глобальному тероризму нині пов'язують із системним підходом, що базується на використанні інформаційно-аналітичних, технічних інновацій.

П'яте. В останні роки у багатьох країнах світу, в тому числі і в Україні, активно ведеться пошук різноманітних форм демократичного контролю у сфері безпеки з метою попередження тероризму. Виникають центри контртероризму, центри міжнародної безпеки та стратегічних студій (в Україні – існує з 2008 р.), інші громадські утворення, мета яких, у найширшому визначенні, – попередження, унеможливлення тероризму глобального, світового рівня і масштабів. Так, в Російській Федерації нині активно діє Центр контртероризму; в Україні – Центр міжнародної безпеки і стратегічних досліджень, Консорціум демократичного контролю Чорноморсько-Каспійського регіону (Азербайджан, Болгарія, Вірменія, Грузія, Молдова, Росія, Румунія, Туреччина, Україна) тощо.

Політологи, філософи, соціальні політики небезпідставно акцентують увагу на необхідності чітко розуміти суть і особливості глобалізаційних процесів, не змішуючи їх з іншими проблемами. Тут треба брати до уваги таке. Суб'єктом глобальних процесів в цілому виступає людство, а природа таких процесів полягає у нерівномірностях, нерівностях, пов'язаних з розвитком людства взагалі, у загостренні протиріч і суперечностей, подолати які людство знову ж таки може лише шляхом спільної, консолідованої діяльності.

Як природний, соціокультурний феномен, глобальні проблеми пов'язані і характеризуються як цілісність, комплексність, з одного боку (чому вони і потребують інтеграції зусиль людей, країн у їх подоланні), і, водночас, вони абсолютно по-різному позначаються на розвитку окремих країн і народів. Звичайно, домінують перші, оскільки вони стосуються загальноцивілізаційного розвитку.

Врешті, з точки зору наукової, маємо дбати конче про міждисциплінарне дослідження глобальних процесів, напрацювання практичних засобів і умов для максимального безболісного функціонування таких процесів.

З огляду на теоретико-методологічні засади дослідження глобалізації, варто вказати, бодай, напрямки, в яких такі дослідження здійснюються. Це: а) критичне осмислення глобалізації у зв'язку з невинним технічним процесом (Дж. Оруелл, Б. Рассел; О. Хакслі та ін.); б) загальна теорія глобалізаційних систем (Л. фон Берталанфі); в) теорія міжнародних відносин, динаміки соціальних систем та глобального моделювання (Р. Ешбі, З. Ласло, Дж. Форрестер); г) глобальні дослідження в традиціях колишньої марксистсько-ленінської науки; г) дослідження проблем глобалістики в розрізі праць В. Вернадського та Т. де Шардена в контексті концепції трансформації біосфери в ноосферу) тощо.

Український політолог В. С. Вознюк, розглядаючи міжнародний тероризм в контексті проблем глобалізації, вважає, що він спричинений:

- поглиблюваною диференціацією країн на бідні та багаті, внаслідок чого створюється підґрунтя для формування терористичного «інтернаціоналу» під зеленим прапором ісламу;
- регіональною нестабільністю, що провокує терористичні акти;
- інформаційною революцією, поширенням електронних ЗМІ, які використовуються як інструмент маніпулювання масовою свідомістю;
- загостренням суперечностей між існуючими системами цінностей західною, яка виявляється далеко не універсальною, і системою ісламського світу, яка є певним альтернативним варіантом [30, с. 8].

Водночас В. С. Вознюк наголошує на тому, що міжнародний тероризм часто пояснюється дещо однобоко. «Якщо зважити на існуючі стереотипи оцінки явища тероризму, – пише він, – особливо у міжнародному вимірі, за його сутністю, формою, видом, мережею поширення, небезпекою використання досягнень сучасних технологій, то стає очевидним загалом лінійний підхід до його сприйняття як феномену сучасного глобалізаційного

процесу. Адже при цьому випускається з уваги найсуттєвіше: справжні причини виникнення; спонукальні мотиви скоєння терактів; визначення його фактичної ролі у процесах розвитку, тобто з'ясування не лише деструктивних наслідків терористичних дій; співвідношення тероризму з такими суспільними явищами, як війни, кризи, конфлікти; зрештою, роль тероризму у формуванні нового світового порядку (використання його як засобу для досягнення певних геополітичних амбіцій) [Там само, с. 6]

У своїй фундаментальній довідковій праці «Четвертая мировая война» [11], російський дослідник Арас Джангір пояснює небачене зростання екстремістських організацій різного ґатунку в кінці ХХ – на початку ХХІ століття такими причинами:

- зникнення двохполюсної формули світового влаштування (соціалістичний і капіталістичний світи, СРСР і США);
- глобалізація світу і формування багатопольосного світу;
- загострення етнічних, конфесійних та соціально-економічних протиріч між країнами, виникнення численних «малих війн» і конфліктів різного ґатунку [Там само, с. 2].

Так А. Джангір вважає, що окрім I-ї світової війни (початок 1914 р.) та II-ї (1939 р.), були ще: III-я світова війна (5 травня 1946 р., промова У. Черчилля у Фултоні) та IV-та світова війна (11 вересня 2001 року – терористичний акт «Аль-Каїди» у Нью-Йорку у формі нападу літаків на Всесвітній торговий центр [Там само, с. 6].

А. Джангір доводить, що у IV світовій війні на зміну раніше використовуваним традиційним військовим конфліктам приходять інші. «На перший план, – пише він, – висуваються пріоритети, що витікають із системи глобальних нетрадиційних загроз, скрізь загострених етнічних, конфесійних, соціально-економічних протиріч різного рівня, фрагментації світового військово-політичного контексту, фактору багаточисельних «малих війн»» [Там само, с. 7].

У сучасній спеціальній літературі міжнародний тероризм головним чином пояснюється як «ненасильницькі» акти, вчинені проти окремих громадян чи об'єктів, у тому числі тих, що перебувають під захистом міжнародного права, вбивства голів іноземних держав та урядів (їхніх дипломатичних представників), підривання приміщень посольств і місій, представництв організацій, штаб-квартир міжнародних організацій, вибухи у громадських місцях, на вулицях, в аеропортах, на вокзалах та ін. [216]. Є і такі визначення тероризму міжнародного: це сукупність суспільно небезпечних у міжнародному масштабі діянь, що тягнуть за собою невинуватну загибель людей, порушують нормальну дипломатичну діяльність держав, їхніх представників і утруднюють здійснення міжнародних контактів і зустрічей, а також транспортних зв'язків між державами [217], або – це злочинна діяльність, що виявляється в залякуванні населення та органів влади з метою досягнення злочинних намірів [179].

Досить часто сучасний міжнародний тероризм ідентифікують, поєднують виключно з ісламом, мусульманством. З цього приводу Надзвичайний і Повноважний Посол Алжиру в Україні Шериф Шахі зазначав: «Тероризм, між тим, не можна приписати будь-якому одному географічному регіону, одній певній культурі, цивілізації або регіону. Правда полягає в тому, що фанатизм і тероризм нанесли великої шкоди іміджу ісламу. Але фанатизм і тероризм не властиві мусульманам. Вони проявляються і серед інших народів в інших регіонах світу, що належать до інших цивілізацій і релігій. До того ж справжній іслам – це релігія миру і терпимості, а не насилля, на противагу іноземному трактуванню справжніх цінностей ісламу і критиці, що намагається перевернути його ідеї» [61, с. 60].

З-поміж невеликої кількості робіт, що глибоко і детально аналізують етнічні протиріччя і конфлікти головним чином в Україні та значною мірою пояснюють і феномен міжнародного тероризму, виокремимо монографію українського дослідника В. О. Котигоренка «Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт, де маємо §3.5. «Зовнішньополітичні

впливи», в якому знаходимо відповіді на питання – у який спосіб взаємопов’язані, взаємозалежні етнополітичні проблеми і конфлікти із міжнародним тероризмом. Тут йдеться про реальні впливи на етнополітичну ситуацію в Україні з боку окремих держав, наприклад, Росії [106, с. 446-456], Румунії [Там само, с. 464-465], про намагання позбавитися етнічних конфліктів політичних кіл Німеччини [Там само, с. 469], про причини, перебіг та можливі розвитки етнічних конфліктів у Криму [Там само, с. 476-477] тощо.

Ряд зарубіжних та вітчизняних вчених конкретно, у співвідношенні розглядають такі явища, як глобалізація і національні інтереси. Це: З. Бжезінський, Г. Кіссінджер, Г. Мартін, Х. Шуманн, С. Хантінгтон, О. Тоффлер, Д. Сорос, Дж. Бхагваті, О. Зінов’єв, А. Уткін, О. Арін, М. Делягін, В. Іноземцев, О. Панарін, М. Сенченко, С. Удовік та ін.

Сучасний міжнародний тероризм І. Ю. Гармашов пояснює як новітню форму тероризму. «Це, – пише він, – одна з форм війни, де терористи, використовуючи насильство, прагнуть нав’язати свою волю світовій спільності» [41, с. 14].

Лаконічно, однак досить точно поняття «міжнародний тероризм» визначає І. Кукліна [113], яка вважає, що це «системний виклик світовлаштуванню, де забезпечення безпеки є функцією держави» [Там само, с. 25].

Нині є немало дослідників феномену «міжнародного тероризму», які пояснюють його не інакше, як новий тип війн. Зокрема вже цитований А. Джангір терористичні акти 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку називає не чим іншим, як асиметричними бойовими діями, або асиметричними війнами [11, с. 8-10]. Він цитує колишнього офіцера спеціальних операцій SAS, ветерана Фолклендського конфлікту Тома Спейсера, який зазначав, що «концепція асиметричної війни це – коктейль тероризму, організованої злочинності, звичайного регіонального конфлікту, проблем з природними ресурсами, масовою міграцією, контрабандою людей, захворюваннями...» [Там само, с. 8].

Щодо самих міжнародних терористичних об'єднань типу «Аль-Каїда», то їх називають не інакше, як недержавними воєнізованими системами (структурами), які мають і свої особливі ознаки, і позадержавні механізми функціонування. Вони: а) мають національну приналежність, але при цьому не мають державного статусу; б) організовані за воєнною (воєнізованою) схемою; в) їх основним оперативним параметром є використання насилля (або готовність до його використання) для досягнення реальних або декларованих цілей і завдань [Там само, с. 10].

«Коли акції державного тероризму направлені назовні, на заподіяння збитків іншим державам, втручання у їхнє внутрішнє життя, зміну міжнародних відносин, – пише Л. І. Мошкова, – вони набувають одночасно характеру міжнародного тероризму» [148, с. 13]. Л. Мошкова посилається на міжнародний тероризм, під яким вона розуміє «відкрите масове насилля з боку правлячої еліти» [Там само].

Тероризм поділяють також за релігійною ознакою на ісламський, сикхський, християнський і іудейський. У всіх перерахованих формах тероризм пов'язаний із боротьбою за ствердження або очищення віри.

Тероризм ісламських фундаменталістів є найпоширенішим у світі. Його чинять радикали для утвердження ісламського порядку у немусульманських країнах. Для ісламістів об'єктами впливу є світські уряди та релігійні меншості в інших державах.

В історії християнства були і хрестові походи, і війни, і гоніння на єретиків. Це давно вийшло з державної і взагалі з масової практики, однак нечисленні релігійно-екстремістські організації і секти є і до сьогодні.

Те ж саме можна сказати і про сикхський, іудейський тероризм.

Дуже часто вище викладені форми тероризму називають також сектанським тероризмом. Вони, як правило, здійснюються усілякими маргінальними сектами тоталітарного характеру, які розглядають насильство не інакше як обов'язкову умову здобуття влади й побудови більш досконалішого суспільства.

Отже, як і поняття «терор», «тероризм», поняття «міжнародний тероризм» також не має більш-менш єдиного, усталеного, прийнятного визначення, що головним чином утруднює його попередження та боротьбу з ним, оскільки важко дати найперше правову кваліфікацію таких діянь.

Дійсно, порушення певної гармонії у стосунках між державами, збільшення кількості спроб вирішити принципові питання міждержавних відносин силовими методами, відсутність у багатьох, особливо молодих країнах світу гарантій щодо національної безпеки, забезпечення суверенітету, створює реальне підґрунтя для зростання тероризму як засобу політичної, економічної, військової боротьби, вирішення великих і малих конфліктів, що реально існують у світі.

Вище викладене має свої, специфічні пояснення. Так у ХХІ столітті багато лідерів міжнародного тероризму висувають, як основну свою мету, боротьбу за владу спочатку в окремій країні, а потім і в усьому світі. Так окремі радикальні течії ісламу проголошують своєю метою створення єдиної ісламської держави – «ісламського халіфату». Перепоною для досягнення цієї мети вони обирають і називають провідні, найбільш розвинуті країни світу на чолі зі США.

Крім того, маємо формування у світі своєрідного терористичного інтернаціоналізму, прикладом якого, зокрема, стало створення наприкінці ХХ ст. «Міжнародного ісламського фронту джихаду проти іудеїв і хрестоносців» (лідер Усама Бен Ладен) з військовим крилом «Аль-Каїда», філії якої є у Єгипті, Судані, Сомалі, Ємені, Афганістані, Пакистані, Хорватії, Боснії, Алжирі, Лівії, Тунісі, на Філіппінах, у США, Азербайджані, Таджикистані, Індії (Кашмір), Росії (Чечня).

Існує багато і інших специфічних поглядів на феномен міжнародного тероризму, з-поміж яких виділимо такі.

Ряд дослідників міжнародного тероризму вважають, що він являє собою не що інше як «форму силового зіткнення цивілізацій в умовах глобалізованого світу, передусім як протистояння іудейської і мусульманської

цивілізацій» (О. Соскін), а тому треба дбати, мовляв, про формування «відкритих систем довіри й терпимості країн».

Інші автори (О. Коломієць) роль і значення зокрема ОБСЄ, НАТО в боротьбі з міжнародним тероризмом піддають певному сумніву, посиляючись на те, що до НАТО, зокрема, входять немало країн, які досить важко назвати демократичними.

З інтенсифікацією процесів глобалізації в кінці ХХ – на початку ХХІ століття міжнародний тероризм практично перестав бути доповненням, своєрідним органічним елементом різноманітних конфліктів, сутичок, воєнних дій тощо. Він сам по собі помітним став детонатором, збуджувачем таких явищ, зливаючись із кримінальною злочинністю, посилюючи міжетнічні, міжконфесійні і інші складні протистояння, а, відтак, ускладнюючи світові кооперацію, інтеграцію і мирний процес взагалі.

Український дослідник І. Гармашов вважає, що міжнародним (транснаціональним) тероризм стає тоді, коли:

а) терорист і жертви тероризму є громадянами однієї держави чи різних держав, але злочин вчинений за межами цих держав;

б) терористичний акт спрямований проти осіб, що захищені міжнародним правом;

в) підготовка до терористичного акту ведеться в одній державі, а здійснюється в іншій;

г) вчинивши терористичний акт в одній державі, терорист переховується в іншій і постає питання про його видачу [41, с. 10].

Таке обґрунтування міжнародного тероризму досить складне, не чітко обумовлює саме правове поле такого тероризму, однак може цілком братися до уваги, у порівнянні з іншими, вище наведеними і схарактеризованими.

Непоодинокими є твердження, стосовно того, що міжнародний тероризм – це безпосереднє породження американської зовнішньополітичної доктрини і стратегії, що базується на намаганні «демократизувати» світ не інакше, як шляхом військового втручання у події і ситуації у будь-якій частині світу.

Однією з найфундаментальніших наукових праць, присвячених міжнародному тероризму є дисертаційна робота В. С. Вознюка «Міжнародний тероризм в сучасних глобалізаційних стратегіях» [30], в якій автор небезпідставно вказує на те, що «нинішній масштабний прояв сучасного тероризму слід розцінювати як відповідну реакцію на динамічний процес глобалізації, зокрема, складний стан міжнародних відносин, геополітичні колізії, соціальний дисбаланс, науково-технічні досягнення, новітні інформаційні технології і т. ін. Водночас тероризм не можна вважати знаковим явищем поточного століття, оскільки немає достатньо підстав твердити, що він може визначально впливати на процес глобалізації. Отже, очевидно, він є однією із складових нинішнього динамічного поступу» [Там само, с. 10].

Після нападу 11 вересня 2001 року за допомогою викрадених літаків на світовий торговий центр у Нью-Йорку вчені, політики, як вказувалося вище, почали поділяти міжнародний тероризм на «новий» і «старий».

Вважається, старий міжнародний тероризм досяг свого апогею в 1960–1970 рр. XX століття і географія його поширення була все ж досить обмеженою.

«Новий тероризм» вперше заявив про себе 1993 р., коли була скоєна спроба висадити у повітря Світовий торговельний центр у Нью-Йорку. Цю акцію розцінили як навмисну, сплановану спробу вбити велику кількість людей одночасно.

Наступним великим актом «нового тероризму» було висадження у 1995 р. в повітря урядової будівлі в Оклахома-сіті, де загинуло вже 108 безневинних людей. До таких виявів «нового тероризму» можна віднести і терористичні акти з використанням зброї масового знищення (біологічної, хімічної) в Токіо (середина 90-х років XX ст.). Сучасний («новий») тероризм – це насильницька дія, що головним чином має політичні цілі й мотивацію та спрямована проти переважаючих за своєю потужністю державних структур. Такому тероризму притаманне надто велике нехтування людськими життями.

Сучасний тероризм взагалі характеризується: високим рівнем технічного забезпечення теракту; відмовою від захоплення заручників (з огляду на відпрацьований спецслужбами механізм знешкодження); знищенням важливих для життєдіяльності суспільства об'єктів (банків, вокзалів, торговельних центрів тощо); намаганням маніпулювати свідомістю людей з метою доведення необхідності застосування насильства тощо.

Політологи дійсно по-різному пояснили події 11 вересня 2001 року. Так американський вчений Ендрю Салліван у своїй статті «Це релігійна війна» намагався представити терористичні акти у США як боротьбу ісламського фундаменталізму проти всіх інших релігій. І така точка зору існує як домінуюча у сучасній літературі, хоча це мало доведено, і сама по собі акція 11 вересня була обумовлена, очевидно, не лише політикою ісламського фундаменталізму.

Дещо по-іншому пояснили згадані події американські вчені Томас Рікс і Верном Леб, які у статті «Буш розробляє нову політику першого удару, нова доктрина охоплює тероризм» зазначали, що Адміністрація Президента Джорджа Буша розробляє нову стратегічну доктрину, в основі якої не буде використовуватися політика стримування часів «холодної» війни. Доктриною, нібито, передбачається завдання спеціальних упереджувальних ударів проти терористів і держав, які мають у своєму арсеналі хімічну, бактеріологічну або ядерну зброю та своєю політикою викликають занепокоєння уряду США. Підстав для такого звинувачення було і є достатньо. А от політолог з Нідерландів Пітер Ван Хем у статті «Незвична політика: НАТО та ЄС після 11 вересня» вивчає питання щодо вливу подій вересня 2001 року на політику євроатлантичних структур у рамках загальної боротьби Заходу із міжнародним тероризмом і доходить висновку, що такий вплив був у напрямку посилення позицій НАТО у світі.

Аналізуючи терористичні акти 11 вересня 2001 року, український політолог Ф. М. Рудич пише: «США зіткнулися з терором нового порядку – ідеологічним, а тому безкомпромісним. Події у США концентрують

найгостріші суперечності сучасного світу. Про них уже багато сказано і написано: зіткнення цивілізацій, конфлікт ісламу і модернізації Північ-Південь, багаті-бідні. Однак залишаються без уваги морально-етичні аспекти цієї проблеми, яка полягає в тому чи зможуть Сполучені Штати Америки узгоджувати свої інтереси з інтересами світу у такий спосіб, як вони роблять це відносно своїх громадян. Проте до останнього часу немає впевненості, що США діятимуть саме так» [180, с. 484].

За усіх розбіжностей у поясненні суті, тероризм має пряме відношення до великої поляризації світу. Так, в ході військової операції США проти Іраку у Перській затоці (весна 2003 р.) ще гостріше постало питання, чи буде світ однополюсним, на чолі зі США, чи існуватимуть і інші політичні, соціальні, військові і т. ін. полюси (Європа, Росія, Китай, Індія і т. ін.).

Пояснення справжньої суті тероризму, відтак, варто шукати в осмисленні багатьох складових, що його обумовлюють, супроводжують, стимулюють багато політичних сил. З-поміж таких складових можемо виокремлювати і етнічну, або етнополітичну. «Осмислення взаємодії етнічного, національного та політичного, а також взаємовідносин між етносами, націями, етнонаціональними меншинами, місця і ролі у цих процесах держави, – пише відомий український етнополітолог О. В. Антонюк, – є важливою прерогативою вчених – суспільствознавців» [10, с. 4]. Цю думку підтримує і інший український політолог М. Головатий. «Етнонаціональні процеси, рухи, явища, які вони детермінують і з ними пов'язані, – зазначає він, – визначальний фактор розвитку сучасної цивілізації» [48, с. 24].

Тут доречно нагадати, що сучасні українські і зарубіжні політологи, філософи, етнологи, досліджуючи етнічні проблеми загалом, акцентують увагу на двох суперечливих тенденціях, притаманних цивілізації: перша пов'язана з глобалізацією, що найбільше уніфікує людство, інтернаціоналізує його; друга – з культурно-духовною диференціацією, регіоналізацією, етнічною самоідентифікацією, про яку писав ще свого часу український політолог – націоналіст Д. Донцов.

XX століття, як відомо, значною мірою було століттям ідеологій, коли надто гострою виявилася боротьба між ідеологіями фашизму, комунізму, західною ліберальною демократією. Фактично ця епоха скінчилася, а їй на зміну у формуванні світової політики прийшли такі вагомні фактори як культура, національні, релігійні, етнічні особливості.

Люди завжди подумки ідентифікують себе з якоюсь культурною спільнотою – наприклад, племінною чи етнічною групою, нацією тощо. У майбутньому потенційна загроза для країни з боку іншої країни, культурно схожої, буде менш вірогідною, аніж від країни, що відрізняється своєю культурою. Тому етнічний аспект у житті народів постає надто актуально, особливо нині – у XXI столітті.

Маємо брати до уваги і таке. За часів «холодної» війни світ був розподілений на такі основні групи: так званий «вільний» західний світ, очолюваний США, і східний блок на чолі з СРСР. Якщо говорити про розподіл світу на групи тепер, у XXI столітті, то, звичайно, вже не існує тих трьох груп, які були за часів «холодної» війни. Зараз є близько 7-ми або 8-ми основних цивілізацій, серед яких можна назвати зокрема західну, китайську, японську, мусульманську, індуїстську латиноамериканську та африканську. До того ж вісім найнаселеніших сьогодні країн світу належать до восьми різних цивілізацій. З них сім економічно найрозвиненіших країн, належать до п'яти різних цивілізацій. Якщо ж говорити про нову світову політику, що формується, то в локальному значенні – це політика етнічності, а в глобальному – політика цивілізацій, що породжує і проблему відповідного міжцивілізаційного діалогу.

Багато аналітиків вважають, що саме в період холодної війни США та СРСР самі «виростили тероризм». При цьому біполярний світ XX-го сторіччя, мовляв, підготував ґрунт для майбутнього міжнародного тероризму, породив і таке складне явище як етнотероризм.

Ряд вчених звертають увагу на те, що саме на основі усвідомлення культурних відмінностей сепаратистські настрої в багатьох країнах

популяризувались, були піднесені, фактично, до вершин визвольних рухів, або ж, в іншому трактуванні, терористичних течій. Так у своїй статті автор Анатолій Хазанов у виданні «Азия и Африка сегодня» («Точка зрення». – 2005. – № 2. – С. 57-58) стверджує, що: «Війну з міжнародним тероризмом слід вважати третьою світовою, тому, що полем бою є увесь світ». Однією з причин цього автор називає помилки стратегів Заходу, які вважають свої духовні цінності універсальними і придатними для усього світу, що, зрозуміло, не сприймається мусульманськими країнами. Тенденція до встановлення світового устрою на чолі з США не зробила сучасний світ більш безпечним.

Наведена думка безперечно має свою логіку, проте не слід забувати, що тероризм – це не первинна складова конфлікту, а вторинна. Мова йде не тільки про нав'язування духовних цінностей західного світу: тероризм на сьогодні стає цілком дієвим зовнішньополітичним інструментом у руках багатьох держав. А отже, характер тероризму не є спонтанною реакцією соціуму на пригноблення або ж насадження «чужих» цінностей, як дехто намагається пояснювати.

В контексті пошуків визначення тероризму у міжнародному правовому полі 27 січня 1977 р. у Страсбурзі було прийнято Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом. У ній було визнано, що саме слід вважати терористичними актами міжнародного масштабу. Це: правопорушення, що підпадають під дію Конвенції про боротьбу із незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, підписаної в Монреалі 23 вересня 1971 року; серйозні правопорушення шляхом посягання на життя, фізичну недоторканість або свободу осіб, що мають міжнародний захист, включаючи дипломатичних агентів; правопорушення шляхом викрадення, захоплення заручників або серйозного незаконного затримання; правопорушення шляхом застосування бомби, гранати, ракети, автоматичної вогнепальної зброї або листів чи пакетів із закладкою вибухового пристрою, якщо таке застосування створює небезпеку для осіб; замах на вчинення будь-якого з вищенаведених правопорушень або участь, як співника, особи, що

вчиняє або намагається вчинити таке правопорушення; правопорушення із застосуванням насильства проти життя, фізичної недоторканості, правопорушення проти власності, якщо таке діяння створило колективну небезпеку для осіб або свободи особи; замах на вчинення будь-якого з вищенаведених правопорушень [61].

Тепер щодо транснаціонального тероризму, який часто вживають як поняття, майже ідентичне до поняття «міжнародний тероризм», хоча це не зовсім одне й те ж.

Врешті важливо зазначити й те, що міжнародний тероризм, як і тероризм взагалі, в останні десятиліття не лише пристосовується до умов сучасності, але й максимально видозмінюється. Цих видозмін є декілька, але основними є такі:

1. Створення міжнародних транснаціональних угруповань, виникнення зв'язку між великими терористичними організаціями спричиняє потужний процес інтернаціоналізації тероризму.

2. Помітним явищем є процес з'єднання сучасного тероризму з багатьма державними структурами, на догоду яких такий тероризм і діє.

3. Тероризм все більше «професіоналізується», посилюється його фінансування та технічне оснащення, які набагато перевищують фінансування та оснащення засобів боротьби з тероризмом.

Сучасне політичне життя підтверджує також помітну стурбованість урядів ряду країн світу щодо активізації діяльності борців з існуючим державним устроєм, політичним режимом на правому політичному спектрі. Йдеться про різні організації й угруповання фашистського спрямування, насамперед у Європі. Міжнародні терористичні організації правого спрямування ставлять перед собою більш прагматичні політичні цілі, наприклад возз'єднання Північної Ірландії, що перебуває під контролем Великобританії, з Ірландією, проголошення незалежності від США держави Пуерто-Ріко тощо. Принципово інші завдання вирішують ліві, мета яких,

часто, доходить до знищення влади, суспільства, радикальних суспільних трансформацій.

Малодослідженою була і залишається проблема ролі і місця у міжнародному тероризмі різноманітних світових товариств і об'єднань. Більшість зарубіжних дослідників цієї проблеми (Георг Джонс, Джонатан Ванкін, Джим Меррс, Патрік Вуд, Гаррі Ален, Джон Колман, Дуглас Рід та ін.), російських (О. Платонов, Б. Боковой), українських (П. Штепа, М. І. Сенченко та ін.) вважають, що таємні товариства взагалі становлять собою загрозу для подальшого розвитку діалогу цивілізацій. Так англійський історик Неста Вебстер одну із своїх популярних книг з цієї проблематики назвав «Всемирная революция. Заговор против цивилизации», а російський історик, політолог О. Ігнатов свою надто популярну працю назвав «Стратегия "глобализационного лидерства" для России. Первоочередные непрямые стратегические действия по обеспечению национальной безопасности» (2000 р.), в якій детально розкрив відомі спроби ряду великих держав світу в установленні «нового світового порядку». Так чи інакше, але з-поміж багатьох світових товариств і організацій великий інтерес в контексті тероризму і глобалізації викликають «Трьохстороння комісія», «Королівський інститут міжнародних справ» (Англія), «Більдерберзький клуб», «Римський клуб» (Італія), «Орден "Череп і Кістки"», різноманітні масонські ложі тощо.

Завершуючи розгляд проблем тероризму як засобу боротьби за політичне панування в умовах глобалізації і міжнародної інтеграції, акцентуємо увагу на тому, що у майбутньому цілком реальною є поява принципово нових геополітичних блоків, розширення зон впливу існуючих у світі геополітичних об'єднань. Так окремі західноєвропейські аналітики, політичні діячі цілком допускають ймовірність практичної реалізації нового гео економічного проекту: створення нової гео економічної вісі між Європою й Росією, що здатна протидіяти Америці та Китаю і тісно пов'язана боргом Китаю перед США, та потребою Сполучених Штатів в китайських товарах.

Існує також припущення, що новим геополітичним утворенням може стати помітний союз США і Китаю. Допускається також і нове блокування суто азійських країн на чолі із Індією. З іншого боку є немало переконаних прихильників і такого геополітичного утворення, як Євразійська вісь між Німеччиною та Росією. Німецька інтелігенція, зокрема, очікує від цього союзу, як свідчить аналіз німецьких засобів інформації, поновлення партнерства Німеччина-Франція – історичного рушія європейських інтеграційних процесів. Кінцевим результатом цих інтеграційних процесів, вважають, може бути вісь Париж-Берлін-Москва, яка здатна відновити Європу, як таку, що може помітно впливати на світовий порядок. Проте шлях до такого об'єднання навряд чи буде простим. Росія і Європа протягом останніх чотирьох сторіч мають багато суперечок щодо континентальних територій. І все ж, виходячи з історичного досвіду, бачимо, що коли ці дві сторони не можуть перемогти одна одну, то приходять до спільної згоди. У всякому випадку вимушені це робити. Цілком можливими є і інші політичні блоки і об'єднання, які не знімуть існуючих, але спричиняють ще більш складні політичні протиріччя.

Вважаємо, що для більш чіткого розуміння формування цілісної геополітичної картини світу і зон впливу тих чи інших геополітичних блоків, варто звернути увагу на методіку розподілу регіонів, здійснену за Солом Коуеном, який у своїй книзі «Географія і політика в роз'єднаному світі» (1971 р.), пропонує ввести, для більш зручного геополітичного розподілу, модель «ядра» і дисконтинуальних поясів, що ділить території на 4 геополітичні складові: зовнішня морська (водне середовище), залежить від торговельного флоту та портів; континентальне ядро, яке є тотожним Хартленду; дисконтинуальний пояс – берегові сектори, орієнтовані або всередину континенту, або від нього; регіони, які не перебувають у геополітичній залежності від цього ансамблю.

На підставі сформульованих С. Коуеном 2 геостратегічних регіонів, маємо: 1. «Залежний від торгівлі морський світ»; 2. «Євразійський континентальний світ», а у їх складі він виділяє наступні геополітичні регіони:

Англо-Америка і Карибський басейн; Західна (морська) Європа і Магриб; Колишній Радянський Союз та Східна Європа.

Концепція дисконтенуальних поясів свого часу була підтримана таким відомим американським геополітиком як Генрі Кіссінджер, який вважав, що політична стратегія США відносно «дисконтенуальних» берегових зон полягає саме в тому, щоб поєднати всі фрагменти в єдине ціле і забезпечити атлантизму повний контроль над «Радянською Євразією». А отже, щоб стратегія «анаконди» була повністю успішною, особливу увагу потрібно було звернути на ті «берегові сектори» Євразії, що або дотримувались нейтралітету, або тяжіли до внутрішніх просторів континенту. На практиці ця політика реалізовувалась через відому в'єтнамську війну, активацію американсько-китайських стосунків, колишньої підтримки США проамериканського режиму в Ірані тощо.

Теорія С. Коена таким чином лягла в основу військово-політичної схеми «національних цілей» США, яку розробили Кеннет Томсон і Джозеф Блек. Зовнішньополітичні цілі США краще всього відображаються в вигляді ряду концентричних окружностей – стверджували вони. В центрі даного кола розміщена вимога забезпечення безпеки існуючих територіальних кордонів США. Друга огинаюча смуга визначає необхідність протидії з боку США будь-яким спробам держав в Європі чи Азії встановити свою одноосібну гегемонію в межах східної півкулі. На периферії даних цілей знаходиться третя окружність, що обумовлює зацікавленість США в «створенні і підтримці такого міжнародного порядку, що забезпечував би належну можливість виживання демократичних цінностей в масштабах всієї Землі. Виходячи з вищенаведеної методології розподілу світових геополітичних центрів, варто зауважити, що однією із головних цілей сьогоденного перерозподілу світу є не буквальне забезпечення військової безпеки країни, а, швидше, контроль над природними ресурсами, геостратегічними і військово-морськими шляхами до цих ресурсів, що в майбутньому, на думку розробників проекту, забезпечить країну від будь-якої залежності, – саме за це власне і ведуться війни

сьогодення. До того ж в цьому процесі, для США, надзвичайну роль відіграє витіснення Росії на Північно-Східну частину Євразії, відмежовуючи її від одного з найголовніших комунікаційних шляхів до центру світових природних ресурсів – Середземноморсько-Чорноморсько-Каспійського регіону. Даний регіон являє північну межу Світового енергетичного чи вуглеводневого еліпсу, охоплюючого Аравійський півострів, Ірак, Іран, Персидську затоку, Північний Іран, російське Прикавказзя, замикаючись в Афганістані. На разі можемо спостерігати, що однією з найважливіших причин перерозподілу світу, ініційованого США, є відмежування Росії від головних комунікаційних центрів сучасного світу, де основу становлять саме природні ресурси.

Південна крива, що має початок, знов таки, від того ж Середземного моря і проливів, покликана поєднати англосаксонські позиції в Туреччині, через Персидську протоку з Пакистаном, замикаючись в тому ж таки Афганістані. Для підтвердження вірогідності тверджень у цьому напрямі, можемо зауважити, що в момент, коли Афганістан вийшов з-під американського контролю, а Ірак став на заваді США, розпочалися військові дії на його території. Виходячи з даної логіки подій, можемо прогнозувати, що наступним буде конфлікт Америки саме з Іраном. У всякому випадку багато політиків не виключають таких подій.

Факти і припущення, наведені вище, нами були згадані не даремно. Маємо пам'ятати, що північний кордон даного еліптичного регіону прилеглий саме до України, а також Молдови, Кавказу і Закавказзя, на теренах яких ми маємо нагоду вже сьогодні спостерігати певні силові зіткнення двох світових геополітичних лідерів – США і Росії, під приводом різного ґатунку визвольних війн, чи підтримки того чи іншого народу в боротьбі за свої національні права. Саме ці закономірності розвитку сьогоденішнього світу і дають пояснення причин блокування Білорусії Заходом і показових навчань США у Криму, для того, щоб продемонструвати свій вплив в регіоні російській стороні, включення Грузії в американську орбіту тощо.

Якщо не вважати першочерговими культурно-цивілізаційні протиріччя Заходу і Сходу, а сфокусувати увагу на питанні стратегічного контролю над ресурсами, як засобами життєдіяльності країни, можемо констатувати, що метою євразійської стратегії Вашингтона є забезпечення контролю над світовим вуглецево-водним еліпсом, і відсторонити від користування даними ресурсами потенційні і існуючі центри і сили, що знаходяться в більш вигідному географічному положенні, стосовно контролю даних ресурсів. Так чи інакше, але за всіх цивілізаційних відмінностей, відмінностей в соціальному і економічному укладах країн, бачимо, що фактор терору використовується як Заходом, так і Сходом головним чином для вирішення своїх власних геополітичних задач і питань безпеки власних кордонів, а, відтак, для розширення зовнішнього впливу на інші країни. Отже, можемо очікувати використання цього важеля і для вирішення спірних питань і стосовно України, зокрема, розв'язання так званого «Кримського питання» і т. ін.

У зв'язку з цим, вкажемо на таке. Сьогодні міжнародне право зазнає значних змін в площині «відносного» і «функціонального» суверенітету держав і може слугувати політичним підґрунтям для застосування у взаєминах між державами сили взагалі. Постулати доктрини Монро й теорія «великої дубинки», сформована свого часу Теодором Рузвельтом, що практикується різними адміністраціями президентів США і в останні 200 років, фактично має своє узаконення в сучасному міжнародному праві у вигляді права на гуманітарні інтервенції, якщо якась держава порушує права та свободи своїх громадян, оскільки прямі військові інтервенції, як оголошення війни, забороняє, як відомо, статут ООН. Найчастіше такі гуманітарні інтервенції здійснюються під гаслом захисту і обстоювання демократії, прав людини.

Міжнародне право регулює стосунки між державами, але не між людьми, забезпечує порядок, проте не справедливість, чому заважає акцент на суверенітеті. В той час як «світове право» – «нова форма права, більше відповідає світовому співтовариству людей, ніж співтовариству держав» [5].

В контексті вище викладеного, стосовно ситуації в новітній Україні та у контексті дестабілізаційного характеру тероризму, складно і своєрідно виглядає ситуація, пов'язана з геополітичними проблемами саме Криму. «Той, хто контролює Севастополь – той контролює Крим, а той, хто контролює Крим – той контролює Чорне море», – так говорять фахівці. Півострови то є прояв прагнення суходолу до контролю над морями – зазначав свого часу український геополітик Юрій Липа у книзі «Призначення України». Особлива роль Криму в геополітичних процесах навколо Чорноморського регіону пояснюється цілою низкою чинників: геополітичних, політичних, економічних, військових, етнокультурних і психологічних. Усі вони діють взаємозалежно і взаємовпливно.

Щодо національної безпеки України в цілому, то єдність нації, відсутність гострих міжетнічних протиріч, ефективний механізм вирішення конфліктних питань щодо території і культурної приналежності людей, що на ній живуть, були і залишаються питаннями надто актуальними як у політичному, так і суспільному значенні. На жаль, до того ж, в сучасній Україні немає належного інструментарію, – як-то правовий механізм і військо, політичний апарат, – що згуртував би націю, а отже країна майже постійно знаходиться під високим рівнем соціальної напруги і небезпеки, в тому числі і можливих терористичних проявів. Перетікання протиріч всередині України з латентного стану в стан відкритий, лише питання часу, а саме найближчих років. Отже ці ситуації слід постійно аналізувати і враховувати. Певною мірою це було здійснено і у даній дисертаційній роботі.

Висновки до першого розділу

При спробі визначити суть поняття «тероризм» та найбільш характерні його особливості, що засвідчують антицивілізаційний зміст та антистабілізаційний сенс, доходимо висновку, що тероризм, як суспільно-політичне явище найперше має такі особливості загального характеру.

1. Тероризм – це явище насильницької дії, в основі якого лежить приниження, залякування людини, людей, навіть великих груп і народів.

2. Тероризм – явище, що виникає і існує на засадах антигуманізму, протиставлення людини людині. Звідси можна стверджувати, що тероризм є загрозою втрати того позитивного, гуманістичного взагалі, чого людство набуло останнім часом.

3. Тероризм – це частина своєрідної культури, яку справедливо називають ще глобалізаційною культурою. Якщо раніше людство існувало не інакше, як певне різноманіття культур, то в кінці ХХ століття такий розподіл культур фактично вже завершився і глобалізаційні процеси, побудовані на економічній, інформаційній інтеграції, спричинили фактично зіткнення культур. Останньому будуть присвячені наступні розділи дисертаційної роботи.

Якщо вести мову про різновиди терору, тероризму, то зазначимо, що жодний різновид тероризму не вкладається цілком у певну типологічну класифікацію, яку ми можемо або хотіли би взяти на озброєння, як найбільш точне і типове наукове визначення. Така класифікація, однак, вкрай необхідна тому, що без чітких вихідних критеріїв і параметрів неможливо достовірно схарактеризувати тероризм. Поняття «терор» та «тероризм» не тільки по-різному пояснюються, але й вживаються в декількох аспектах, що відкриває головним чином простір для довільного маніпулювання ними.

Розглядаючи значну кількість наявних концептуальних підходів до визначення самого поняття «тероризм», вважаємо за доцільне виходити при такому визначенні з чотирьох основних характеристик цього соціального явища [5; 8; 24; 30; 41; 113; 141; 147 і т. ін.].

По-перше. Тероризм – це одна із специфічних форм організованого насильства, в яких би формах воно не чинилося. Своє об'єктивне вираження тероризм має в конкретному прояві – терористичному акті, який полягає у вчиненні певних антигуманних, протиправних злочинних діянь, а саме – вибухів, підпалів та інших загальнонебезпечних дій, що реально можуть

заподіяти чи заподіюють шкоду особі, певній кількості осіб, цілим народам і можуть мати інші надто тяжкі наслідки. Будь-який тероризм переслідує політичні цілі та має мотивацію. Тобто, це специфічна форма політичного насильства, хоча і в різних умовах і модифікаціях, зі спробами приховати свій політичний характер.

По-друге. Мета тероризму і терористів здебільшого чітко зарані визначена. Сучасний тероризм має на меті проведення насильницьких акцій з метою примусити державні або інші органи, структури, навіть окремих осіб – громадських, державних діячів прийняти рішення, яке б задовольнило вимоги терористів, давало їм можливість досягти своєї мети. Шляхом насильства терористи намагаються дестабілізувати, залякати суспільство і владу, загрожуючи життю або й вбиваючи пересічних громадян, тих, хто опинився поряд з об'єктом терористичного акту.

По-третє. За своєю метою сучасний тероризм спрямований проти переважаючих за потужністю державних машин, їх владних структур і навіть окремих організацій. Феномен сучасного тероризму полягає саме у тому, що загибель від терористичних актів ні в чому невинних людей відбувається на очах сучасних армій, силових структур. При цьому сучасні терористи розробляють або використовують вже існуючі, апробовані сценарії застосування звичайних, цивільних, порівняно доступних і дешевих технологічних розробок, наслідки застосування яких з руйнівною метою можна порівняти фактично з наслідками війни.

За цих умов і обставин класичні військові схеми часто просто не спрацьовують, і як результат колективні системи безпеки, в тому числі на рівні окремих держав, виявляються неадекватними викликам часу та неспроможними активно протидіяти тероризму в тому масштабі, який він має.

При наявності навіть незначних власних ресурсів сучасний тероризм здатен насильницькими методами вирішити конфлікт навіть із значно переважаючими силами завдяки двом особливостям, які відрізняють його від інших форм збройного вирішення конфлікту, а саме: цілковите ігнорування

всіх правил ведення війни, починаючи від означення учасників бойових дій, аж до використання цивільного населення ворога, як захисного щита, та заручників власного командування, виключно; використання цивільних ресурсів атакovanого противника для досягнення власної мети.

По-четверте. Характерними особливостями реального прояву антистабілізаційного змісту тероризму є свідома спрямованість на чисельні людські жертви, які в ході терористичних дій, акцій були і, нажаль, будуть завжди. Сучасні терористичні акти дедалі частіше спрямовані на масові людські жертви, спричиняють руйнування матеріальних і духовних цінностей, провокують війни, викликають недовіру і ненависть між соціальними, національними і релігійними групами, що в цілому сприяє виникненню і поглибленню антагонізмів у світі. Останні найбільш потужні та чисельні за жертвами терористичні акти, в тому числі і в московському метро у квітні 2010 року, в мінському метро у квітні 2011 року, були спрямовані на невизначену кількість жертв, про що свідчить чіткий вибір об'єктів терористичних актів: вибухи в токійському і паризькому метро, вибухи в посольствах США в Кенії та Танзанії, вибухи в Москві і Міжнародному Торговельному Центрі в Америці, напад на школу у російському місті Беслані тощо. Відтак тероризм спроможний викликати міжетнічне, міждержавне, міжцивілізаційне протистояння, що потребує більш дієвого співробітництва між країнами і народами по його упередженню, недопущенню, оперативній ліквідації.

У сучасних умовах, за наявного високого технічного, інформаційного, військового і т. ін. розвитку і потенціалу не лише країн, але й окремих структур, тероризм може бути і є реальною загрозою для тисяч і навіть мільйонів людей. Тобто, його антистабілізаційний сенс є незаперечним.

Сучасний тероризм вирізняється передусім систематичним використанням крайнього насилля, яке визначає також характер навмисно викликаного психічного ефекту. Можна у такому випадку стверджувати, що логіка тероризму – це логіка винятково нищівної гострої і загрозової

психологічної війни. Така логіка тероризму і включає момент неповаги до жодних конвенцій, угод, домовленостей і у цьому, певним чином, полягає його дієвість, згубна ефективність. Важлива не так нахабність терористичних нападів сама по собі, як те, що конкретні терористичні акти пов'язані з прогнозуванням екстремального насилля, не обмеженого жодною складовою частиною будь-якої конвенції чи угоди.

Щодо сучасного міжнародного тероризму, то його ми визначаємо, як масові, масштабні спеціальні антигуманістичні, протиправні насильницькі дії, метою яких є свідоме нехтування життям великої кількості людей з метою стати впливовим елементом нового світового порядку, що формується. З цією метою використовуються найрізноманітніші ресурси, засоби і дії – інформаційні, фінансові, технологічні, військові і т. ін.

Потенційні можливості поширення сучасного тероризму, в тому числі і у міжнародному масштабі, це наслідок феномену появи самої можливості застосовувати насильство в умовах сучасної цивілізації слабшою стороною проти сильнішої сторони, проти країни, суспільства, населення окремої країни або і цілого регіону.

Насильство терористи застосовують в ситуації розпаду загально-суспільної ціннісної парадигми та норм моралі. Відтак, практика тероризму містить у собі, крім відповідної політичної та ідеологічної мотивації, ще й яскраво виражений морально-психологічний компонент, який, до речі, вкрай мало досліджений. Існує, як вказувалося, понад сто визначень поняття «тероризм», але більшість вчених дотримуються думки, що тероризм є найперше і найголовніше специфічною формою насильства, спрямованого проти невинних людей, великих груп, навіть народів.

Сучасний тероризм, крім усього іншого, успадкував від своїх історичних попередників усі риси і характеристики політичного насильства. Разом з тим, він володіє і специфічними особливостями. Маємо новий ступінь розвитку цього явища, його «модернізацію», що також вказує на велику необхідність його глибокого вивчення.

Визначення об'єктивного загальноприйнятого розуміння тероризму потребує, врешті, врахування складності структур цього феномену, який є, при всьому тому, єдиним монолітним явищем, з чітко визначеними межами та представляє собою метод політичної боротьби, який використовується різноманітними політичними силами в процесі їх багатопланової діяльності.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ НА РОЗВИТОК МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН ТА ЛЮДСТВА В ЦІЛОМУ

2.1. Деструктивний потенціал «вірусу тероризму» в контекстах соціального розвитку окремих сегментів світового політичного досвіду

Деструктивний потенціал «вірусу тероризму» найперше обумовлюється характером, особливостями розвитку країн і народів впродовж великого проміжку часу, відносинами, які є між ними.

Щоб якомога краще усвідомити суть і закономірності соціального розвитку країн та світу в цілому, а, відтак, визначити і основні принципи забезпечення діалогу цивілізацій, а, значить, цивілізаційного розвитку держав і народів в умовах глобалізації, слід вказати на основні закономірності сучасного соціального розвитку як такого. До них ми відносимо:

1. самоорганізованість соціальної системи, яка об'єднує соціальні елементи, якісно різні за своїми особливостями (релігії, культури, цивілізації, держави). Тобто, у світі все, однак, виглядає як самоорганізована, системна цілісність, що є і керованою, і самоврядною одночасно;

2. охоплення соціальною системою усіх сфер організації суспільства (політичну, економічну, духовну), де (за Т. Парсонсом) економіка виконує функції адаптації, політика – ціледосягнення, культура (духовність) – підтримки зразка взаємодії. При цьому Г. Щокін, зокрема, вважає, що нинішній стан соціального розвитку людських спільнот характеризується зміною цінностей економічної сфери і переходом до домінування сфери духовної;

3. дезорганізацію складноорганізованих систем (диспропорції, нестабільність, нерівномірність, преривність розвитку). При цьому існують дві

домінуючих тенденції функціонування соціальної системи – розвиток і намагання зберегти стабільність;

4. динамічна рівновага соціальної системи (існування, як взаємодія і протиборство організуючої і дезорганізуючої складності);

5. довільний, природний розвиток складноорганізованих систем. Йдеться про те, що штучно нав'язувати шляхи, моделі розвитку таких систем абсолютно неможливо. Вони мають власні шляхи і тенденції існування і розвитку. Як визначав І. Пригожин, стан соціальної системи визначається не лише її минулим історичним досвідом, здобутками, але й будується із майбутнього, у відповідності з можливим майбутнім соціальним порядком;

6. схильність складноорганізованих соціальних систем (багатонаціональних держав, окремих цивілізацій, великих (типу НАТО) міждержавних об'єднань) до розкладу;

7. відсутність можливостей у глобальних соціальних структур «схрещуватися», давати певний синтез культур в межах однієї цивілізації. При цьому у такій взаємодії, боротьбі частіше отримують перемогу більш слабкі, «нищі» цивілізації;

8. притаманність усім культурно-історичним цивілізаційним типам спільного відчуття власних витоків, історичної долі, проходження ними певних фаз зародження, розвитку, упадку і зникнення;

9. наявність і велика роль у історичному процесі великих людських спільностей, релігій і, найперше, світових (буддизм, християнство, іслам);

10. провідна роль у формуванні оптимальної структури суспільства таких соціальних механізмів, якими є сім'я, церква, освітні установи, політичні, професійні і т. ін. організації (П. Сорокін) [61, с. 120-123]

Вище викладені закономірності соціального, суспільного розвитку використовуються найперше у практиці міжнародного соціального самоуправління і мають сьогодні створити максимальні умови для якомога більш неконфліктного розвитку суспільств, взаємин між ними. Такі закономірності соціального, суспільного розвитку мають визначати і основні

принципи безконфліктної організації сучасного світу, тобто, забезпечити вкрай необхідний для дієвого діалогу цивілізацій контакт. До основних принципів такої організації сучасного світу відносимо:

а) право, можливість і необхідність кожної держави проводити власну, історично і об'єктивно притаманну лише їм національно-орієнтовану зовнішню і внутрішню політику;

б) об'єднання етнічно близьких, споріднених держав і народів в дійсно дієві міжнародні об'єднання, організації;

в) об'єднання на цих же засадах, зі збереженням кожною окремою державою своєї національно-історичної особливості, держав у континентальні і світові організації з одночасним розвитком регіонального міжнародного співробітництва [61, с. 123-124].

Деструктивний потенціал «вірусу тероризму» в тому і проявляється, що він об'єктивно перешкоджає, унеможлиблює реалізацію вказаних принципів організації сучасного світу.

Як минулі, сучасні цивілізації відрізняються одна від одної в першу чергу культурно-господарським типом існування, етнічним походженням та релігійною належністю. Домінуючою є перша ознака, яка становить природо-ресурсний потенціал цивілізації, дві інші – найбільше використовуються саме в опануванні, захопленні, експлуатації великих і малих народів. Еволюція світового господарства, особливо з кінці ХХ століття, обумовлена інтенсивним поступальним розвитком економіки, окремих індустріально і інформаційно розвинутих країн, що спричиняють не лише певною мірою позитивну інтернаціоналізацію господарського життя, але й величезну господарську диференціацію, небачений раніше рух потоків капіталів, товарів, людей, інтенсивний обмін інформацією і т. ін. Це – якісно нові показники і прояви глобалізації, які, між тим, потребують усвідомлення і дотримання нових єдиних принципів життєвлаштування людей на Землі. Це – принципово інший характер людського буття, але не якась віртуальна дійсність, про яку можна вести мову в нових умовах суспільного буття. Непомітно, – стверджує

український дослідник Я. Даміров, – ми вповзаємо у новий суспільний устрій. Глобалізація – це процес формування «глобального людського співтовариства».

Зрозуміло, що вище викладене не дає достатньо стійкого, чіткого пояснення феномену «глобалізація», оскільки, як вказувалося вище, він є надто неоднозначним і суперечливим. Зокрема, не варто ідеалізувати економічну інтеграцію країн і народів. Серйозною проблемою видається також формування політичних структур, державних інститутів, нових людей і механізмів управління суспільствами і т. ін. Є всі підстави погоджуватися з тим, що глобалізація, як широкомасштабне суспільне явище, має свої витoki у формі «передглобалізації» – це зіткнення воєнних блоків багатьох держав у першу (1914–1918) та другу (1939–1945) світові війни.

Впродовж великого проміжку часу (від створення до розпаду СРСР) в глобалізаційних процесах домінувало протистояння США та СРСР в ході так званої холодної війни і навіть загроз прямого зіткненні США і СРСР (наприклад, Карибська криза, осінь 1962 р.).

Немало фахівців, зокрема П. В. Тулаєв (м. Москва) вважають, що розвал СРСР і КПСР, розпуск Варшавського договору і РЕВ, розпад блоку країн так званої соціалістичної співдружності є свідченням перемоги ліберально-капіталістичного заходу в холодній війні над соціалістичною співдружністю країн під егідою СРСР. І що саме це стало найбільшим поштовхом для посилення процесів глобалізації. Така думка є досить поширеною.

Глобалізація – це явище багатоаспектне: економічне, політичне, соціальне, духовне, інформаційне і т. ін. Однак найгостріше вона дається взнаки у сфері економіки, політики, культури (духовності).

В 70-ті роки ХХ століття розпочалося світова економічна криза, яка триває (у досить новій якості) і до сьогодні. Саме вона стала причиною появи різноманітних версій, теорій, концепцій стосовно майбутнього людства, цивілізацій взагалі. Серед них домінуючими є концепція: кінця (припинення) історії (Ф. Фукуяма); глобального безпорядку (З. Бжезінський); появи епохи

середньовіччя (У. Еко); зіткнення цивілізацій (С. Хантінгтон). Остання теорія є найбільш цитованою і популярною серед усіх, хто досліджує можливі шляхи людського розвитку.

Хоча є і противники такої теорії і практики глобалізаційного розвитку людства, зазначимо головне: а) світ глобалізується; б) світ диференціюється; в) світ інтегрується; г) світ має і породжує великі протиріччя і протистояння. Яким реально буде світ завтра – реально може підтвердити лише практика суспільного розвитку, хоча сучасній світовій цивілізації дійсно однаково властиві тенденції як до подальшої міжнародної інтеграції, так і до збереження полікультурності, суто національних особливостей поступального руху в майбутнє. І все ж, як зазначають Ф.Канак і М. Головатий, витіснення одними культурами інших, загальна тенденція до зменшення на планеті кількості життєздатних культур є свідченням не лише збіднення культурної поліфонії людства, а й зниження регулятивного потенціалу культурних цінностей в житті суспільства. Щодо теорії самого С. Хантінгтона, то він писав, що його гіпотезою є те, що у цьому абсолютно новому світі головні конфлікти спалахнуть між націями і групами, що належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій буде домінувати в глобальній політиці. Розриви між цивілізаціями стануть полем його майбутнього. С. Хантінгтон у сформульованій ним так званій цивілізованій моделі розвитку, як відомо, попереджає головним чином про зіткнення між західною цивілізацією і східною, закликаючи західну цивілізацію оновлюватися, зміцнювати ту єдність між країнами і державами, яка реально можлива і необхідна. Йдеться головним чином про єдність економічну і духовну. Остання стосується цінностей, і, головним чином, цінностей демократичного гатунку. Якщо уважно поглянути на реальну суспільно-політичну, економічну ситуації, які склалися у Західній Європі, і, власне, навколо неї, то саме такий процес нині ми і маємо.

Зрозуміло, що у всіх, хто не заперечує, а то і підтримує теорію зіткнення цивілізацій, є і свої рецепти щодо упередження або й унеможливлення такого

зіткнення. Більшість з них, зокрема, пов'язані зі зверненням до людини, її мислення, свідомості. Так колишній директор Римського клубу А. Печчеї очікує чогось на кшталт «людської революції», або «етичної революції». Щоб вижити у ситуації, коли, на його думку, біосфера втратила можливість до саморегенерації, врятувати людство від знищення може лише зміна імперативів людської діяльності. За А. Печчеєю їх три: 1) запровадження політики і стратегії в глобальних масштабах; 2) зробити світ керованим; 3) навчитися керувати світом, під чим розуміється вміння керувати собою [232]. Так чи інакше, але міжцивілізаційні проблеми і протиріччя є також живильним середовищем для тероризму.

Запропонована концепція не така вже і нереальна, оскільки А. Печчеї закликає до того, щоб людство психологічно перебудувало себе і відмовилося від принципів і стереотипів минулого досвіду, переглянуло старі уявлення про прогрес і свій концептуальний багаж, що дістався йому від минулих поколінь. Йдеться про необхідність нового гуманізму, що вписується у технологічний вік і є очищеним від застарілих норм і принципів людської поведінки. Пріоритет при цьому має надаватися не інакше як універсальним, загальнолюдським цінностям. Зрозуміло, що здійснити такі кроки під силу лише надто високоорганізованому і високосвідомому людському світоотвариству.

Підкреслимо, що у багатьох випадках глобалізацію все ж безпосередньо пов'язують саме із теорією зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона, хоча таке поєднання є досить спрощеним і більш чіткої уяви про феномен «глобалізації» не дає. Це те ж саме, що пояснювати глобалізацію як певний односторонній накат однієї західної буржуазної цивілізації на усі інші, що також не об'єктивно.

За вказаних вище обставин, термін (явище) «глобалізації» має надто багато своєрідних і, навіть, суперечливих визначень. Наприклад, відомий український політик, дипломат, вчений О. Білорус зазначає: «Глобалізм – це система абсолютної економічної і політичної влади нових глобальних монополістичних корпорацій, які вийшли з-під контролю націй-держав свого

походження і базування» [18, с. 7]. Сучасний глобалізм він вважає «специфічною формою політичного і економічного імперіалізму XXI століття» [Там само, с. 9].

В умовах глобалізації домінуючу роль дійсно має економіка, економічні корпорації, оскільки реальним є процес встановлення нового, глобального, економічного порядку. Для встановлення такого порядку використовують і тероризм. Поряд з цим посилюється і соціальна суть глобалізму, згідно з якою вважається, що глобалізація дозволяє усунути наявні соціальні суперечності, що мають місце у відносинах між державами. Основу такої соціальної глобалізації, на думку окремих вчених, становить лібералізм. Це, однак, проблема, спеціального розгляду.

Відтак, за усієї суперечності різних точок зору, «глобалізація є політикою, економічною і соціальною системою постмонолістичного капіталізму» [Там само, с. 13], а відтак можна погодитися з точкою зору, зокрема О. Білоруса, що йдеться про імперіалізм нової ери розвитку людства.

Глобалізаційні процеси надто специфічно проявляються у духовній сфері, культурі, звідки, зокрема, ґрунт для міжетнічного протистояння і терору. Так український філософ А. В. Толстоухов справедливо зазначає: «Якщо потенціал саморозвитку цивілізаційних структур вичерпується, то новий імпульс їх подальшому розвитку може дати безпосереднє включання, наприклад, національної системи освіти, науки, охорони здоров'я у процес глобалізації» [61, с. 57].

З-поміж багатьох проблем впливу глобалізації на духовні аспекти життя і діяльності людських спільнот, суттєвого значення набули проблеми національного характеру. Так український історик М. Козловець у своїй фундаментальній монографії «Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації» [91] детально розкриває досить негативний характер впливу глобалізації на розвиток і існування націй та національних держав. «Глобалізація, – пише він, – істотно обмежила і послабила роль і функції національної держави як базової одиниці організації сучасного світу, –

основного і визначального джерела колективної ідентичності. Хоча цей процес по-різному проходить у ядрі, напівпериферії і периферії світо – системи (І. Валерстайн), але так чи інакше він проявляється скрізь. У більш вразливій ситуації опинилися слабкі країни, колишні колонії, в яких нація – держава виникла як адаптація до західного впливу, запозичення західних форм, а не як автохтонний розвиток» [91, с. 7]. Фактично, на нашу думку, Україна з 1991 року і знаходиться за умов такого впливу глобалізації до сьогоднішнього (2011 р.) дня.

Зрозуміло, що ідеологи глобалізації постійно наголошують на тому, що, мовляв, має місце політична «смерть» національних держав, принаймні на тому, що йде, на їх думку, розмивання та деактуалізація етнічного, значущість поділу світу саме за цим критерієм залишається незаперечним фактом.

В даному випадку, як цілісна проблема, серйозно дається взнаки процес національної ідентичності. Перебуваючи під впливом глобалізаційних процесів, в силовому полі і на перехресті соціально-цивілізаційних тенденцій, Україна стоїть перед складним вибором власного історичного шляху розвитку, який, однак, не може не враховувати складного і неоднозначного впливу глобалізації. Питання «Хто ми є?», «Де наші корені?», «Як маємо розвиватися як етнос далі?» і т. ін. постають все частіше і гостріше. І російські (Т. Артем'єва, Т. Брисіна, Л. Гудков, О. Дубін, А. Здравомислов, С. Картунов, В. Малахов, С. Матвєєва, Е. Паїн, Н. Федотова, В. Ядов та ін.) і українські вчені (О. Антонюк, І. Варзар, В. Воронкова, П. Гнатенко, Є. Головаха, О. Картунов, В. Кремінь, І. Кресіна, М. Михальченко, Л. Нагорна, Ю. Павленко, М. Степико, Л. Черниш та ін.) намагаються привернути увагу до історичних, генетичних та інших аспектів національної ідентифікації українства.

За усієї суперечності процесів глобалізації і національної ідентифікації, осмислення місця і ролі України у глобалізаційних процесах має виключно важливе значення, оскільки без цього неможливо визначити як шляхи її самостійного суверенного розвитку, так і взаємини з іншими етносами і

країнами у світі. Це пов'язано ще й з тим, що глобалізація розмиває культурні, духовні кордони, збільшує міграційні процеси, що у свою чергу ускладнює національну ідентифікацію. І не лише на загальнонаціональному рівні, але й на буденно-побутовому – сім'я, місце проживання, релігія тощо.

Окремо, в контексті глобалізації, слід вести мову про необхідність збереження культурної ідентичності, виокремленості окремих етносів. Цьому протистоїть формування певних універсальних рис і способів життя. Відтак постає питання про своєрідну «герметичність», непроникливість національної культури і національної ідентичності. Достатньо велика кількість дослідників не погоджуються з думкою про формування якоїсь єдиної, спільної для усіх, або, бодай, багатьох народів культури. Тут особливо яскравими і показовими є приклади таких країн, як Індія, Китай, Південна Корея та інші країни, які, одночасно із високим рівнем суспільно-економічного, технічного, інформаційного та іншого розвитку, запозичують багато прогресивного з досягнень інших країн, але зуміли зберегти власну, виразну національно-культурну ідентичність і неповторність.

З усіх проблем національної ідентичності для України в умовах глобалізації центральною у XXI столітті була і залишається проблема європоцентризму. З одного боку, Україна, європейська держава, не може розвиватися поза європейського економічного, політичного, духовного контексту, але, одночасно, має устояти проти штучного перенесення європейських цінностей у власну домівку. Даються взнаки століття розподілу на Захід і Схід, численні спроби утворити якусь «Єдину Європу», колоніальна європейська експансія вбік Азії та Африки, ідеалізація європейського способу життя і демократії тощо. В результаті було сформовано і багато досить сумнівних міфів, які обґрунтовують Європу як краще місце життя, як те, що європейська цивілізація, мовляв, є продовженням не інакше як колиски людства – античної цивілізації. Все це далеко не однозначні сентенції, що суттєво ускладнюють міждержавні, міжцивілізаційні відносини.

Окремішність, виключність Європи, претензії окремих її прихильників на всесвітньо-історичну місію по відношенню до інших країн і народів не має, однак, під собою достатньо ґрунтовних підстав, оскільки більшість європейських країн нині, як і раніше, переживають ті ж системні кризи, що і країни інших континентів. На цих засадах вести мову про якийсь «експорт», зокрема, європейських демократичних цінностей – справа досить проблематична. Те ж саме стосується і так званої «європейської ідентичності», сприймати яку незаперечно і однозначно, просто не слід.

Проблеми глобалізації тісно пов'язані з появою та все помітнішим розвитком і діяльністю так званих латентних структур, які стали дієвим механізмом поглиблення глобалізаційних процесів, їх загострення. Так, український соціолог Д. Соїн визначає декілька стратегічних напрямків в діяльності таких структур по управлінню політичними, економічними, інформаційними, демократичними та іншими процесами [62, с. 115]. В стратегічному відношенні основним курсом латентних структур є курс на прискорену глобалізацію; у політичному відношенні це – виступ з позицій лібералізму і демократії і підтримка в цьому плані відповідних політичних режимів; у військовому відношенні це – спроба сформувати щось на кшталт світових збройних сил; у економічному відношенні – це підтримка життєвого рівня так званого «золотого мільярду»; в культурній сфері – пропаганда і забезпечення «високої культури» виключно для членів таких латентних структур, а у релігійному плані – об'єднання релігій і, на цій основі, припинення релігійних війн [Там само, с. 116].

Український історик І. Хижняк акцентує увагу на фактах внутрішнього і зовнішнього впливу, які притаманні глобалізації, підкреслюючи, зокрема, те, що «глобалізація як фактор внутрішнього впливу на розвиток міжнародних відносин взагалі переписує демократію, відкидаючи її фундаментальне поняття – законодавства електоральної волі національної більшості» [Там само, с. 247].

Розмірковуюючи про позитиви чи негативи глобалізаційних процесів, що мають місце у сучасному світі, слід перейматися питанням: у який спосіб йтиме розвиток людства далі, оскільки є такий розвиток як соціалізаційний, так і глобалізаційний. Сутність соціалізаційного суспільного розвитку полягає у посткапіталістичному, постіндустріальному, постеконічному, індустріальному, неосферному і т. ін. суспільствах, які творяться [211, с. 6].

Щодо глобалізаційного процесу, то окрім характерних йому інтеграційних шляхів і наслідків, він веде до суспільного ладу глобалізму. Ще у 60-ті роки ХХ століття американський політик, професор З. Бжезінський висунув тезу про необхідність створення системи глобального панування і довгострокового перерозподілу світових ресурсів. В такому світі, на його думку, пануватиме глобальна еліта [16]. За таких обставин, навіть співвітчизники З. Бжезінського висловлювали закономірну тривогу. Так Д. Сорос у своїй книзі «Америка у технотронному віці» (1968 р. англ.) попереджував, що «...розповсюдження ринкових відносин на всі сфери життя ставить під загрозу майбутнє нашого відкритого демократичного суспільства» [211, с. 7].

За усього різноманіття теоретичного пояснення суті глобалізації, на буденному рівні принципового значення набуває те, у який спосіб звичайні громадяни розумність цей феномен. Тут маємо досить своєрідну ситуацію, а саме: суттєве нерозуміння суті глобалізації, суперечливе і необ'єктивне поцінування її наслідків багато в чому пояснюється станом реального знання громадянами України цього об'єктивного суспільного явища взагалі. Так, за підсумками соціологічного опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України у квітні – травні 2006 року 51,2% (більш як кожен другий) громадян України взагалі нічого не чули про глобалізацію, в тому числі серед людей з вищою освітою таких виявляється 35,8%, а серед громадян з неповною середньою освітою – 71,7%. При цьому серед обізнаних з глобалізацією громадян 60% не змогли визначитися зі своїм ставленням до неї, позитивно ставилися – 21,1%, а негативно – 18,0% [211, с. 104-105].

Якщо спрямувати в цілому, співставити, порівняти позитивні і негативні сторони глобалізації, то це виглядає у такий спосіб.

Позитивні сторони глобалізації:

- бурхливе технологічне зростання окремих країн;
- зростання кількості і якості використовуваної продукції;
- поява і збільшення кількості нових робочих місць;
- вільний доступ до інформації;
- покращення взаєморозуміння між різними культурами.

Негативні сторони глобалізації:

- нестабільність економічного розвитку окремих держав;
- поглиблення розриву у соціально-економічному розвитку між країнами;
- соціальна диференціація окремих суспільств;
- зростання масштабів міграції;
- загострення глобальних проблем;
- втрата окремими країнами самобутності, впровадження масової культури.

Безумовно, вказані позитиви і негативи глобалізації не є остаточно визнаними, але є такими, що взаємодіють і взаємовпливають одні на одних.

Характерною ознакою глобалізаційних процесів сьогодні стало те, що «війну» між собою ведуть не держави і нації, а різноманітні міжнародні, транснаціональні структури. Відкритий тероризм, військові протистояння при цьому мають місце в процесі міжнаціональних, міжконфесійних та інших протистоянь, що самі по собі принципово ускладнюють взаємини між державами, народами, цивілізаціями. Багато з таких протистоянь прикриваються не чим іншим, як «боротьбою за мир», «боротьбою за демократію», «боротьбою за новий світовий порядок», однак нічого спільного з цими високими сентенціями вони насправді не мають. При цьому реальними організаторами таких глобалізаційних процесів виступають групи правлячих еліт, що мають пряме відношення до багатств світу та їх розподілу.

Посилаючись на те, що у ближчий час світових, найперше природних ресурсів для життя усіх людей на планеті Земля не вистачатиме, ідеологи глобалізації – езотеричні глобалісти – прагнуть збудувати рай на Землі в першу чергу для так званого «золотого мільярда», полишаючи інші п'ять мільярдів нашої планети жити у злиднях. Звідси – мрія золотомільярдистів про те, щоб ресурси усього світу якомога скоріше стали «глобальними», а точніше максимально доступними для обранців «золотого мільярда». Кожна окрема країна, групи практично «ідентичних» держав мають різний рівень глобалізації, по-різному протистоять їй. Так за даними «Рейтингу Глобалізації» (Globalize – Zion Index) журналу Foreign Policy за підсумками вивчення показників 62 країн світу Україна за рівнем глобалізації зайняла 39 місце. При складанні (визначенні) такого рейтингу враховувалися чотири основних параметри: економічна інтеграція; персональні контакти; технології; включеність у міжнародну політику.

В схарактеризованих умовах суспільного розвитку, нерівномірних умовах функціонування, фактично усі держави світу вимушені шукати шляхи, з одного боку, до стабільного індивідуального розвитку, а, з другого, щодо умов і можливостей для спільного життя, соціальних, економічних, політичних та інших контактів. Тобто об'єктивно постає потреба того діалогу цивілізацій, який забезпечує більш-менш злагоджене, упорядковане життя мільйонів людей, тисяч народів, сотень країн.

Діалог цивілізацій – це складний, багатоаспектний процес, який має базуватися на врахуванні декількох взаємопов'язаних складових, а саме того, що:

- в світі існують так звані фундаментальні цінності, і, одночасно, виокремлені цінності певного народу, соціуму, цивілізації;
- ключові, особливо гуманітарні проблеми сучасного світу частіше усього виникають на перетині двох протилежних процесів: активізації духовної самоідентифікації людини з одночасним розривом зв'язків між особистістю і її духовно-культурними витоками;

– вимушене вирівнювання різних культур в єдину цивілізаційну модель є згубним і загрозливим явищем: діалог культур, вір, цивілізацій має бути вільним і творчим.

Відтак, загальною, оптимальною умовою творчого діалогу цивілізацій, джерелом стійкого розвитку людства має бути вільний розвиток і багатоманіття функціонування культур, на основі постійного пошуку того, що їх єднає і зближує.

Вважають, що сучасна концепція (модель діалогу цивілізацій) належить ініціативі президента Ірану п. Хатамі, який з такою пропозицією вперше виступив в ООН 4 листопада 1998 р. Підтвердивши таку ініціативу, ООН проголосила 2007 рік роком діалогу цивілізацій. Така ініціатива була підтримана 189 країнами світу.

Історичні джерела діалогу цивілізацій, між тим, сягають ще кінця ХІХ ст. – Першої (1899 р.) та Другої Гаазьких мирних конференцій, де було віддано пріоритет у розв'язанні протиріч і конфліктів між державами саме мирним, діалоговим шляхам. Пізніше мирне врегулювання спірних та конфліктних питань було закріплене в Пакті Ліги Націй. 27 серпня 1928 р. в Парижі 60 країн підписали Спільний Договір про відмову від війни і наміри будь-які негаразди вирішувати лише мирним шляхом. Цей договір увійшов в історію як Пакт Бріанд-Келлог.

Згадані двомовності суттєво були порушені в Другій світовій війні, що змусило ООН у своєму Статуті записати таке однозначне правило: «Усі члени Організації Об'єднаних Націй розв'язують свої міжнародні суперечки мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир, безпеку і справедливість».

У подальших Деклараціях і Принципах (резолюція 2625 (XXI), 1970 р.), Манільська Декларація про мирне врегулювання міжнародних спорів (резолюція 37/10, 1982 р.) і Декларація про поліпшення ефективності принципу стриманості від загрози або від використання сили у міжнародних відносинах (резолюція 44/22, 1987 р.) та інших документах, принципи мирного

врегулювання міжнародних відносин здобули ще більше підтвердження і закріплення.

Серед багатьох характеристик феномену «глобалізація», між тим, досить цікавою є характеристика Раде Філіповича – Надзвичайного і Повноважного посла Сербії і Чорногорії в Україні, який на Другій Всесвітній конференції «Діалог цивілізації: протиріччя глобалізації» (Київ, 23 травня 2003 р.) схарактеризував три таких форми авторитарної глобалізації:

- а) глобалізація бідності (про це вже йшлося);
- б) симптоми «Авторитарної світової держави»;
- в) гіперрозорювальні, перманентні і попереджувальні війни.

В основі перерахованих форм авторитарної глобалізації – сила, гноблення, насильний розподіл держав, мілітаризм. Яскравими прикладами для підтвердження таких висновків для Р. Філіповича були відомі події на Балканах – в Сербії, Хорватії, Македонії і т. ін., де не обійшлося і без тероризму.

Ступінь і особливості участі окремо взятої країни у діалозу цивілізацій, обумовленні багатьма особливостями, в тому числі і історією «власного тероризму». Тому маємо враховувати розвиток тероризму у колишніх Росії, СРСР, Україні зокрема. Як це виглядає – конкретніше.

Як суспільне явище тероризм був помічений в Росії ще з XV–XVI століть. Російський царат в особі Івана Грозного, Петра I, Катерини II підніс тероризм до рівня політики щодо цілих насильно приєднаних країн або непокірних груп населення. Зокрема цар Петро I 1708 р. кривавим терором придушив Україну (знищення Батурина й переслідування «мазепинців» на Україні і за кордоном). Мали місце масові виселення козаків на нові землі, на примусові роботи на петербурзьких каналах та заслання на Соловки, що стали яскравим уособленням царського терору над українським народом в його історичній пам'яті.

У XIX столітті з метою викорінення, винищення українства використовувалися репресії царського уряду проти діячів українського

національно-визвольного руху (наприклад, розгром Кирило-Мефодіївського Братства) та проти священиків і вірних примусово скасованої уніатської церкви. Переслідувалася мета – поширити страх серед населення й ліквідувати протиімперські сили в країні.

Характер тероризму мали також численні переслідування поляків на Правобережжі після невдалого повстання 1863 р. і інспіровані «Чорною сотнею» антиєврейські програми кінця XIX – початку XX століть при сприянні їм з боку влади.

Пізніше, у 1914–1915 рр. Галичина і Буковина під час російської окупації зазнали терору від російської військової влади (переслідування українського національного життя, вивезення українських діячів у глибину Росії). Австрійська влада застосувала на українських землях тероризм проти українства на початок першої світової війни. Тоді потерпіли тисячі невинних осіб.

У 1919–1939 рр. польський режим на західноукраїнських землях, поборюючи національний рух, використовував деякі методи тероризму (арешти і розстріли відразу по окупації краю 1919–1920 рр. а згодом – пацифікація, нищення православних церков на Холмщині і Підляшші, інтернування в Березі Картузькій).

Елементи тероризму використовували і румунські, а також угорські політики щодо українців. Серед іншого під час існування автономної Карпатської України угорський уряд висилав спільно з польською розвідкою терористів на Закарпаття з метою руйнації нормального життя краю і деморалізації населення. Мали місце і інші форми терору.

Німецький тероризм на Україні 1941–1944 рр. був частиною планової окупаційної політики фашизму на захоплених територіях, особливо у Східній Європі. Його форми мали масовий і жорстокий характер: винищення голодом військовополонених Червоної Армії, майже поголовна екстермінація єврейського населення, зокрема розстріл євреїв та громадян інших національностей у Бабиному Яру, репресії проти національно-активних

елементів (арешти, розстріли, висилка в концтабори). Особливих розмірів тероризм набрав на території Райхскомісаріату під владою Е. Коха. Мали місце масова висилка молоді на примусову працю до Німеччини, каральні санкції проти населення (спалення сіл, розстріли заручників) за активність українського підпілля тощо. Все це створювало атмосферу загального психологічного тероризму. Нацистський тероризм на окупованій Україні здійснювало Гестапо (таємна державна поліція) фашистської Німеччини.

Особливого розмаху, між тим, тероризм в Росії, на сучасних українських землях набув в XIX столітті. З XIX століття терористичними актами послуговувалися крайні революційно та анархістські налаштовані організації, насамперед проти експонентів влади. В Російській імперії індивідуальний тероризм використовувала зокрема конспіративна терористична організація «Народна Воля». Серед терористів-змовників були й українці: С. Степняк-Кравчинський, А. Желябов, С. Перовська та інші, діяльність яких добре відома.

Більш селективно і планово використовували тероризм до революції 1917 р. більшовики, посилаючись на Маркса і Леніна та визначаючи тероризм як доцільний політичний засіб боротьби за встановлення диктатури пролетаріату. Згадаймо відомий в історії черговий терор.

Індивідуальний тероризм практикували і українські підпільні організації УВО й ОУН під Польщею у 1920–1939 рр. проти представників влади (замах на Ю. Пілсудського, вбивство С. Софійського, Т. Голувка, В. Перацького, А. Майлова й інших), але також проти українців (убивство С. Твердохліба, І. Бабія). Мали місце і інші терористичні дії підпілля: напади з бомбами на польські державні установи, експропріації, підпали поміщицького майна. Це мала бути відплата за польську антиукраїнську політику, а також своєрідний засіб щодо створення атмосфери внутрішньої мобілізації українського суспільства.

Під час другої світової війни та протинімецької, протипольської і протирадянської боротьби українського підпілля (ОУН, УПА) акти тероризму

за своїми масштабами значно збільшилися. Тероризм у той час став засобом боротьби між собою різних воюючих груп, часто й неконтрольованих елементів, коли терористичні дії набирали характеру помсти чи сліпого вияву насильства. Зрозуміло, що за тих складних суспільних умов дійшло і до кривавої польсько-української боротьби з невинними жертвами з обох сторін у 1943–1945 рр., зокрема на Волині, Холмщині і Посянні (з польського боку брали участь різні бойовики Армії Крайової та «Вольносьць і Неподеглосьць», а також цивільне населення), та до самопоборювання українських націоналістичних груп. Дії УПА у 1945–1946 проти радянської і польської влади, як і проти їх співсоюзників серед населення, мали скоріше характер самооборонної і визвольної повстанської дії, ніж політичного характеру. Так чи інакше остаточного визначення суті таких дій поки що не маємо. Політичні, суспільні дискусії навколо таких подій мають місце і у першій половині ХХІ століття, хоча перше слово тут мають сказати вчені-суспільствознавці.

«Радянський тероризм», так званий революційний тероризм більшовиків, змінився після їхньої перемоги і завоювання влади на державний тероризм проти їх дійсних чи потенційних противників (американський політолог Р. Таккер називає його бюрократичним тероризмом). Теоретично і практично такий тероризм більшовицькі вожді продовжували вже під час революції і громадянської війни, проте концепцію своєрідного тотального тероризму було розвинуто фактично пізніше, на практиці діяльності вже Й. Сталіна і його прибічників. Його попередник В. Ленін визначив тероризм як «повитуху історії, що скорочує породові муки старого суспільства». Сталін у свою чергу назвав тероризм «грозою буржуазії, невсипущим сторожем революції й оголеним мечем пролетаріату», а Л. Троцький теоретично обґрунтував тероризм у своїй відомій праці «Тероризм і комунізм». Саме він на доручення Леніна розбудував апарат тероризму, а ще більше вдосконалив його Ф. Дзержинський, який очолював Всеросійську Надзвичайну Комісію (ВЧК, більш відому як Чека). Тероризм більшовиків набув масового характеру на десятки років і його жертвами стали мільйони людей. Чи варто, в даному

випадку, доводити величезний дестабілізаційний, антигуманний сенс тероризму взагалі?

На території сучасної України вперше було застосовано «червоний тероризм» російськими більшовицькими військами ще за першої окупації (січень-березень 1918 р.), коли терористичними діями «вславилися» М. Муравйов і Євгенія Боги. Влітку 1918 р. в Радянській Росії, як відомо, розгорнулося боротьба між Чека і лівими (соціалістами-революціонерами), які використовували індивідуальний тероризм (вбивство німецького посла в Москві В. Мірбаха, в Києві – німецького головнокомандуючого Г. Айхгорна, невдалий замах на Леніна, вбивство відомих радянських комісарів М. Урицького і М. Володарського). Після того, як Чека одержала наказ «відповісти масовими езекуціями» на найменший вияв опору радянській владі, хвиля розстрілів захопила всю окуповану більшовиками територію. Як головний виконавець «червоного тероризму» Ф. Держинський використовував різні методи, включаючи і провокації: замасковані агенти ВЧК проникали в підпільні організації, що полегшило їх знищення.

У 1918–1920 рр. застосовувався тероризм («білий»), – також проти більшовицької сили, – (О. Колчака, А. Денікіна, П. Врангеля). Жертвами такого терору на Україні були не тільки більшовики, але й провідні українські громадські діячі, євреї та інші. Апарат ВЧК мав на 1921 р. 31 тис. працівників і став своєрідною привілейованою кастою, стояв понад законом і політичною владою. Він і був безпосереднім організатором терору. На Україні Чека тероризувала населення, зокрема в районах, в яких на початку 1920-х років діяли повстанські загони. Масштаби терору в ці роки були великими, люди гинули тисячами.

Після встановлення радянської влади й у зв'язку із введенням НЕП, ВЧК була перетворена на ГПУ (ДПУ – Державне Політичне Управління), яке було віддане під контроль прокуратури. ГПУ (від 1923 р. – Об'єднане ГПУ для всього СРСР) під проводом того ж Ф. Держинського використовувало методи репресій і різного роду нелегальних санкцій, удосконалювало методи терору

царської поліції, так звану «зубатовщину» – створення поліцією фіктивних революційних організацій з метою виловлювати ворогів режиму.

Величезними за масштабами, як зазначалося, були терористичні дії за часів Й. Сталіна. Засобами тероризму Сталін поборював і своїх конкурентів влади – лівих і правих «ухильників». Й. Сталін мав на меті саме фізичну ліквідацію всіх потенційних ворогів режиму (які в критичний час могли стати вкрай небезпечними) і намагався створити суспільство беззастережно слухняне владі, без власної думки і волі. Обвинуваченим ГПУ приписувало фактично неіснуючу вину і фізично ліквідувало людей за приналежність до неіснуючих фіктивних «контрреволюційних організацій». Серед перших шляхом терору були ліквідовані і націоналісти-комуністи головного уряду автономних республік волзьких і кримських татар (Султан Галієв і Вели Ібрагімов). Пізніше було організовано спеціальний процес проти інженерів-фахівців Донбасу (так звана «Шахтинська справа»), розгромлено білоруську інтеграцію («нацдемовщина») тощо. Мав місце і показовий процес над СВУ (Спілка Визволення України), в ході якого були засуджені керівні діячі української культури, освіти, науки й УАПЦ. Крім 47 офіційно підсудних, потерпіли також тисячі українських інтелігентів, яких було покарано позасудовим порядком, здебільшого на довготривале заслання. Цей розгром українського національного відродження у 1920-х роках закінчився ліквідацією українських комуністів як таких.

У 1930-х роках в СРСР чергувалися закриті процеси над створеними в тіні ГПУ (з 1934 р. – НКВС) контрреволюційними організаціями чи партіями: Український Національний Центр (1931 р.), Союз Кубані й України (1929–1932 рр.), Всеукраїнський есерівський центр (1933 р.), Українська Військова Організація (1933 р.), Польська Організація Військових (пов'язана з українцями, 1933 р.), Всеукраїнський боротьбістський центр (1934–1935 рр.), Український центр білогвардійців-терористів (розстріл українців у справі вбивства С. Кірова, який, за свідченням М. Хрущова, був вбитий за дорученням Сталіна в грудні 1934 р.), «терористична група» професора

М. Зерова (1935 р.), Блок українських націоналістичних партій – УКП, боротьбисти, УСДРП, УПСР, УВО (1932–1936 рр.), Троцькістськонаціоналістичний блок (1935 р), Український троцькістський центр (1936 р.), Націоналістична фашистська організація України (1936–1937 рр.). Майже всі обвинувачені по цих сфабрикованих справах були розстріляні. Встановлений психологічний тероризм призвів до самогубства керівних комуністичних діячів, серед них українці: М. Хвильовий, М. Скрипник (1933 р.), П. Любченко (1937 р.) і багато інших. Ці та інші процеси були сфабриковані і спеціально організовані з метою одних знищити, але ще більше людей – принизити, злякати.

Одночасно з тероризмом проти української інтелігенції чинився тероризм проти українського села під час розкуркулення, а особливо страхітливих форм і розмірів він набрав в роки голоду 1932–1933 рр. з виразною метою зломити опір селян проти колективізації сільського господарства. Це було тотальне винищення українства. Головною метою голодомору було знищення національно-свідомого, антибільшицько налаштованого українства. Крім сотень тисяч замордованих голодом, забитих, мільйони українців, жертви масового тероризму опинилися у 1930-х роках в концентраційних таборах і на засланні. Десятки тисяч були насильно переселені на інші території в межах усього СРСР.

Розбудова ГУЛАГУ (Главное управление лагерей) мала на меті, крім залякування населення, масово використати також дешеву робочу силу для зведення великих «соціалістичних» будов у СРСР.

Необмежений, страхітливий сталінський тероризм шаленів до кінця 1938 р. Про розміри цієї хвилі тероризму, відомої як «єжовщина», дають яскраве уявлення масові могили розстріляних у Вінниці (Вінницький злочин), у Києві (Биківня); іншим радянським злочином масового вбивства була ліквідація польських старшин 1940 р. в Катинському лісі поблизу Смоленська. Відлуння цих трагедій маємо і нині.

Після приєднання до УРСР Галичини, Волині і Буковини (1939–1940 рр.) радянський тероризм поширився і на ці краї. Він стосувався як українців, так і поляків, людей інших національностей, що тут проживали. У перші дні радянсько-німецької війни було заарештовано і знищено кілька тисяч українців: при відступі радянські керівні органи змушували евакуювати на схід керівних українських громадських, політичних, культурних діячів, а тих, що ухилялися або не підкорилися комуністичній владі, ліквідовували, як клас.

Після закінчення війни 1941–1945 рр. тероризм знову посилювався, зокрема на Західній Україні (також і в сателітних країнах під радянським контролем). Значну частину репатрійованих громадян із Західної України і майже всіх військовополонених було заслано в табори праці. У зв'язку з боротьбою УПА на Західній Україні проти фашизму і комунізму одночасно, масово було депортовано населення (особливо молодь) за Урал, на інші території, у ділянці культури почалося відома «ждановщина».

У 1945–1949 рр. головним чином засобами тероризму було ліквідовано Греко-Католицьку Церкву, а у 1949–1953 рр. відбувся погром єврейської культури під видуманим гаслом боротьби з «космополітизмом і сіонізмом». Відтак, жертвою організованого радянського тероризму, що набув характеру зарані спланованого геноциду, впали цілі народи або значний їх відсоток. Були виселені кримські татари, німці Поволжя, чеченці, інгуші, калмики, чимало литовців, латишів і естонців. За свідченням М. Хрущова в доповіді на XX з'їзді КПСС, Й. Сталін збирався виселити всіх українців, але не зміг, бо їх було багато, та й спротив комуністичній владі вони чинили досить великий.

Англійський дослідник Р. Коквест нараховує лише за 1936–1939 рр. близько 4–5 млн. жертв радянського тероризму, а загалом було тоді близько 10–12 млн. заарештованих і засланих до таборів праці. За різними статистичними даними понад 10 мільйонів громадян було знищено в голодоморі 1932–1933 р. Відомий правозахисник А. Сахаров зазначив, що в 1930-х роках від різних форм тероризму загинуло близько 15 млн. людей, а за підрахунками О. Солженіцина від радянського тероризму у його різних формах

за весь період радянської влади могло загинути в СРСР близько 60–65 млн. людей. Українські самовидавські джерела взагалі нараховують близько 18 млн. жертв радянського тероризму на Україні (включно з демографічними втратами) фактично за усі роки перебування України у складі СРСР. Подібного масштабу тероризм не мав місця в жодній країні.

Після XX з'їзду КПРС певні групи населення України (письменники, правники, творча інтелігенція, учені) вимагали викоринити тероризм з радянської суспільної практики. Засуджуючи політичну діяльність Й. Сталіна за його необмежений тероризм, М. Хрущов, вважають, не засудив самого принципу державного тероризму, а лише використав свою боротьбу з «культу особи» як зручну тактику для зміцнення й легітимізації тодішньої влади, та й власного статусу. Та все ж мільйони людей повернулися у 1954–1958 роки з концтаборів і заслань, при чому відбулася часткова реабілітація жертв сталінського тероризму, що мало велике і політичне, і соціальне значення. Почала формуватися відповідна громадська думка, пов'язана з критикою і об'єктивним засудженням тероризму. Однак СРСР, боячись вимушеної лібералізації і відкритого виступу великих опозиційних сил, продовжував користуватися тероризмом, як легітимним засобом влади і суспільного контролю, хоча більш селективно, індивідуалізовано й рафіновано щодо методів, тобто у менших масштабах.

В 60-ті роки XX століття Україна (як і в цілому СРСР) помітно характеризується рухом шестидесятників, і тероризм повертає свої сили проти них. Методи залякування, дискримінації, репресій, психологічного тиску проти шестидесятників, їхніх родин застосовуються навіть у випадках дій офіційних, не заборонених законом (наприклад, проти діячів релігійних громад). Дисиденти, демократи в центрі і в республіках СРСР виступають з протестом проти радянського тероризму, апелюючи в боротьбі проти нього до міжнародної спільноти і громадської думки. Травматичні психологічні переживання осіб, підданих фізичному і психологічному тероризму у тюрмах, таборах, психіатричних лікарнях чи на волі, а також методи «правосуддя»

(використання в процесах так званих «гумових статей» Кримінального кодексу, що їх довільно інтерпретують прокуратура і суд) зафіксовані в розповідях і запасах таких відомих діячів як В. Чорновіл, В. Мороз, М. Осадчий, Л. Плющ, П. Григоренко й інших шестидесятників.

Тероризм супроти руху опору на Україні й інших неросійських республік був сильнішим, ніж щодо російських дисидентів, – стверджують фахівці. Свою боротьбу з радянським державним тероризмом правозахисний рух вів з позицій боротьби за права людини, дотримання громадських свобод і «радянської законності» тощо. Загальновідомою є діяльність такої актуальної громадської організації як «Гельсінська спілка» та ін.

Завершуючи короткий екскурс у історію та суть «радянського» тероризму, вкажемо на таке. Головними організаторами і виконавцями тероризму в СРСР впродовж багатьох років були конкретні радянські державні, партійні, громадські діячі, а саме: Ф. Дзержинський, який у 1917–1926 рр. очолював ВЧК, ГПУ; В. Менжинський (гол. ГПУ в 1926–1934 рр.), Г. Ягода (1934–1936 рр., гол. НКВС), М. Єжов (1937–1938 рр.), Л. Берія (1938–1953 рр., з 1946 – МВС), О. Шелєпін (гол. КДБ, 1958–1961 рр.; з його доручення радянський агент вбив С. Бандеру і Л. Ребета), В. Семичастний (1961–1965 рр.), Ю. Андропов (з 1965 р.) та ін.

До сьогодні історіографія значною мірою заперечує «видатну роль» тероризму у великій перемозі соціалізму і комунізму у минулому, як також його більш витончене застосування аж донині, тоді як фізичний психологічний тероризм був багато років невід’ємною частиною радянської тоталітарної влади. До кінця вивчити ці аспекти проблеми – завдання молодих дослідників, в тому числі і українських.

З кінця ХХ – на початок ХХІ століття найголовніше міжнародний тероризм проявив себе в подіях, пов’язаних з Афганістаном і Іраком. Військові дії США в Афганістані проти «Аль-Каїди» і режиму талібів були активно підтримані міжнародною спільнотою (її назвали «м’якою антитерористичною коаліцією» [113, с. 27]), а ООН, визначаючи існування в Афганістані загрози

міжнародному миру і безпеці, тим самим надала діям США легітимності. 12 вересня 2001 року Генеральна Асамблея ООН і Рада безпеки прийняли спеціальну резолюцію, у якій одночасно засудили терористичні акти, що мали місце у США в цей час.

Хоча в даній резолюції було заявлено про необхідність «протистояти всіма засобами загрозам міжнародного миру і безпеки, якими є терористичні акти» [Там само], міжнародна коаліція, однак, не взяла на себе сповна колективну відповідальність за розвиток постконфліктної ситуації в країні. Головним чином все було покладено на роль самого Афганістану, де, очікувалося, має відбутися певний політичний переустрій. В грудні 2001 року, з цією метою, було сформовано Міжнародні сили сприяння безпеці ООН, метою діяльності яких мала стати допомога Тимчасовому уряду Афганістану у забезпеченні відповідної безпеки і стабільності навколо Кабулу та на інших територіях Афганістану.

Пізніше, у березні 2002 року було прийнято рішення про створення Місії ООН по сприянню Афганістану. Така Місія фактично наслідувала і продовжила естафету миротворчої діяльності від спеціальної місії ООН в Афганістані, яка була створена ще у 1993 році, і функцією якої, зокрема, був розподіл міжнародної допомоги Афганістану з боку інших країн.

На відміну від тероризму, пов'язаного з Афганістаном, – де міжнародне співтовариство було більш-менш єдиним у своїх оцінках, підходах, пропозиціях щодо розв'язання існуючих проблем, – ситуація, пов'язана з Іраком, виглядала дещо по-іншому. Далось, зокрема, взнаки те, що серед постійних членів ООН погляди на тероризм, шляхи врегулювання пов'язаних з ним ситуацій останнім часом суттєво різняться. Фактично, одну точку зору тут мали і мають США та Великобританія, а іншу поділяють Росія, Франція і Китай. На міжнародну спільноту великий вплив мало і те, що США продемонстрували свою можливість діяти навіть всупереч рішенням РБ ООН, що фактично є певним порушенням Статуту ООН взагалі. У свою чергу це дало підстави навіть висловлювати певні сумніви щодо статусу ООН,

можливості цієї авторитетної міжнародної організації дійсно виступати потенційним арбітром у вирішенні складних міждержавних проблем, в тому числі і пов'язаних з тероризмом.

І все ж вести мову про глибоку кризу ООН, як таку, надто передчасно і безпідставно. Ця організація свого часу прийняла ряд важливих резолюцій щодо ситуації в Іраку, зокрема, резолюцію 1546 стосовно передачі влади Тимчасовому уряду Іраку, або резолюцію 1500, в якій йдеться про післявоєнне врегулювання ситуації в Іраку. Інша справа, що в Іраку в ході терористичних дій в серпні 2003 року загинули навіть 23 співробітника ООН, які працювали у спеціальній місії по врегулюванню конфлікту.

Специфічне і досить складне місце боротьбі з тероризмом займає Росія. Тут існує Антитерористичний центр (АТЦ) країн СНД, куди входять 11 держав – головним чином колишніх республіках СРСР. Великим досягненням, в тому числі завдячуючи зусиллям і Росії, є Організація Договору про колективну безпеку, який підписали Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизія, Росія і Таджикистан.

Свого часу Росія була одним із ініціаторів і учасників утворення відомої Шанхайської організації співробітництва – структури, яку вважають антитерористичною структурою нового типу. Ще у 2001 році, в момент утворення, ця організація визначила пріоритетною для себе боротьбу із тероризмом та загрозами ісламського радикалізму, сепаратизму, незаконною міграцією, наркотортівлею тощо.

Врешті, Росія активно виступає за створення під егідою ООН на світовому рівні глобальної системи протидії тероризму, хоча ряд великих терористичних актів, зокрема в Беслані у 2004 році дають підстави стверджувати, що Росія сама неспроможна протистояти тероризму у великих масштабах.

Так чи інакше, але великі терористичні акти останніх років, наявність потужних міжнародних терористичних утворень наочно доводять те, що: а) засоби боротьби з міжнародним тероризмом є недостатніми; б) світова

антитерористична політика постійно пов'язана з проблемами формування монопольного світу; в) методи, які використовуються у боротьбі з міжнародним тероризмом, нині є недостатньо дієвими і ефективними.

Подальша світова глобалізація потребує глибокого переосмислення проблем тероризму, утворення антитерористичних об'єднань та налагодження більш дієвих механізмів попередження і боротьби з тероризмом.

Відтак, тероризм має і велику історію, і характеризується все більш новими ознаками і особливостями.

Терористичні структури добре навчалися використовувати у своїх інтересах як слабкі, так і сильні сторони державних структур, часто зростаються з ними, або, бодай, співпрацюють. В ряді країн терористичні режими, сили, організації навіть опираються на існуючі політичні режими, особливо за умов певної ідеологічної близькості з ними. Для своєї діяльності вони активно використовують також корупцію, надмірний бюрократизм державних апаратів. Зрозуміло, що головною запорукою існування тероризму є відсутність у багатьох країнах превентивного контролю і унеможливлення терористичних дій і акцій.

Важливе значення у боротьбі із тероризмом у ХХІ столітті має і те, що не лише суттєво змінився за своїм характером і проявами тероризм, але суттєво мають змінитися і ті міждержавні та внутрішньодержавні механізми забезпечення безпеки, які сформувалися в період біполярного світу. Як справедливо зазначає І. Кукліна «Міжнародний (міжурядовий) і національний (державний) інструментарій забезпечення безпеки все менше спроможний відповідати на виклики тероризму і інших загроз виживанню і розвитку [Там само, с. 25]. Багато країн, що, найперше, потерпають від тероризму, безумовно враховують його надто мінливу природу і напрацьовують свої методи боротьби з тероризмом, відповідно регулюючи і міжнародні відносини. Крім того, даються взнаки намагання США, адміністрації цієї держави, зберегти і задекларувати свій статус супердержави – нібито єдиного силового центру

сучасності, спроможного очолити боротьбу усього світового співтовариства з тероризмом.

Таким чином, завершуючи розгляд означених питань, доходимо висновку такого характеру:

1. Сучасний міжцивілізаційний розвиток характеризується як великими позитивними, так і надто суперечливими процесами, які спільно, у єдності потребують створення все більших дієвих умов для неконфліктного розвитку суспільств, безконфліктного розвитку взагалі.

2. Світова глобалізація, її позитивні і негативні наслідки мають розглядатися у контексті поєднання економічних, політичних, соціальних, духовних, інформаційних та інших процесів, що притаманні суспільствам.

3. Особливе значення у загостренні глобалізаційних процесів і їх наслідків мають різноманітні латентні структури, міжнародні і регіональні терористичні об'єднання і організації, які належить вивчити детальніше.

4. Глобалізація все більше примушує окремі держави дбати про власний індивідуальний, сталий розвиток, а, з другого боку, про спільну, взаємну діяльність з іншими державами, тобто, про впровадження міждержавних, міжцивілізаційних механізмів і діалогів.

5. У подоланні негативних проявів глобалізму, усуненні можливих терористичних дій і акцій, встановленні діалогу з іншими країнами Україна має враховувати як власний історичний досвід, так і особливості геополітичних зв'язків і розвитку з іншими країнами на сучасному етапі.

2.2. Основні тенденції та технології прояву тероризму у розвитку поліетнічних країн і суспільств

У попередніх параграфах дисертації вже говорилося про те, що сучасний тероризм є надто масштабним, мінливим, специфічним і багатоаспектним суспільним явищем. Як вірно зазначає Є. Гретін (Розвиток міжнародної конвенційної практики у сфері боротьби з міжнародним тероризмом /

Підприємництво, господарство, право. – 2006. – №5. – С. 119-121), це не лише повсякденні терористичні акції із значною кількістю жертв, а й велика політика, що охоплює як окремі країни, так і регіони планети. Він набуває загрозливих масштабів, стає більш жорстоким, а методи здійснення стають все більш різноманітними. Об'єктами для терору стають або можуть стати практично всі країни світу, у тому числі Україна.

Є. Гретін об'єктивно звертає також увагу на те, що терміни «міжнародний тероризм», «транснаціональний тероризм», «глобальний тероризм» є ключовими в низці резолюцій та конвенцій міжнародних організацій (Резолюція Генеральної асамблеї №3034 (XXVII) від 18.12.1972 р. і №49/60 від 09.12.1994 р., Декларація про заходи по ліквідації міжнародного тероризму, Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства від 10.03.1988 р., Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 15.12.1997 р., Міжнародна конвенція по боротьбі з фінансуванням тероризму від 09.12.1999р., Проект загальної конвенції по міжнародному тероризму від 28.08.2000 р.) тощо.

Означена увага міжнародної спільноти до проблем тероризму пояснюється тим, що міжнародний тероризм стає основною руйнівною силою, що загрожує світовій стабільності та порядку в цілому. Він відзначається різноманітністю, витонченістю, масштабністю, підпорядковує собі цілі країни і навіть регіони світу, а в останні роки характеризуються до того ж і тенденцією до злиття різних, досі розрізнених, терористичних груп, створення єдиної організації із спільною фінансовою системою та стратегією. Тому сповна усвідомити суть, характер прояву та впливу тероризму на розвиток суспільств і держав найперше видається можливим, коли зрозумілі основні чинники, що його породжують. В узагальненому вигляді, на основі численних праць політологів, соціологів, психологів, фахівців інших галузей знань, до таких чинників слід віднести:

а) соціально-психологічні. Мається на увазі, що тероризм був і залишається засобом, інструментом відповідного психологічного впливу на

людей, великі спільноти з метою залякування, паралізації волі, зміни психології, поведінки і т. ін. В умовах потужного розвитку інформації, появи нових комунікативних систем і технологій такий чинник є одним з найбільш дієвих і впливових;

б) економічні. Тероризм – це реальний інструмент і механізм розв’язання, вирішення соціально-економічних проблем і питань і тому наочним є надто помітне зростання міжнародного тероризму з транснаціональними компаніями, впливовими корпораціями, банками, іншими фінансовими установами, які, у свою чергу, активно стимулюють і підтримують терористичну діяльність. Існують численні приклади, коли фінансові структури стимулювали тероризм з метою організації великих революційних акцій задля державних переворотів (наприклад, революція 1917 року в Росії);

в) соціальні. Йдеться не тільки про те, що за рахунок терору відповідні сили змінюють психологію великих людських спільнот, але й про те, що міжнародний тероризм є основним і реальним середовищем для появи і збільшення антигромадських, кримінальних проявів, посилення міграцій, зростання маргінального елемента, злочинності і т. ін.

Зрозуміло, що у кожній окремо взятій країні, в конкретному випадку тероризм взагалі і міжнародний тероризм зокрема мають свої характерні причини, витоки і особливості, які часто є унікальними, неповторними. Так, можна погодитися з думкою українського дослідника І. В. Зволінського стосовно того, що основними причинами, які обумовлюють можливість появи і існування тероризму у сучасному українському суспільстві, є:

1. Соціально-економічна і політична нестабільність суспільства, які дестабілізують усі процеси життєдіяльності.
2. Незадовільний економічний стан, відсутність сталого розвитку суспільства.
3. Наявність міжконфесійних проблем і конфліктів.

4. Міжкланові конфлікти, що є наслідком корпоративності, поділу підприємців на ворогуючі фінансово-промислові групи.

5. Низький рівень освіти, медичного обслуговування населення, відсутність незалежної медико-профілактичної, санітарно-епідеміологічної роботи.

6. Неврегульованість військово-оборонних проблем на території України, зокрема пов'язаних з наявністю військових баз Російської Федерації.

7. Наявність великої кількості промислових та інших об'єктів підвищеної безпеки.

8. Соціальні етнічні проблеми і протиріччя, що мають місце в окремих регіонах.

9. Відсутність належного захисту національного інформаційного простору України [75].

Характер терористичних проявів, міжнародного тероризму загалом впродовж ХХ – на початку ХХІ століття принципово змінився. Йдеться не лише про масштаби, форми та методи терористичної боротьби, про суб'єкти тероризму, його наслідки, але й про методи, засоби терористичних дій.

Суттєво змінюються зброя, засоби терору, розширюються за своїми особливостями об'єкти терористичної дії. Так ще з 1917 року в Росії, далі і у багатьох країнах Європи тероризм стає невід'ємною складовою політики найперше супердержав, основним дестабілізатором міжнародних відносин. Багато терористичних організацій нині виступають елементарним інструментом тиску, погроз з боку спецслужб окремих держав. Наприклад, за даними, оприлюдненими журналом «U.S. News and World Report» в листопаді 1977 року, за період з 1961 по 1976 роки ЦРУ США було причетне до майже 900 великих таємних операцій проти окремих «небажаних» для США іноземних держав, громадських діячів та урядів. Останні два десятиліття кількість таких фактів значно зросла.

Дійсно глобального характеру тероризм набуває завдяки новим видам зв'язку і інформації, новим технологіям здійснення терористичних акцій.

Часто терористичні дії масового характеру здійснюється і без них. Так у США 11 вересня 2001 року терористи на практиці підтвердили реальну можливість нанесення ефективного потужного удару без використання сучасних військових технологій.

Серед можливої зброї масового ураження в тероризмі можуть бути використані ядерні матеріали, які продовжують бути ходовим товаром на чорному ринку на території держав, які раніше входили до колишнього СРСР. Вони можуть бути також вилучені з радіоактивних відходів, отриманих в процесі заходів з ліквідації ядерних ракет та інших видів ядерної зброї. Особливою проблемою при цьому в плані можливості використання терористичними організаціями є залишки неконтрольованих одиниць міжконтинентальних ракет, які недавно були ліквідовані на території як колишнього СРСР, так і в інших країнах Заходу. До групи ризику входить також і можливість викрадення боєприпасів, які вміщують збіднений уран. Вони, зокрема, були використані військами НАТО у Косові під час відомих подій, і тому були доступні для членів косовських терористичних угруповань та аналогічних формувань сербів, які планували удари у відповідь по цілях НАТО.

Причиною радіоактивного забруднення, як відомо, може бути проведення експериментальних робіт та дослідів з радіоактивними речовинами, зокрема на атомних електростанціях і навіть у шкільних лабораторіях. При цьому вибух найменшої атомної бомби може стати джерелом електромагнітних хвиль, здатних ліквідувати всю електричну мережу у досить значних регіонах. Наслідки впливу цих хвиль непередбачувані, тому забезпечити для всієї інфраструктури охоронну систему, здатну запобігти застосуванню терористами таких хвиль, є завданням дуже складним, однак ймовірність їх використання в терористичній діяльності аж ніяк не слід виключати.

Значно більш вірогідним все ж є використання терористами біологічної, а тим більше хімічної зброї. Біологічні та хімічні технології значно простіші,

виробництво їх – значно дешевше. Крім того, увесь процес технологічної підготовки та виробництва хімічної, біологічної та токсичної зброї значно легше приховати. Не складає особливих складнощів і проблем їх транспортування. Застосування отруйних речовин, вірусів, бактерій можна очікувати на сьогоднішній день у будь-якій точці світу, з будь-яких причин. Тобто використання терористичними угрупованнями біологічної зброї з метою зараження великої кількості людей через небезпечні віруси та мікроби можна визначити не інакше, як біологічний тероризм, що є також цілком реальним. Біологічна зброя, яку іноді називають ще «атомною зброєю для бідних», для терористів є значно більш дешевою та «безпечнішою» за іншу зброю. За відносно короткий термін терористи мають можливість виготовити значні обсяги біологічних речовин методом ферментації, а для виробництва значної кількості біологічної зброї достатньо зовсім невеликої кількості біологічної речовини як такої. Внаслідок можливого використання спеціальної авіації для розпилювання отруйних речовин на величезні території значно зростає також можлива результативність терористичних дій з використанням біологічної зброї. Вже сьогодні декілька епідемій фахівці відносять на рахунок дій терористичних організацій, хоча довести причетність терористів до виникнення епідеміологічної ситуації у кожному конкретному випадку складно або майже неможливо. Так, у 1984 р. члени релігійної секти Rajneesh з метою провалити місцеві вибори отруїли сальмонелою салати в ресторанах штату Орегон (США). В результаті майже 700 осіб захворіли, але ніхто з хворих не помер. Причетність секти до епідемії стала відомою лише через кілька років, і то випадково, під час допиту одного з членів секти в іншій кримінальній справі, яка розглядалася.

Підтверджені також і випадки кримінальних акцій, коли в якості зброї використовувалися шприци для ін'єкцій, наповнені кров'ю хворих на СНІД. У цьому ж ряду є і хвороби, викликані епідеміями серед тварин – коров'ячий сказ, пташиний грип, ящур тощо. Додамо і те, що продукти біологічних та хімічних технологій – отруйні речовини, промислові хімікати, бактерії – також

все частіше останнім часом використовуються у злочинній практиці, в тому числі і організаторами терористичних акцій.

Для влаштування дій і акцій фактично терористичного характеру останнім часом активно використовуються субстанції різних хімічних елементів, що є досить дешевими і доступними у виготовленні і поширенні. Так, на зимових стадіонах в якості холодоносія здебільшого використовується аміак, який, однак, при попаданні у атмосферу є отруйною речовиною. Або, наприклад, у 1992 році члени відомої японської секти Ом Шінрікьо планували поширити в повітрі над Токіо з літака 100 кг антраксу – речовини, що викликає у людини гангрену. Коли б це вдалося здійснити – в муках могли загинути десятки, а можливо і сотні людей. Нагадаємо, що отруйні хімічні речовини вже були реально використанні членами цієї секти у червні 1995 року в Японії. Тоді вони випустили нервово-паралітичний газ зарін у токійському метро: 12 осіб загинуло, а декілька тисяч – отримали поранення, – таким був результат терористичного акту, відомого світовій громадськості.

Як вказувалося, визначне місце в терористичній діяльності посідають численні, особливо електронні засоби масової інформації. Потужна, розгалужена система спеціальних технічних засобів зв'язку і інформації, здатних приймати та перехоплювати різноманітні радіосигнали, а також достатня розвиненість, доступність всесвітньої мережі Internet, дають можливість терористам, що, зокрема, утримують заручників, відстежувати інформаційний простір, узгоджувати, коригувати свої дії. Тобто, мас-медіа стають своєрідним потенційним каналом витоку інформації про дії суб'єктів боротьби з тероризмом та додатковим і сильним фактором дестабілізації обстановки та загрози життю заручників, усіх, хто страждає від терору. Терор за допомогою засобів масової інформації використовується все частіше, оскільки він дезорганізує діяльність значної кількості інститутів громадянського суспільства, а з іншого – яскраво демонструє силу, безкомпромісність і рішучість терористичних дій, а то і безкарність дій терористів. У суспільній свідомості формується думка щодо реальної не лише

військово-силової, але й відповідної психологічної переваги терористів, та, одночасно, неспроможності, безсилля органів влади в своїй здатності і можливостях ефективно протистояти терористам, їх діям. У свою чергу це підтримує терористів, сприяє ще більшій їх консолідації, формує серед громадян своєрідну терпимість або навіть байдужість до подібних явищ. Щодо самих же терористів, то у них формується психологічна впевненість, переконаність у тому, що суспільство, у всякому випадку його частина, толерантно, а то і байдуже ставиться до існування тероризму, як методу боротьби за досягнення певної мети. Для існування міжнародного тероризму цей фактор має велике суспільне і політичне значення.

З-поміж можливої і реальної зброї тероризму сьогодні вважають зброю, яка діє за принципами генерування специфічних акустичних частот ультразвуку, інфразвуку, а також відповідних хвиль, результатом дії яких можуть бути певні фізіологічні зміни у людей: серцебиття, резонансні явища у порожнинах тіла та тілесній рідині тощо. Крім того, акустичні явища здатні також впливати на психіку людей – привести людину у стан апатії або, навпаки, викликати у неї панічні реакції, спричинити неконтрольовані дії. Застосування цієї зброї здатне привести до загибелі значної кількості людей або паралізувати їх сили і волю.

Незаперечно, великим і прогресивним надбанням людства в останні десятиліття є комп'ютерна мережа, Інтернет. Однак і стосовно цієї системи та за її використанням вже чиняться певні терористичні акти, які окремі фахівці порівнюють не інакше, як зі зброєю масового ураження. Сидячи за монітором, можна паралізувати великі банківські операції і навіть системи, блокувати, а то і вивести з ладу водопровідні, енергопостачальні та інші системи, влаштувати снігові завали і затоплення значних територій, паралізувати транспортні мережі і т. ін.

Реальним, помітним і суттєвим є те, що тероризм, особливо міжнародний, в останні десятиліття все більш зростається із організованою і масовою злочинністю, стимулює таку злочинність у її розвитку і масштабах

здійснення. Йдеться про: встановлення безпосередніх прямих взаємовигідних зв'язків між злочинними та терористичними угрупованнями з метою більш ефективного досягнення злочинцями власних цілей; формування, успадкування і використання взірців поведінки, що прийняті у терористичному середовищі, злочинними спільнотами (поширення досвіду). За таких обставин визначити тероризм у своєрідному «чистому» його вигляді фактично неможливо.

За усього багатоманіття у організаційних структурах злочинних угруповань та терористичних організацій все ж можемо встановити їх існування в кількох базових моделях. Вони такі: лінійна, посередницька, транснаціональна. Остання модель, на думку І. В. Зволінського, має дуже мало атрибутів ієрархії і може керуватись декількома лідерами або навіть не мати їх зовсім. Приймаються рішення та проводяться операції у відповідності з такою моделлю децентралізовано, тобто надається достатньо великий простір для ініціативи та автономії, хоча є й певні організаційні труднощі у прийнятті стратегічних рішень, які вимагають консолідації та координації дій різних елементів. Для підтвердження цього, наведемо такий приклад: Північний альянс в Афганістані був створений свого часу для консолідованої боротьби проти руху «Талібан», але потім розпався на окремі елементи, що ворогували один з одним за відсутності ворога, який би їх об'єднував. В даному випадку найбільш класичним прикладом транснаціональної моделі терористичної організації може бути відома «Аль-Каїда», в транснаціональну мережу якої входять відносно автономні групи ісламських радикалів, що фінансуються з різних приватних джерел тощо. Однак це не позбавляє «Аль-Каїду» можливостей діяти достатньо цілісно і потужно.

Поєднання організованої злочинності і тероризму – помітна ознака суспільного, політичного життя, оскільки воно дає можливість реально і потужно впливати на суспільне життя, органи влади, на прийняття управлінських, політичних рішень. Йдеться про лобіювання та реалізацію відповідних інтересів певних політичних сил у всіх сферах суспільного буття.

Тероризм помітно зближується, кооперується і співпрацює з окремими політичними організаціями, об'єднаннями – політичними партіями, рухами, групами інтересів і групами тиску, беручи на озброєння у своїй діяльності силовий тиск, дії бойовиків і бойових груп. У свою чергу злочинні угруповання часто самі створюють терористичні, злочинні угруповання.

Великим «стимулом» для розвитку тероризму є міграція, особливо нелегальна, оскільки вона значною мірою пов'язана із контрабандою зброї і наркотиків, торгівлею людьми, проституцією і т. ін.

Нелегальна міграція набула помітного розвитку після розпаду СРСР, країн так званого соціального табору, в результаті ряду війн і великих конфліктів у Європі, на Кавказі, Близькому Сході і т. ін. В Україні проблема нелегальної міграції багато в чому обумовлена тим, що в останні роки Україна перетворилася у своєрідну буферну зону між Заходом і Сходом, кількість нелегальних мігрантів в ній помітно збільшилася.

Окремого аналізу потребує проблема так званого технологічного тероризму. Йдеться про тероризм, пов'язаний із використанням або загрозою використання ядерної, хімічної, бактеріальної зброї, радіоактивних, високотоксичних, хімічних речовин, патогенних мікроорганізмів, а також про спроби захоплення екстремістами ядерних або інших промислових об'єктів, що представляють підвищену екологічну загрозу для досягнення політичних, економічних або інших цілей. Суспільне життя останніх років засвідчило, що такі можливості і «перспективи» терору є цілком реальними: за даними американських спецслужб нині у світі діє близько 100 терористичних організацій, які можуть вдатися і до такої діяльності у великих містах, а відтак тероризм вказаного характеру є цілком ймовірним.

Ще однією політичною особливістю тероризму є те, що він у XXI столітті помітно змінює стратегію і тактику партизанської війни на стратегію війни суто терористичного характеру і змісту. Великі терористичні акти, вчинені угруповання Усами Бен Ладена, Басаєва та інших лідерів терору, яскраво підтверджують вказану тенденцію.

Вище схарактеризовані особливості тероризму наочно підтверджують необхідність відшукувати і використовувати принципово нові, більш досконалі форми і методи боротьби з терористичними проявами, тероризмом взагалі. Про таку потребу яскраво засвідчили терористичні акти, що мали місце останнім часом зокрема у США, Росії, Англії (Лондон) та інших країнах. Вони, головним чином, засвідчили, що:

а) міжнародний тероризм постає реальною загрозою світовому порядку і міжнародній безпеці;

б) що боротьба з тероризмом може бути дійсно результативною в разі тісного поєднання зусиль світової громадськості.

Справедливо вважається, що у світі все ще недостатньо робиться для попередження тероризму, тобто його унеможливлення. Головними причинами цього, на нашу думку є:

- відсутність системного підходу до попередження та протидії тероризму;

- надто забюрократизована, застаріла система прийняття рішень щодо попередження тероризму;

- відсутність належних, дієвих форм і методів боротьби з тероризмом.

Якщо вести мову про подальшу і більш плідну співпрацю міжнародної спільноти у напрямку протидії сучасному тероризму, то найперше така співпраця має бути спрямована на пошуки засобів і шляхів протидії сучасній терористичній загрозі у її світових і регіональних масштабах. Превентивне попередження тероризму потребує такого ж політичного мислення і спільного пошуку упереджаючих дій. Йдеться про:

- створення мережі структур раннього попередження тероризму;

- налагодження новітніх, досконалих систем і механізмів розвідки;

- створення єдиної уніфікованої нормативно-правової бази з питань протидії тероризму;

- обмін різноманітною інформацією щодо методів і тактики дій терористичних угруповань;

- обмін досвідом антитерористичної діяльності, де б вона не мала місце;
- проведення спільних оперативних заходів, обмін технологіями та досвідом по застосуванню технічних і бойових засобів протидії тероризму і т. ін.

Суттєвого значення у подальшій боротьбі з тероризмом набувають механізми, які би забезпечили невідворотну відповідальність за здійснення терористичних акцій, за терористичну діяльність в цілому.

Правове регулювання проблем боротьби з міжнародним тероризмом, вважають фахівці, бере свій початок ще з Третьої міжнародної конференції з уніфікації кримінального законодавства, яка відбулася в Брюсселі у 1930 році. Саме на цій конференції були запропоновані основні підходи до визначення поняття і суті тероризму, однак вони достатнім чином не відображали суспільної небезпеки цього явища, не обумовлювали дієвих засобів боротьби з ним.

Значно пізніше під егідою Ліги Націй було розроблено Конвенцію про запобігання тероризму і покарання за терористичні дії та Конвенцію про створення Міжнародного суду (1937 р.). З об'єктивних причин реалізувати більшість положень зазначених конвенцій не вдалося, але було введено в обіг такі поняття, як «міжнародний тероризм», «механізм переслідування терористів за межами національних кордонів», «видача терористів». У даній Конвенції про запобігання тероризму та покарання за терористичні дії вперше було звернено увагу на необхідність тісного поєднання міжнародно-правових норм і національного законодавства по боротьбі з тероризмом. Основна увага приділялася захисту життя глав держав і політичних діячів, але захист від терористичних актів населення у цілому був залишений без належної уваги [131, с. 135].

В подальшому (друга половина ХХ століття), коли виникає реальна потреба все більшої згуртованості країн у боротьбі з тероризмом, як загрозою світового масштабу, з'являються і нові загальносвітові правові акти. Так у 1971 р. була укладена перша регіональна Конвенція 13 держав Америки про

попередження і покарання терористичних актів, яка, між тим, започаткувала систему співпраці держав у боротьбі з тероризмом під егідою ООН (на сьогодні діють 11 конвенцій і протоколів про захист від тероризму на землі, у повітрі і на морі). Між іншим у цій Конвенції було визначено, що злочини проти дипломатичних агентів та інших осіб, які мають дипломатичний імунітет, загрожуючи безпеці цих осіб, створюють серйозну загрозу підтриманню нормальних міжнародних відносин, які необхідні для співпраці між державами. Тобто, терористичний акт продовжував розглядатися у контексті загальноприйнятної загрози миру та безпеці, але не вважався міжнародним злочином. Відтак, це був великий крок вперед до визначення тероризму злом світового, міжнародного масштабу, а, значить, і боротьба з ним мала поєднувати зусилля усіх країн.

Статусу міжнародного злочину у юридичному значенні тероризм почав набувати в основному у зв'язку з широким його застосуванням як способу боротьби в національно-визвольних, сепаратистських, релігійно-етнічних та інших рухах, які відрізнялися масовістю, політичною насиченістю, застосуванням партизансько-повстанської тактики у терористичному форматі (середина 90-х років минулого століття). Це знайшло відповідне відображення в дослідженнях вітчизняних (В. Антипенко, В. Крутов, Ю. Іванов) та зарубіжних, зокрема, російських дослідників (В. Кудрявцев, Р. Каламкарян) тероризму. Так, у 90-х роках минулого століття вченими було виділено групу злочинів, яку умовно називали міжнародними злочинами, що знаходяться на стадії становлення. Вказані види злочинів на сьогодні небезпечні не лише для міжнародного правопорядку в окремих регіонах, де вони вчиняються, а й для світового співтовариства в цілому. Це, насамперед, тероризм, расизм і расова дискримінація (Международное уголовное право / И. П. Блищенко, Р. А. Каламкарян, И. И. Карпец и др. – М., 1995. – 172 с.).

За останні десять років ХХ століття міжнародний нормотворчий процес у сфері запобігання та боротьби з тероризмом значно активізувався. Насамперед, необхідно відзначити резолюції Генеральної Асамблеї 49/60 від

17.02.1995 р., 6/50 від 06.11.1995 р., 50/635 від 18.12.1995 р., 6/50 від 19.01.1996 р., 50/53 від 29.01.1996 р., 252 від 27.02.1998 р., 53/314 від 20.10.1998 р., 1333 від 19.12.1999 р., 1373 від 28.09.2001 р. та ін. Саме ці резолюції, на думку вчених, і відіграли значну роль у визнанні міжнародним співтовариством необхідності загальноприйнятого визначення тероризму як умови формування ефективного міжнародно-правового механізму протидії тероризму.

Вважається також, що якісно новий етап розвитку міжнародного співробітництва в боротьбі з тероризмом розпочався 13.04.2005 року і пов'язаний він найперше з нормативно-правовою базою, що обумовлює таку боротьбу. В цей день Генеральна асамблея ООН прийняла Міжнародну конвенцію по боротьбі з актами ядерного тероризму. Вона стала першою міжнародною угодою універсального характеру, спрямованою на попередження терористичних актів масового ураження. Важливо, що цей документ розроблений міжнародним співтовариством «на упередження», тобто до можливого вчинення терористичних актів з використанням ядерного матеріалу й інших радіоактивних речовин (Резолюція ГА ООН №59/290. Международная конвенция о борьбе с актами ядерного терроризма).

Нижче у дисертаційній роботі політико-правові засади боротьби з тероризмом будуть розглянуті більш конкретно і предметно, а тепер варто розглянути деякі специфічні форми і засоби боротьби з тероризмом, характерні для окремо взятих країн. Це дозволяє прослідкувати і виокремити специфічне, особливе у такій боротьбі та, відповідно, віднайти те загальне, що притаманне світовій спільноті загалом.

В центрі нашої уваги знаходитимуться проблеми: законодавчого забезпечення протидії тероризму; створення і забезпечення функціонування окремих спеціальних структур, підрозділів по боротьбі з тероризмом.

Зазначимо, що за усієї різноманітності, певної унікальності, неповторності цілісних національних державно-правових систем протидії тероризму, кожна з них формувалася і формується, вдосконалюється під

впливом єдиного комплексу зовнішніх і внутрішніх чинників, до яких слід віднести: рівень і характер зовнішніх загроз, які є перед країною; стан внутрішньополітичної, соціально-економічної та кримінальної ситуації в країні; наявність і ступінь гостроти внутрішніх конфліктів довготривалого характеру та їх природи; особливості історії народу, його менталітету, національних та релігійних звичаїв, традиції; рівень загальної, а також юридичної культури населення, стан правових інститутів і т. ін. Власне ці особливості і впливають на формування антитерористичного законодавства в різних країнах. Так російський дослідник В. Е. Петрищев підкреслює, що можна спробувати в певній державі використати для отримання оптимальної моделі загальнодержавної системи заходів протидії тероризму [169]. Такий підхід, на нашому думку, дозволяє максимально використати зарубіжний досвід у підвищенні науковості та ефективності цього процесу і в Україні сучасної доби.

Спочатку, бодай коротко, звернемося до досвіду антитерористичної боротьби окремих європейських держав.

Італія

Тут тероризм привернув до себе достатньо помітну увагу після відомого вбивства 9 травня 1978 р. членами відомої організації «Червоні бригади» викраденого ними голови християнсько-демократичної партії Італії Альдо Моро. Нова хвиля терористичних актів, здійснених в Італії лівими радикалами та неофашистами, призвела до прийняття владою країни 15 грудня 1979 р. «Термінових заходів захисту демократичного порядку та суспільної безпеки», а 6 лютого 1980 р. було ухвалено «Закон проти тероризму». Саме цей закон і робить сильнішим італійське законодавство у боротьбі з тероризмом, оскільки він визнавав кримінальними дії організаційного і підготовчого характеру, що мають перспективу переростання в терористичні акти. Це суттєво, оскільки передбачає насамперед запобігання терористичним проявам і діям.

Фахівці стверджують, що застосування в Італії механізму (норм) діяльного розкаяння, зниження, аж до відміни, покарання обвинуваченим у разі їх свідомої співпраці з поліцією та судовою владою, підвищення професіоналізму в діяльності поліції та судових органів та ін. сприяли тому, що внутрішньодержавний тероризм тут фактично зазнав краху.

Безпосередньо боротьбу з тероризмом в Італії веде Центральний антитерористичний інспекторат, до якого входять три поліцейських відомства та військова і державна розвідувальна служби, які на оперативних засадах взаємодіють із міліцейськими та іншими силовими підрозділами. Для постійного здійснення такої взаємодії в Італії було створено спеціальний антитерористичний антипідривний підрозділ – Центральну службу досліджень та спеціальних операцій (UCIGOS), а у межах UCIGOS – Центральний підрозділ безпеки для проведення спеціальних операцій (NOCS), який є основним антитерористичним підрозділом італійської поліції. Поступово NOCS стало здійснювати також окремі завдання з попередження злочинності, зокрема з охорони італійських державних діячів і зарубіжних високопоставлених офіційних осіб країни тощо.

ФРН

Антитерористична діяльність у цій країні за своїм характером (гнучкістю, особливостями законодавства тощо) багато в чому подібна на італійську. Тут взяли курс не тільки на юридично-каральні засоби боротьби з тероризмом, але на усунення і профілактику тих проблем, що його породжують. Багато фахівців (наприклад, професор Е. Йессе) вважають, що після сплеску тероризму у ФРН, який мав місце у 1970-х роках, його вдалося локалізувати, а то і запобігти поширенню саме розвитком демократії, підвищенням правової культури населення, проведенням широкої профілактичної, пропагандистської роботи серед населення.

Іспанія

В цій країні тривалий час суспільний неспокій був пов'язаний з діяльністю баскської сепаратистської терористичної організації «ЕТА». У зв'язку з цим іспанське законодавство, орієнтуючись на форми і методи дій сепаратистів та їх прибічників, які становлять реальну загрозу для безпеки держави і суспільства в цілому, максимально зближує поняття «озброєна банда», «терористична організація», «бунтівна організація», причому санкції за участь у бандитській, терористичній або повстанській діяльності мають однакові межі [202, с. 336].

Щодо іспанської державної системи протидії тероризму з точки зору оцінки її ефективності у попередженні терористичних актів, то її аналіз дозволяє зробити висновок про певну слабкість такої системи у частині спрямованості на виявлення та усунення факторів, що сприяють реалізації терористичних посягань.

Терористичні акти і загрози глобального характеру спонукали переглянути національну розвідувальну концепцію діяльності спецслужб Іспанії. У 2002 році в країні було створено спеціальний Національний центр розвідки (НЦР), який керується у своїй діяльності новим баченням внутрішньої безпеки – через призму зовнішніх загроз, які існують для країни. Серед пріоритетних розвідувальних завдань НЦР Іспанії – здобування відомостей про плани й наміри терористичних угруповань та організацій, які здатні завдати шкоди безпеці країни, а також виявлення діяльності міжнародних злочинних угруповань, які спеціалізуються у сферах наркобізнесу, нелегальної міграції, торгівлі зброєю тощо. Крім того, для практичної реалізації цих завдань в структурі НЦР було створено Управління по боротьбі з тероризмом та передбачено суттєве підвищення фінансування розвідки, її технічне переоснащення і вдосконалення.

Великобританія

Проблема боротьби з тероризмом у цій країні пояснюється, в першу чергу, наявністю тривалої етноконфесійної кризи. Своїм корінням вона сягає у часи середньовіччя, а особливо загострилась в кінці 1960-х рр. У Північній Ірландії ця криза перетворилась у гострий соціально-політичний конфлікт з використанням для його розв'язання методів тероризму обома сторонами: Ірландською республіканською армією і партією Шин Фейн у католиків, ультраюніоністськими, роялістськими партіями і воєнізованими організаціями Ольстера – у протестантів. Як вірно відзначає М. Е. Орлова, «в Ірландії склалася традиція історичної виправданості звернення до зброї для ствердження своїх етнокультурних цінностей» [161, с. 85].

В Англії, як в Італії, ФРН, Франції, нагромаджено достатній досвід використання в боротьбі з тероризмом військових підрозділів, залучення з'єднань і частин національних збройних сил до складу відповідних антитерористичних формувань [193, с. 10-12].

Історично Великобританія відчуває на собі велику загрозу і з боку міжнародного тероризму. Так, відповідно до опублікованої у 2003 р. офіційним Лондоном статистики, за попередні 20 років у Великобританії було зареєстровано 80 актів міжнародного тероризму. Яскравим прикладом перенесення актів глобального тероризму на територію Сполученого Королівства може бути відомий вибух рейсу 103 компанії «Пан Американ» над шотландським м. Локербі 21 грудня 1988 р. Його причиною була пластикова бомба, яку терористи підклали у корпус побутового магнітофона [246, с. 131] та трагічні події в Лондоні у 2005 р., пов'язані із організованим вибухом в метро.

В Англії діяльність британських спецслужб і відповідних правоохоронних органів у сфері боротьби з тероризмом регламентується, в основному, двома тимчасовими правовими актами, які діють і нині: Законом про надзвичайні повноваження у Північній Ірландії (1973 р.) і Законом про попередження тероризму (1974 р.). Ці закони виникли свого часу як реакція влади на політичне збільшення проявів політичного екстремізму і тероризму у

Північній Ірландії. Вони ж та закони від 19 квітня 1979 р. поставили Ірландську республіканську армію (ІРА) поза законом і дали можливість відкрито боротися з нею. Держсекретарю Англії надавалося право висилати з Великобританії осіб, які підозрювалися у зв'язку з терористами, їх помічниками, а поліцейським підрозділам, у свою чергу, надавалося право затримувати в портах і аеропортах, на залізницях підозрюваних у приналежності до ІРА осіб та тримали їх в ув'язненні до 48 годин з правом продовження цього терміну з відома держсекретаря.

Крім того, Великобританія розробила й ухвалила спеціальні закони, які регламентують практичну реалізацію міжнародних антитерористичних конвенцій [142, с. 573-593]. При цьому була істотно спрощена процедура розгляду кримінальних справ, які пов'язувалися із терористичною діяльністю. Було відмінено також право на ведення справ в суді присяжних. Упродовж встановленого терміну затримані за терористичну діяльність позбавлялися можливості зустрічатися з адвокатом, обмежувалося їхнє право на звільнення під заставу і т. ін.

Окремо варто вказати і на те, що 19 лютого 2001 року вступив у дію новий британський закон по боротьбі з тероризмом, яким передбачається переслідування за терористичні дії, вчинені проти властей і населення не тільки на території Великобританії, але й поза її межами. Як інформували британські ЗМІ, у країні неодноразово затримувалися особи, які причетні до діяльності міжнародних терористичних організацій. Окремі з них використовують Великобританію для вербування і підготовки бойовиків для участі в «джихаді», тобто в діяльності міжнародних терористичних організацій, які пов'язані з ісламським фундаменталізмом.

Помітну роль у боротьбі з тероризмом в Англії займають зовнішньополітична розвідка (Secret Intelligence Service – MI-6) та інші національні спецслужби. Зокрема, їм надано великих можливостей у зборі спеціальної розвідувальної та іншої інформації щодо діяльності різноманітних терористичних організацій та міжнародних злочинних угруповань.

Франція

Закон «Про боротьбу з тероризмом і посяганням на державну безпеку» в цій країні було прийнято у 1986 році. Не даючи у цьому законі визначення поняття «тероризм», його автори віднесли до злочинів такого характеру ті, які відбуваються за двох обставин: по-перше, коли такий злочин скоюється з наміром небезпечного порушення громадського порядку; по-друге, коли задля його здійснення використовуються методи терору (залякування). До речі, як і у антитерористичному законодавстві Італії, ФРН і деяких інших країн, у законодавстві Франції передбачалися заохочувальні норми для осіб, причетних до терористичної діяльності, які допомагають правоохоронним органам або судовій владі затримати виконавців або співучасників здійснення теракту або попереджають про підготовку злочину. Значно пізніше, у 2005 році, парламент Франції прийняв Закон «Про боротьбу проти тероризму», який відтоді передбачає введення відеонагляду в громадському транспорті, на вокзалах і в аеропортах, а також у різних місцях масового скупчення людей, зокрема в магазинах і кінотеатрах з метою визначення та попередження можливих терористичних дій. Відповідно до цього закону, в інформаційних базах зберігаються спеціальні відомості про тих, хто працює в Інтернеті і у сфері мобільного телефонного зв'язку. Крім того, даний закон також збільшує термін розгляду прохань про надання французького громадянства в країні. І хоча «ліві» охарактеризували новий Закон «Про боротьбу проти тероризму» як серйозну загрозу для основних індивідуальних свобод і навіть загрозували звернутися до Конституційної ради Франції, закон діє і до сьогодні.

У Франції велика увага надається проблемам координації різних сил у протидії тероризму. Тут створено Об'єднання по координації антитерористичної боротьби, в якому акумулюється вся інформація про терористичну діяльність і про заходи боротьби з нею. Активну боротьбу з терористами ведуть підрозділи «БРІ» – це елітний загін, який налічує близько 30 бійців-одинаків, яким президент Франції надав виняткові повноваження

щодо знищення терористів на місці на стадії підготовки замаху. І все ж більшість фахівців приєднуються до думки, що тероризм у Франції вдалося перемогти завдяки пильності громадян, а вже потім – створенню спеціалізованих елітних підрозділів.

Австрія

Тут провідною силою в боротьбі з тероризмом є підрозділ у складі австрійської жандармерії GEK. Його було створено ще у 1978 році. Основним призначенням GEK є боротьба з тероризмом, а його повноваження в цій справі мають загальнонаціональний характер. У даному випадку будь-яка місцева жандармерія або правоохоронний орган мають можливість звернутися по допомогу до новоствореного підрозділу у попередженні протизаконних актів. З часом GEK поступово перетворився на правоохоронну службу з досить широким діапазоном завдань, які на даний час включають боротьбу з терактами, надання допомоги іншим агентствам безпеки у боротьбі із злочинними організаціями в країні, здійснення нагляду, стеження і проведення арештів, забезпечення охорони президента та прем'єр-міністра країни, а також зарубіжних президентів і глав держав, які прибувають до Австрії, забезпечення охорони австрійських дипломатичних місій за межами країни тощо. Підрозділ GEK підпорядкований безпосередньо міністру внутрішніх справ Австрії. Управління і контроль за виконанням щоденних функцій, пов'язаних із вирішенням адміністративних та управлінських завдань, здійснює Центральне командування жандармерії в складі Міністерства внутрішніх справ Австрії. Безпосередньо GEK очолює командна група з 13 старших поліцейських офіцерів, кожний з яких є висококваліфікованим фахівцем в одному з основних напрямів діяльності антитерористичного підрозділу. У підрозділі підтримується високий рівень бойової підготовки. GEK взаємодіє з іншими спеціальними підрозділами поліції та правоохоронними службами, особливо з місцевими групами SWAT.

Певний досвід боротьби з тероризмом мають і країни Близького Сходу, Африки, Індії, Латинської Америки, Азії і т. ін.

Туреччина

Закон «Про боротьбу з тероризмом» тут було прийнято у 1991 році [202]. При формуванні ідеології турецького антитерористичного законодавства, до речі, застосовувався поширений і в інших країнах, зокрема у Франції та ФРН, підхід, відповідно до якого терористичні дії, як такі, підрозділялися на прояви власне тероризму і кримінальні злочини, оцінювані як терористичні за наявності певних кваліфікуючих ознак. При цьому, якщо кримінальний злочин визнається терористичним, покарання за нього може перевищувати передбачений санкцією відповідної статті верхню межу і здатне досягти ув'язнення на 36 років суворого режиму. Встановлюючи і здійснюючи суворі заходи переслідування терористів, владні структури Туреччини прагнуть не тільки і навіть не стільки до забезпечення гарантій адекватної жорстокої відплати з боку держави за здійснені дії, скільки намагаються попередити можливе здійснення нових злочинів терористичного характеру з боку осіб, схильних до екстремізму та насильства.

Ізраїль

Ця країна веде жорстоку і безкомпромісну боротьбу з тероризмом. Ізраїльська влада, спецслужби гостро реагують на будь-які спроби здійснення терористичних актів як в Ізраїлі, так і поза його межами. Наприклад, весною 1972 року керівник «Моссад» З. Шамір звернувся до уряду з вимогою відповісти адекватними діями на проведену палестинською терористичною організацією «Чорний вересень» за підтримки екстремістів з «Японської червоної армії» акцію, в ході якої в тель-авівському аеропорту Лод, як відомо,

було вбито 26 осіб і 85 громадян поранено. Після розстрілу терористами восени 1972 р. ізраїльських спортсменів на XX Олімпійських іграх в Мюнхені, прем'єр-міністр Ізраїлю Г. Меїр виступила перед нацією і публічно пообіцяла використання усіх засобів для покарання терористів.

Основну роботу в боротьбі з тероризмом в Ізраїлі проводить спецслужба «Моссад». Це – нанесення превентивних ударів по терористам, збір різноманітної інформації щодо можливих терористичних дій і т. ін. [203, с. 350].

Спецслужби Ізраїлю прагнуть, насамперед, виявити і попередити небезпеку тероризму на початкових стадіях його зародження, а для реалізації цього профілактичного завдання урядом країни прийнята низка законів, інших актів, відповідно до яких дії, здатні сприяти виникненню та здійсненню наміру вчинити терористичну акцію, визнані кримінальними і підлягають покаранню. Таку антитерористичну спрямованість законодавства Ізраїлю профілактичного характеру можна проілюструвати за допомогою конкретних заходів покарання, які диференційовані до того ж у залежно від ступеня вірогідності реалізації гіпотетичного правопорушення з терористичною метою. Відтак, суворість превентивних попереджувальних заходів, орієнтованих на унеможливлення широкого спектру злочинів, включаючи терористичні, демонструється жорсткими санкціями за зберігання холодної зброї, проведення несанкціонованих інструктажу або навчання правилам користування зброєю, правилам виконання військових вправ або дій та за проведення такого навчання і т. ін. Отже, тероризмом в Ізраїлі вважають не тільки застосування насильства, але і саму загрозу такого застосування. Подібного роду прояви є виразом своєрідного психологічного тероризму. У зв'язку з цим в Ізраїлі вважають злочинними дії, що пов'язані із поширенням, передачею або висловлюванням чуток або інформації, здатних викликати острах і паніку серед населення, або порушити належний громадський спокій, якщо особа, що поширює панічні чулки, явно знала або мала підстави вважати, що ця інформація неправдива.

Перу

Законодавство цієї країни свідчить про надто гостре реагування на терористичні загрози і дії. Сам по собі факт існування в Перу досить помітних терористичних угруповань типу «Сендеро луміносо», «Тупак Амару» і ін. зумовив суворе покарання на термін не менше 30 років у разі, коли доведена приналежність людини до терористичної організації. Лідерам, керівникам, генеральним секретарям і особам, що обіймають в терористичних структурах аналогічні пости «на національному рівні», загрожує довічне ув'язнення. Влада Перу прирівнює терористичну діяльність до зради батьківщині [87, с. 29-43]. Прикладом намагання влади країни усунути загрозу тероризму на ранній стадії її формування було встановлення суворого покарання, включаючи ув'язнення, зокрема, для викладачів і вчителів, які поширюють серед своїх учнів ідеї, що реабілітують тероризм. Самі по собі, справи, які пов'язані з тероризмом, розглядаються в країні військовими трибунами.

Індія

У 2002 році індійський парламент прийняв спеціальний закон по боротьбі з тероризмом [193, с. 11], згідно з яким поліція отримала право, не пред'являючи попередніх звинувачень, затримувати усіх підозрюваних для допитів терміном до 90 днів. Згідно з цим законом та рішенням суду затриманого дозволено утримувати під вартою ще три місяці, тобто майже півроку. В законі зафіксовано також, що кожний підозрюваний у наданні терористам фінансових коштів, укриття, транспорту або іншої допомоги піддаватиметься судовому переслідуванню і проти нього будуть висунуті звинувачення в терористичній діяльності. Злочини, пов'язані із терористичною діяльністю або сприянням терористам, закон вимагає карати ув'язненням мінімум на п'ятирічний термін і аж до смертної страти. Такі жорсткі заходи, на думку індійських урядовців, просто вкрай необхідні. Уряд вважає, що за допомогою цього закону він зможе ефективно боротися з ісламськими екстремістами, які продовжують ескалацію конфлікту щодо штату Джамму і

Кашмір та ін. З терористичними актами в Індії пов'язані, як відомо, смерті І. Ганді, її сина Р. Ганді, інших високопосадовців.

Свої особливості має практика боротьби з тероризмом в країнах ближнього зарубіжжя.

Білорусь

В республіці Білорусь Закон «Про боротьбу з тероризмом» був прийнятий у 2002 році. Він встановив, що боротьба з тероризмом тут ґрунтується саме на принципах законності, пріоритету заходів по попередженню тероризму. Встановлено невідворотність покарання за здійснення терористичної діяльності, поєднання публічних і нерозголошених методів боротьби з тероризмом. Має місце цілісне, комплексне використання профілактичних, правових, політичних, соціально-економічних і пропагандистських заходів; пріоритет захисту прав осіб, що наражаються на небезпеку в результаті терористичної акції; мінімальних поступок терористу; єдиноначальності в керівництві силами і засобами, що використовуються для боротьби з тероризмом; інформування громадськості про терористичну акцію та проведення контртерористичних операцій [90, с. 2-5]. Як зазначається у законі, боротьба з тероризмом – це діяльність з попередження, виявлення, припинення та мінімізації наслідків терористичної діяльності як такої. Як і в законі Казахстану, одна із статей цього Закону присвячена міжнародній співпраці Республіки Білорусь у боротьбі з тероризмом з іншими країнами.

Латвія

У жовтні 2001 року Кабінет Міністрів Латвії схвалив план дій уряду по боротьбі з міжнародним тероризмом. Для успішної боротьби з тероризмом цим планом було передбачено суттєву активізацію обміну оперативною інформацією із спеціальними службами країн Балтії, Російської Федерації, США, Євросоюзу та інших держав. При цьому було створено єдиний банк

даних про відмову у видачі віз, запрошень, порушень правил перебування в країні і т. п., як це робиться у багатьох країнах. Інформація такого характеру в свою чергу дає можливість запобігти перебуванню в країнах осіб, відносно яких є обґрунтовані дані про їх причетність до конкретної терористичної діяльності. Постійно удосконалюється методика застосування інтерв'ю до осіб, які бажають відвідати Латвію. Прийнято рішення обмежити контакти з країнами, які вважають такими, що підтримують тероризм. У нормативних актах Латвії вирішено ввести також єдині антитерористичні законодавчі принципи країн Європейського Союзу [28, с. 42-50].

Уряд Латвії вважає важливим завданням удосконалення системи інформування населення про методи діяльності терористичних і екстремістських організацій, про те, як діяти у надзвичайних ситуаціях. Розглядається також питання про створення Балтійського антитерористичного центру і налагодження співпраці з аналогічними транснаціональними центрами країн СНД. В межах цієї ініціативи у структурі Балтбата можливе створення і колективних сил (роти) швидкого реагування на транснаціональні терористичні і екстремістські прояви [28, с. 44].

Казахстан

В Республіці Казахстан Закон «Про боротьбу з тероризмом» було прийнято у 1999 році з метою: попередження, виявлення та припинення терористичної діяльності, ліквідації її наслідків; захисту особи, суспільства і держави від тероризму; виявлення і усунення причин і умов, що сприяють терористичній діяльності [59]. Державні органи, які здійснюють безпосередню боротьбу з тероризмом, співпрацюють з відповідними органами іноземних держав, міжнародними правоохоронними організаціями згідно національного законодавства і міжнародних договорів, проводять оперативно-розшукові заходи на території республіки або іноземних держав відповідно до міжнародних договорів, ратифікованих Республікою Казахстан [59, с. 84].

Російська Федерація

Досвід боротьби з тероризмом в Російській Федерації є великим і повчальним, оскільки він пов'язаний з багатьма регіонами і країнами світу. Федеральний закон «Про протидію тероризму» тут було підписано Президентом у 2006 році (попередній закон «Про боротьбу з тероризмом» був прийнятий у 1998 році).

Новий закон встановив і дещо нові принципи протидії тероризму, правові й організаційні основи його профілактики, боротьби з тероризмом, завдання мінімізації і ліквідації наслідків проявів тероризму, відповідні правові і організаційні основи використання збройних сил у боротьбі з тероризмом. Крім того, цей закон по суті спрямований не тільки на припинення, але і на відповідне попередження тероризму в усіх його можливих формах і проявах. В законі чітко визначені принципи, поняття і механізми протидії терористичній загрозі. Закон передбачає, наприклад, введення у разі потреби двох правових режимів: «Надзвичайне положення» та «Контртерористична операція». Він дає право спецслужбам прослуховувати телефонні переговори і здійснювати певний контроль над засобами електронного зв'язку в зоні контртерористичної операції. Підрозділам ППО дозволено збивати літаки, захоплені терористами, проте введено декілька ступенів перевірки інформації про захоплення авіалайнерів. Рішення про ліквідацію літака може бути, скажімо, ухвалено тільки в тому випадку, якщо виникне реальна загроза його використання терористами «для удару по якихось життєво важливих об'єктах або по місцях масового скупчення людей». Детально в законі визначається правовий механізм, що дозволяє при проведенні антитерористичних заходів задіювати Збройні Сили, використовувати зброю і бойову техніку. При цьому зберігається безальтернативна керівна роль ФСБ Росії при організації контртерористичної операції і т. ін.

Окремого розгляду потребує практика боротьби з тероризмом США, яка не має більш-менш однозначних оцінок.

США

Загальну стратегію і тактику боротьби з тероризмом у США реалізують спільними зусиллями уряд, Міністерство енергетики, Міністерство оборони, Федеральне агентство з управління в умовах надзвичайної ситуації, Міністерство охорони здоров'я і соціального забезпечення, десятки інших федеральних міністерств і відомств, їхні підрозділи на місцях, а також керівні структури окремих штатів [187, с. 2-7].

Вважають, що американський уряд досяг певних успіхів у боротьбі з внутрішнім і зовнішнім тероризмом завдяки посиленню режимних заходів і підвищенню відповідальності за їх дотримання, а також внаслідок криміналізації дій, які або є підготовчими стадіями в організації терористичних актів, або сприяють здійсненню таких дій. Позиція США та їхніх союзників щодо тих держав, які підтримують міжнародний тероризм, поблажливо ставляться до його проявів і залучення до його діяльності, є послідовною і постійною. Уряд США мотивує негативне ставлення до таких держав саме тим, що державна підтримка терористичних груп значно розширює їхні можливості і у певний спосіб нівелює зусилля, спрямовані на запобігання діям терористів та на правове реагування на них.

Діяльність міжнародних кримінальних організацій у 1995 році була кваліфікована як пряма і безпосередня загроза національній безпеці Сполучених Штатів у директиві тодішнього президента США Б. Клінтона. Тоді, керуючись президентською директивою, експерти Міністерства юстиції, Міністерства фінансів і Державного департаменту розпочали роботу над концепцією американської стратегії боротьби з організованою злочинністю. Ця робота була завершена в травні 1998 року і фундаментальний висновок цього документа полягає ще й в тому, що загроза міжнародної злочинності

сьогодні – це комплексна важка криза, з якою стикаються не тільки Сполучені Штати, але й все міжнародне співтовариство, усі держави.

Американський уряд приділяє суттєву увагу проблемі застосування збройних сил для усунення реальних проявів внутрішнього тероризму. У керівних документах Міністерства оборони і Комітету начальників штабів США, відповідно до Статуту армії США FM 19-15, збройний екстремізм і тероризм визначаються як «незаконне використання сили або загроза застосування сили, збройне насильство над людьми або власністю з метою залякування або шантажу уряду та суспільства, задля досягнення політичної, релігійної або ідеологічної мети» [188, с. 2-15].

Принципи боротьби і застосування військових структур США у внутрішньодержавних кризових ситуаціях, визначені у американській Конституції, зведеннях законів і федеральних законоположень. Запобігання актам збройного насильства та тероризму усередині держави у взаємодії із цивільними підрозділами, проголошується у цих документах одним із пріоритетних завдань збройних сил США.

У США відповідально до федерального законодавства в Міністерстві оборони, міністерствах видів збройних сил, інших міністерствах і федеральних відомствах США, створена низка мобільних контртерористичних підрозділів, забезпечених сучасним озброєнням, транспортними засобами і засобами зв'язку, навчених вести спеціальні дії у будь-яких умовах у різних регіонах світу. Окремим законом США передбачено також залучення регулярних з'єднань і частин армії та національної гвардії до операцій по боротьбі з терористами [289].

У жовтні 2002 року Сенат США прийняв два нових законопроекти, які суттєво розширити повноваження правоохоронних органів у боротьбі з терористами, а Палата представників конгресу затвердила відповідний антитерористичний закон, в якому, зокрема, надано додаткові можливості правоохоронним органам стосовно прослуховування телефонів підозрюваних в тероризмі, щодо обміну розвідувальними даними з відповідними службами,

здіяними у антитерористичних операціях, а також щодо переслідування осіб, які свідомо переховують терористів [142, с. 576].

В антитерористичній діяльності у США задіяні різні відомства, до найважливіших з яких відносяться Державний департамент, ЦРУ, ФБР і міністерство оборони. Держдепартамент при цьому є керівною організацією щодо формування національної політики, програм і методик боротьби з внутрішнім і особливо міжнародним тероризмом. У складі цього Держдепартаменту функціонує спеціальний відділ, який займається формуванням державної стратегії і налагодженням постійної співпраці з іншими державами у справі запобігання терактам. Начальник цього відділу здійснює керівництвом міжвідомчою робочою групою, в обов'язки якої входить розробка національної антитерористичної політики, включаючи підготовку законодавчих ініціатив. Відділ займається також підготовкою фахівців для боротьби з тероризмом у інших дружніх країн, а також координує науково-дослідну роботу по розробці та удосконаленню форм і методів боротьби з тероризмом [187].

У 2001 р. в США було створено Управління внутрішньої безпеки. Це була нова урядова структура, якій доручили розробку антитерористичної стратегії та координацію заходів з її практичної реалізації. Перед Управлінням внутрішньої безпеки (УВБ) було поставлено конкретні завдання та надано необхідні повноваження для їхнього виконання. Зокрема, йдеться про найсерйозніші запобіжні засоби проти тероризму, роботу з інформацією тощо. Важливою проблемою боротьби з тероризмом у США є припинення його фінансового живлення. Так станом на кінець січня 2002 р. в країні було відкрито більше 200 розслідувань проти компаній, пов'язаних з фінансуванням тероризму. У жовтні 2001 р. уряд Великобританії заявив про заморожування рахунків компаній, підозрюваних у фінансуванні терористичних осередків, на суму понад 60 млн. фунтів стерлінгів. Країни Євросоюзу обмежились у фінансовій боротьбі з тероризмом лише грошима «Аль-Каїди», не поширюючи

«заборонні заходи» на інші терористичні угруповання, як ХАМАС або «Хезболлах».

Якщо, спробувати дещо узагальнити практику і досвід багатьох країн у боротьбі з тероризмом, то можна зробити декілька загальних висновків.

По-перше, практично у багатьох країнах є спеціальні закони, законодавчі акти, в яких обумовленні усі засади попередження та боротьби з тероризмом.

По-друге, в кожній країні для боротьби з тероризмом визначаються, створюються спеціальні організації і підрозділи. Хоча є і країни (наприклад, Латвія), де не існує спеціальних законів по боротьбі з тероризмом, а кримінальна відповідальність за такі дії обумовлена іншими законодавчими актами. Це – силові та інші структури. Зокрема спеціальні тактичні формування з цією метою спочатку з'явилися в Німеччині і Франції, а пізніше вони створювалися або в межах національної жандармерії: підрозділу GLGN (Франція), Cobra (Австрія), GSG 9 (Німеччина), UEI (Іспанія), GIS (Італія), – або в межах національних поліцейських сил: RAID (Франція), NOCS (Італія), GEO (Іспанія), GOE (Португалія), YAMAM (Ізраїль), HRT і SWAT (США) тощо.

Таким чином у більшості країн світу влада усвідомила, що боротьбою з тероризмом повинна займатися спеціальна організація. Однією з перших по цьому шляху пішла Великобританія, створивши в 1941 р. спеціальну службу – елітну високопрофесійну антитерористичну організацію – САС, до якої входять спеціальний підрозділ по боротьбі проти терористичних актів на всіх видах транспорту та антитерористичних дій в умовах міста. Так у Німеччині в складі федеральної прикордонної поліції в 1972 році було створено контртерористичний підрозділ «GSG 9»; в Іспанії як поліцейський антитерористичний блок була утворена група спеціальних операцій (GEO), до якої включені кращі фахівці спецслужб країни; в Японії у 1975 р. було створено штаб з 20 чоловік по боротьбі з тероризмом; в Румунії окремі підрозділи щодо боротьби з тероризмом і з організованою злочинністю в свою

чергу створені як структурні одиниці національної зовнішньої розвідки, реорганізованої відповідно до вимог часу в 2002 р.; в Естонії отримання за кордоном розвідувальної інформації щодо міжнародних терористичних організацій та організованих злочинних угруповань, діяльність яких загрожує національним інтересам, належать до компетенції зовнішньої розвідки цієї країни, а саме – Служби інформації Естонії. У своїй діяльності розвідка Естонії отримує також фінансову, матеріальну та кадрову допомогу від спецслужб США, країн Скандинавії, ФРН і Великобританії.

По-третє, боротьба з тероризмом в багатьох випадках є конструктивною і плідною в результаті поєднання, кооперації зусиль декількох або багатьох країн. Так, у липні 2002 року була, наприклад, підписана Угода про співробітництво розвідувальних відомств Республіки Азербайджан та Ісламської Республіки Іран щодо спільної діяльності у сфері боротьби з організованою злочинністю, наркобізнесом і тероризмом тощо.

Підсумовуючи в цілому зарубіжний досвід боротьби з міжнародним тероризмом, було б невірно, на наш погляд, порівнювати Україну щодо загроз тероризму з країнами, в яких діяльність терористичних осередків є системною складовою внутрішньополітичної ситуації упродовж довшого часу, таких як Великобританія, Іспанія, США або деякі інші, що ведуть війну з тероризмом із застосуванням безпосередньо військових підрозділів, як Росія, США тощо. В названих країнах накопичено значний досвід з попередження терористичних атак, який необхідно вивчати і при потребі застосувати у відповідності зі специфікою проявів тероризму в Україні, що і буде певним чином реалізовано нами у третьому розділі дисертації.

Аналіз заходів можливого попередження тероризму в США, Великобританії, Німеччині та інших країнах, про що йшлося вище, свідчить про те, що серед цих заходів домінують в цілому силові, військові і спеціально-розвідувальні аспекти. В системі заходів, що вживаються, ми вважаємо, замало уваги приділяється питанням вивчення, усунення або мінімізації реальних причин і умов, які спричиняють тероризм, як такий. У

зв'язку з цим антитерористична діяльність в Україні має зосереджуватися саме на цьому питанні. Доцільним вважаємо також залучення фахівців різних галузей знань (соціологів, психологів, економістів, юристів та ін.) до антитерористичних структур з метою упередження терористичних проявів.

Висновки до другого розділу

Соціально-політичні особливості впливу сучасного тероризму на розвиток міждержавних відносин та людства в цілому виглядають так:

1. Сучасний тероризм, особливо міжнародного масштабу, спричиняє великий, суперечливий і, багато в чому, негативний вплив на розвиток цивілізацій та окремо взятих країн. Усвідомити суть і особливості такого впливу можна лише з огляду на особливості розвитку цивілізацій, міжцивілізаційного діалогу, що є важливішою засадою подальшого прогресивного розвитку людства.

2. За усієї неоднозначності визначення суті, особливостей та прояву глобалізації, глобалізаційних процесів, глобалізація може і повинна розглядатися як багатоаспектне явище: економічне, політичне, соціальне, духовне, інформаційне і т. ін., однак найпомітнішими її прояви (негативні і позитивні) проглядаються у сферах економічній, політичній, духовній і інформаційній.

3. Важливішою засадною попередження, досягнення успіху у боротьбі з тероризмом, а, відтак, і усуненню будь-яких негативних проявів глобалізації є і має бути діалог цивілізацій, створення засад для кооперації країн, їх інтеграції у забезпеченні спільного цивілізаційного розвитку, створення системи колективної безпеки.

4. До основних чинників, які породжують сучасний тероризм, варто відносити: соціально-психологічні, економічні і соціальні. При цьому впродовж XX – на початку XXI століття міжнародний тероризм за своїми масштабами, змістом, характером, формами і методами здійснення

терористичних акцій принципово змінився. Нині він помітно зближується, а то і зростається з політичною, кримінальною діяльністю, здійснюється формами і масштабами, які потребують використання нової зброї, досконалих засобів інформації, нових технологій і т. ін.

5. Аналіз практики боротьби з тероризмом в окремих країнах дає підстави зазначити, що для такої боротьби принципове значення має наявність: відповідної нормативно-правової бази; спеціальних організацій, структур і їх підрозділів в таких структурах; спільної діяльності країн у подоланні внутрішнього і, особливо, міжнародного тероризму.

РОЗДІЛ 3

БОРОТЬБА З ТЕРОРИЗМОМ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА КОЛЕКТИВНОЇ СВІТОВОЇ БЕЗПЕКИ

3.1. Теоретичні синтези з аналізу соціальної практики боротьби з тероризмом задля створення системи колективної безпеки всередині окремих сучасних країн

Тисячолітня історія людства нерозривно пов'язана із численними війнами, конфліктами, іншими зіткненнями і протиріччями, учасниками яких були не лише окремі народи і країни, але великі міжнародні, міждержавні угруповання і навіть континенти.

Більшістю мислителів, сучасних авторів безпека визначалася і визначається не інакше як «засіб колективного захисту у війні "усіх проти усіх"». Люди, які живуть без іншої безпеки, крім такої, що забезпечується їхньою власною силою, на думку Т. Гоббса, – опиняються у ситуації, в якій немає місця промисловості, немає місця культурі, будівництву, знанням, літературі, немає суспільства взагалі.

Пізніше проблеми колективної безпеки досліджували Монтеस्क'є, Берк, Бентам, в Україні – Донцов, Липинський, Драгоманов та багато інших дослідників.

Оскільки центром нашої уваги є міжнародна колективна безпека, то далі йтиме мова про неї конкретно.

В країнах Європи політико-практичного значення проблема колективної безпеки набула з прийняттям англійського Біллю про права (1689 р.), американської Декларації незалежності (1776 р.), в яких безпека поряд із свободою, власністю й опором гнобленню була проголошена не інакше як невід'ємним природним правом кожної людини.

Безпека міжнародна – це система доктрин, компетенцій, міжнародних організацій, дій, спрямованих на зменшення домінування окремих країн або

блоків у міжнародних відносинах, на врегулювання й збалансування міжнародних інтересів на принципах ООН і нормах міжнародних договорів, угод [174, с. 60].

Американські вчені К. Мадсек, А. Маслоу та інші розглядають потребу міжнародної безпеки як один із основних мотивів діяльності людей і світової спільноти. Причому інтенсивність і масштаби цієї діяльності, на їхню думку, постійно збільшуються, підкреслює український політолог М. Михальченко.

Загальноколективна міжнародна безпека бере свій початок з безпеки, насамперед політичної, окремо взятих країн. Політична безпека – це комплекс заходів, спрямованих на збереження конституційно легітимізованого політичного ладу тієї чи тієї держави, забезпечення державотворення і конституційної політики, це стан захищеності політичних інтересів особи, соціальних груп, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, а також система заходів щодо забезпечення цієї захищеності. Детально ці складові розкривають автори словника, що вийшов у світ 2007 р. (Етнократологічний словник: Енцикл.-довід. слов. / За ред. О. В. Антонюка, М. Ф. Головатого та Г. В. Щокіна. – К.: МАУП, 2007. – 576 с.). Вони ж зазначають, що у ХХ – на початку ХХІ ст. не відбувся очікуваний перехід від старої, блокової системи безпеки на засадах рівноваги сил до системи колективної безпеки, а навпаки, здійснюється повернення до часів, коли відкрита агресія стає щораз відвертішим засобом вирішення реальних (або штучно створених) проблем у системі міжнародних відносин. Відтак спостерігається тенденція ігнорування міжнародного права і відмова на практиці від рівності країн у вирішенні питань безпеки [70, с. 60].

Цілісно, комплексно, сутність політичної безпеки полягає у наявності стійкого політичного суверенітету в межах міждержавних відносин і політичної стабільності суспільства, що досягається формуванням стійкої політичної системи. За визначенням українських учених В. Кременя, І. Зінько, С. Головащенко, серед основних індикаторів (найважливіших макрополітичних показників, що характеризують відповідність стану

суспільної системи основним критерієм політичної безпеки є: розвиненість політичної системи, насамперед багатопартійності та стосунків влади й опозиції; наявність соціально-політичних конфліктів, у тому числі: національних, релігійних, політико-ідеологічних, між гілками влади; наявність політичного механізму розв'язання конфліктів у суспільстві; наявність соціально-психологічної напруженості, масова нетолерантність і готовність до силових шляхів розв'язання суспільних проблем; ступінь поширення у суспільній свідомості ідеології патріотизму та суспільної солідарності, спільної історичної мети та історичної долі; поширення та ступінь впливу деструктивних ідеологічних концепцій, у тому числі з-за кордону; наявність механізму виявлення та реалізації громадської ініціативи населення, його впливу на рішення державної влади, громадського контролю за їх прийняттям і виконанням; статус влади у суспільній свідомості: ступінь довіри до владних структур, авторитет влади; ефективність функціонування механізму державної влади, в тому числі розподіл функцій влади.

Серед багатьох аспектів принципового характеру, які суттєво змінили у ХХІ столітті погляди на міжнародну систему безпеки, вкажемо на той, що виділяється азербайджанським політологом Мехдізаде Фікратом Алікратом оглу, а саме: на його думку, «геополітичні зміни у світі в останні роки призвели до принципових змін головних об'єктів і суб'єктів забезпечення безпеки, об'єктів і суб'єктів загроз на національному та міжнародному рівні. Якщо раніше захист території, кордонів, державного устрою, людських та матеріальних ресурсів суверенної держави стояв на першому місці у пріоритетах національної безпеки (був головним об'єктом безпеки), а держава перебирала на себе виконання цих завдань шляхом створення та утримання силових структур (була головним суб'єктом безпеки), – то зараз функції головного суб'єкту безпеки перебирають на себе впливові міжнародні структури, а об'єктом безпеки стає мирне населення і цивільна інфраструктура, права людини, захист демократії. В умовах глобальної економіки завдання ударів по цивільним об'єктам та загибель мирних

громадян поширює негативні наслідки на весь світ, а існуючі силові структури виявилися нездатними ефективно боротися з новими загрозами» [141, с. 4].

Ще однією особливістю формування сучасної системи міжнародної колективної безпеки є те, що роль головних суб'єктів міжнародної політики, які здатні впливати на попередження та врегулювання збройних конфліктів різного рівня, забезпечити міжнародну безпеку взагалі, перебрали на себе впливові міжнародні структури, такі, які мають пріоритетні можливості застосовувати силу або приймати політичні рішення щодо її застосування. До таких суб'єктів у першу чергу належать: ООН, НАТО, ЄС – ЗЄС, ОБСЄ.

І третє, із суттєвого, це те, що після розпаду колишнього СРСР та дезінтеграції соціалістичного блоку, США, – пише Ф. Мехдізаде, – залишились єдиним полюсом в нещодавно біполярному світі, що породило відчуття військово-політичної та економічної переваги над рештою країн світу, а це в свою чергу все більш віддаляє США від визнання верховенства міжнародного права над національними інтересами. Такий синдром наддержавності являє собою реальну загрозу подальшому ефективному існуванню і розвитку міжнародного права [Там само, с. 9]. Зауваження також слушне і, на наш погляд, цілком обґрунтоване.

За будь-яких соціальних, політичних, морально-духовних, правових, інформаційних умов і обставин потреба світового співтовариства в міжнародній безпеці поступово і незворотно набула всеохоплюючого характеру, оскільки вона здійснюється на національному (державному), регіональному та всесвітньому (глобальному) рівнях і досить часто ці рівні взаємозалежні, взаємовпливові, тісно переплетені. Тобто, у самій по собі міжнародній безпеці поступово набуває домінуючого значення її всеохоплюючий характер, а для досягнення реальної безпеки використовуються найрізноманітніші системи впливу – військові, політичні, економічні, гуманітарні і т. ін.

В попередніх розділах дисертаційної роботи вже зазначалося, що світові інтеграційні та глобалізаційні процеси суттєво вплинули на поділ світу,

викликаючи численні суперечки щодо проблеми: яким же буде світ завтра. Єдиної точки зору тут, природно, немає, але серед багатьох концепцій майбутнього світового устрою домінуючими є все ж дві: концепція монополярності (однополярності) і поліполярності. Поліполярність в останній час набуває помітно більшої популярності.

Руйнування біполярного світу посилює аргументи таких ідей, як: ідея становлення єдиного світового співтовариства (С. Браун); ідея «глобального товариства» (М. Шоу); ідея «глобальної спільноти людства» (М. Чешков); ідея «загальної цивілізації» (М. Загладін) та ін.

В контексті з вище сформульованим, варто вести мову і про саму систему міжнародної безпеки, як таку, що базується на відповідних міжнародних відносинах. Тобто, існують різні системи таких відносин, а саме: однією з найпоширеніших є відома Вестфальська система – створена після Вестфальського миру 1648 року. Її поділяють на кілька етапів (за Л. Д. Чекаленко: Зовнішня політика України: Підручник. – К.: Либідь, 2006. – 712 с.): Вашингтонсько-Версальську систему 1919–1939 рр. (зазнала краху з початком Другої світової війни); Ялтинсько-Потсдамську систему 1945–1989 рр. (біполярна, що припинила своє існування з ліквідацією системи соціалізму і розпадом СРСР) і постбіполярну, яка почалася з 1990 року. Останній період у міжнародних відносинах «називають періодом постхолодної війни, що кардинально відрізняється від попередніх відсутністю політико-ідеологічного протистояння між двома полюсами, згоранням військової конфронтації блоків, що групувалися навколо Вашингтона й Москви» [223, с. 9].

Відтак, виходячи із реальних ситуацій міждержавних відносин, що склалися у ХХІ столітті, дієвими засобами і шляхами забезпечення міжнародної колективної безпеки можуть бути: двосторонні договори про забезпечення взаємної безпеки між зацікавленими країнами; об'єднання держав у багатосторонні союзи; всесвітні міжнародні організації, регіональні структури та інститути для підтримки міжнародної безпеки, встановлення верховенства права в міжнародних відносинах.

Одна з найбільш актуальних задач сучасного світового співтовариства – створення ефективної системи колективної безпеки, що передбачає відмову національних урядів від частини своїх суверенних повноважень на користь наддержавних організацій [141, с. 11].

Принципово, і як певне протиріччя при визначенні і формулюванні суті міжнародної системи колективної безпеки, постає реальна загроза того, що можливою стає поява всесвітнього тоталітарного правління. У всякому випадку становлення допоки однополярного (США) світу, концентрація технотронної та військової енергії робить таку систему можливою. Обставини ускладнюються тим, що колишній СРСР припинив своє існування в якості наддержави, а це призвело до одностороннього посилення військової потужності США.

До цього варто додати і таке. Розглядаючи питання міжнародного тероризму та його впливу на світову безпеку, а, з тим, особливості національної безпеки України, слід перш за все констатувати, що тероризм у сучасному його вигляді принципово по-новому поставив питання національної, регіональної і, взагалі, глобальної безпеки [17; 113; 126]. Ця нова парадигма безпеки започаткувала суттєво відмінні відносини між державами, по-новому, також, вимагає поглянути нині на питання могутності держав: чи дійсно і у який спосіб вони забезпечуються. Визначальне місце, зокрема, у комплексі цих питань зайняло питання інформаційної безпеки, захисту окремими державами свого національного інформаційного простору [126].

Важливість окресленої проблеми полягає в тому, що нині традиційних засобів позбавлення від тероризму, його попередження чи унеможливлення фактично вже майже немає. Про це засвідчили масові терористичні акти останніх років у США, Росії, багатьох країнах Сходу, Середньої Азії тощо.

Саме у світлі нових викликів часу, нового бачення і методологічних, політичних та соціальних підходів, терористичні дії, тероризм постають нині не тільки як засіб з'ясування політичних, економічних, соціальних та інших

суперечностей, а й практично як одна із складних та специфічних форм ведення сучасної війни.

Терористичні акти кінця XX – початку XXI століття у світі суттєво вплинули на взаєморозуміння, взаємовідносини між державами щодо боротьби з міжнародним тероризмом, – зазначають П. Біленчук та О. Сав'юк [17]. Вплив на глобальну систему міжнародних відносин і систему колективної безпеки – незаперечний, оскільки відбувається кардинальне переосмислення не лише світових реалій, пов'язаних із системою міжнародних відносин, але й відносин між людьми взагалі. На уламках біполярного світу, заснованого на конфронтації двох наддержав, формуються нові структури міжнародних відносин, у тому числі й у сфері воєнної, інформаційної безпеки, чого не можна не враховувати у політичному житті, у міжнародних відносинах. Динаміка таких явищ і подій наочно свідчить про те, що світове співтовариство все активніше підключається до вирішення питань, пов'язаних з практичною участю у боротьбі з міжнародним тероризмом, у його знешкодженні. Це стає своєрідною ознакою часу, складних процесів міжнародної інтеграції між людьми, країнами, континентами.

Помітною рисою нової парадигми світової безпеки стає можливість, а часто і необхідність, превентивного застосування сили за межами національної території [149]. Робиться це з метою упередження та нейтралізації загроз національній і міжнародній безпекам, які несе із собою терор. Посилення у міжнародній політиці ролі силової компоненти та відповідна консолідація військово-політичної діяльності у боротьбі з терористичними проявами, спричиняє зміцнення діючих та запровадження дещо нових механізмів взаємодії як у двосторонніх, так і у багатосторонніх відносинах між країнами, а на національному рівні, прискорюються процеси об'єднання можливостей різних силових структур, оптимізації їх взаємодії у боротьбі з новими загрозами, які є похідними від тероризму.

Боротьба з міжнародним тероризмом у сучасному його вигляді сягає ще 30-х років XX століття. Так у 1926 році під егідою Міжнародної Асоціації

кримінального права (пізніше – Міжнародне бюро з уніфікації кримінального права) було проведено ряд конференцій, метою яких стало визначення загальної взаємодії і співпраці країн у боротьбі з тероризмом.

Вважається, що одним з перших кроків в організації спільної боротьби народів і країн проти тероризму був впроваджений у 1937 році Асамблеєю Ліги Націй проект Міжнародної конвенції по попередженню і покаранню актів тероризму, яка, однак, не була ратифікована і не вступила в силу. Та значення її не слід принижувати, оскільки, наприклад, у статті 1 цієї конвенції зазначалося, що завдання кожної держави полягає в тому, щоб «утриматися від будь-яких дій, що мають на меті сприяння терористичній діяльності проти іншої держави і протидіяти діям, в яких ця діяльність проявляється... і взаємно надавати одна одній сприяння» [113, с. 26].

В 1972 році на XVII-й сесії Генеральної Асамблеї ООН було вчинено спробу створити уніфіковану систему боротьби з міжнародним тероризмом, зокрема, шляхом започаткування єдиного Центру боротьби з тероризмом. Так, було визначено такі організаційні сфери боротьби з тероризмом на міжнародному рівні: а) попередження підготовки та організаційної діяльності, яка проводиться з метою здійснення терористичних актів на своїх територіях, що спрямовані проти інших держав та іноземних громадян; б) забезпечення затримання та судове переслідування або видача осіб, які вчинили терористичні акти; в) прагнення укладати спеціальні угоди щодо боротьби з тероризмом на міжнародному багатосторонньому рівні; г) співробітництво в обміні інформацією стосовно попередження злочинів; ґ) вжиття заходів щодо виконання міжнародних договорів; д) сприяння поступовій ліквідації причин міжнародного тероризму [2, с. 9].

Пізніше, – більш як через півстоліття, – в 1994 році, Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію про засоби щодо ліквідації міжнародного тероризму, де, знову ж таки, вказала на необхідність посилення співробітництва в боротьбі з тероризмом і підтвердила обов'язок держав вживати усі можливі засоби щодо його ліквідації [56].

Якщо ж вести мову про практичну реалізацію цієї Декларації та інших документів ООН щодо боротьби із міжнародним тероризмом, то є всі підстави погодитися з думкою І. Кукліної, яка зокрема пише про те, що оголошена США, нібито в контексті згаданої Декларації ООН, антитерористична війна не дала позитивних результатів. «Залишаючи збоку увесь комплекс неминучих соціальних, економічних, культурологічних і інших наслідків політики США, – пише І. Кукліна, – можна стверджувати, що в галузі міжнародних відносин дана політика переконливо продемонструвала усі слабкості наявної системи підтримки світу і безпеки, а також підводне каміння, що ускладнює процес формування нового світогляду [113]. Дійсно події в кінці ХХ століття в Афганістані, Іраку, на інших територіях світу довели, що збройні сили, сила взагалі, зовсім не можуть бути якимось універсальним засобом протистояння тероризму, понад усе міжнародному. Навпаки, спроби зброєю, силою унеможливити, призупинити міжнародний тероризм здебільшого сприяють ще більшим його спалахам, загостренням конфліктів між державами і народами.

Істини заради слід, однак, нагадати, що військові дії США в Афганістані проти «Аль-Каїди» і режиму талібів, як загроз демократії і стабільності світового порядку неодноразово мали схвалення міжнародної спільноти і, найперше, ООН. Це стосується і терористичних актів, що мали місце у США, в інших країнах, хоча до відомих подій 11 вересня 2001 року США фактично ніколи не розглядали ООН як засіб і інструмент забезпечення власної безпеки. І це тоді, коли в усіх місіях ООН щодо підтримки миру і спокою нині у світі задіяно близько 30 тисяч осіб, використовується найновітніша військова техніка і устаткування.

Нові глобальні виклики, пов'язані зі світовим тероризмом, особливо після терористичних актів 11 вересня 2001 року, торкнулися не лише ООН, але й більшості інших організацій. Найперше це стосується Європейського Союзу, СНД, інших міждержавних організацій і об'єднань. Так, Резолюція Ради Безпеки ООН №1373 від 28 вересня 2001 року зобов'язує держави-учасниці вжити таких конкретних заходів щодо боротьби з міжнародним тероризмом:

- попередження і припинення фінансування терористичних актів;
- утримання від будь-яких форм підтримки організацій і осіб, причетних до терористичних акцій;
- забезпечення умов для того, аби виконавці і організатори терористичних актів та їхні посібники не змогли використати статус біженця;
- реалізація правових норм щодо невизнання державами світу посилянь на політичні мотиви у якості підстав для відхилення клопотань про видачу осіб, підозрюваних у здійсненні терористичних актів;
- активізація і прискорення обміну оперативною інформацією з питань боротьби з тероризмом.

Окремо можна розглядати безпосередньо політико-правові засади боротьби з тероризмом у міжнародному масштабі. Це питання глибоке і цікаве.

Вважається, що перші спроби формування міжнародно-правової основи (законодавчої бази) з метою протидії терористичним проявам, робилися в окремо взятих країнах ще до Другої світової війни. Наприклад, в 1937 році під егідою Ліги націй було розроблено спеціальну Конвенцію, яка мала сприяти попередженню тероризму та покаранню за нього. Одночасно було прийнято і Конвенцію про створення міжнародного кримінального суду, що також мав займатися проблемами тероризму. І все ж за різних обставин обидва ці важливих і цікавих документи не набули чинності і не спрацювали у міжнародному плані.

Сучасна система багатостороннього міжнародного співробітництва, покликана протидіяти тероризму, сформувалася протягом останніх 30-35-ти років. На глобальному рівні вона функціонує нині під егідою ООН та її спеціальних підрозділів, перш за все такого, як МАГАТЕ, на основі універсальних міжнародних нормативно-правових актів про боротьбу з різними проявами тероризму у світі. У нормативно-правових актах визначаються механізми, що орієнтовані на практичну взаємодію у процесі протидії тероризму, містяться зобов'язання припиняти теракти, включаючи

знешкодження та затримання осіб, які винні або підозрюються в їх скоєнні. Йдеться також про обмін відповідною інформацією, про надання максимальної правової підтримки в боротьбі з тероризмом. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979 року, наприклад, зобов'язує держави-учасниці, що її підписали: вжити всіх заходів для звільнення заручників, якщо вони перебувають на території даної держави; вжити всіх заходів щодо попередження підготовки до здійснення таких злочинів включно із заборонаю незаконної діяльності осіб, що заохочують, підбурюють, організовують чи беруть участь у захопленні заручників; встановити свою кримінальну юрисдикцію щодо таких злочинів, якщо вони були скоєні [136].

Загалом нормами міжнародного гуманітарного права встановлена заборона актів терористичного характеру під час збройних конфліктів, зокрема положеннями Додаткових протоколів 1977 року до Женевських конвенцій. Можна вважати заслугою світового співтовариства в утвердженні основного принципу – загального осуду тероризму. Так, перший крок у становленні цього принципу було зроблено ще 9 грудня 1985 року. Тоді Генеральна Асамблея ООН ухвалила Резолюцію 40/61, в якій вона «визнає злочинними всі акти, методи та практику тероризму, де б і ким би вони не були скоєні» [36].

З часом це положення було закріплено у преамбулі Спеціальної Римської конвенції 1988 року. Найбільше значення при цьому у протидії терористичним проявам мають ті конвенційні положення, які забезпечують обов'язкове покарання злочинців на основі принципу *aut dedere aut judicare*. Згідно з цим принципом держава, на території якої в конкретний час перебуває злочинець, має або застосувати до нього належне покарання, або видати таку особу для здійснення правосуддя іншій державі, яка на цьому наполягає.

Принцип і основні засоби протиправності тероризму були розвинуті та конкретизовані у ряді документів ООН впродовж 90-х років ХХ століття. Зокрема, у Декларації про заходи по ліквідації міжнародного тероризму, яку було прийнято на 49-й сесії Генеральної Асамблеї ООН (1994 рік), містяться дуже важливі положення про те, що «злочинні акти, спрямовані чи розраховані

на створення обстановки терору серед широкого загалу, не можуть бути виправдані, якими б не були їх мотиви (політичного, расового, ідеологічного, етнічного, релігійного характеру)» [50]. Згадана Декларація зобов'язує усі держави утриматися від організації терористичної діяльності, підбурювання та сприяння їй, забезпечує затримання, судове переслідування та видачу осіб, що вчинили терористичні дії, акти. Поряд з цим, усім державам пропонується також стати учасниками всіх універсальних міжнародних антитерористичних договорів.

Разом з тим не всі із вказаних положень Декларації, зрозуміло, стали загальноновизнаними нормами міжнародного права, хоча їх морально-політичні зобов'язання для держав членів ООН вважаються зрозумілими і необхідними.

Лише у 2002 році питання боротьби з терористичними проявами 14 раз виносились на розгляд Радою Безпеки ООН, а за їх результатами було прийнято чотири спеціальних резолюції, заяви і звернення. Світовим співтовариством також неодноразово вживались конкретні заходи, спрямовані на виконання резолюції Ради Безпеки ООН №1373 від 28 вересня 2001 року, що зобов'язує держави-члени Організації вжити конкретних і вичерпних заходів щодо боротьби з тероризмом, по його попередженню. Перераховані заходи спрямовані головним чином на: попередження і припинення фінансування терористичних актів; утримання від будь-яких форм підтримки організацій чи осіб, причетних до конкретних терористичних актів; забезпечення конкретних умов для того, щоб виконавці і організатори терористичних актів та їхні посібники не змогли використати статус біженця; реалізацію правових норм щодо невизнання державами світу посилань на політичні мотиви у якості підстав для відхилення клопотань про видачу осіб, підозрюваних у здійсненні терористичних актів; активізацію і прискорення оперативного обміну інформацією з питань конкретної боротьби з тероризмом.

Названі документи сприяють і мають сприяти посиленню міжнародної координації у боротьбі з міжнародною організованою злочинністю,

незаконним обігом наркотиків та зброї, розповсюдженням ядерних, хімічних та біологічних матеріалів, які є супутниками тероризму, терору.

Разом із тим, це не означає, що діяльність міжнародних структур по боротьбі з тероризмом є суцільно результативною, дієвою. Виникає і існує багато проблемних питань і стосовно ефективності та адекватності дій багатьох міжнародних структур, таких як Організація Об'єднаних Націй, Рада Національної Безпеки ООН з протидії тероризму тощо.

Звернемо увагу і на ту принципову обставину, що на сьогоднішній день ні ООН, ні інша міжнародна організація чи окрема країна не здатні самотужки, без участі США, активно протидіяти світовому тероризму та координувати діяльність організацій та країн у цій сфері. Це – реальність, яку варто постійно пам'ятати. Зосередження в особі США функцій «провідного гравця» у сфері безпеки, в боротьбі з тероризмом сприяє оперативності, ефективному використанню досить потужних військових можливостей та ресурсів у боротьбі зі світовим тероризмом. Цілком ймовірно, що використовуючи американський досвід протидії терористичній загрозі, світове співтовариство зможе сформувати ефективну модель світової безпеки. Зрозуміло, є багато і тих, хто таку точку зору фактично не поділяє.

Відомою і специфічною у боротьбі з тероризмом є діяльність Європейського Союзу. В даному випадку йдеться про формування найперше нормативно-правової бази щодо попередження сучасного тероризму та його соціальних наслідків, яка є обов'язковою для усіх членів ЄС. Серед найбільш важливих чинників останнього часу у цьому плані стали зміни у безпековому середовищі, пов'язані із терористичним нападом 11 вересня 2001 року у США. Вже на наступний день, 12 вересня 2001 року, була терміново скликана позачергова Рада міністрів ЄС, за результатами роботи якої була прийнята спеціальна декларація. В ній країни ЄС беззастережно засудили терористичні атаки, висловили свою солідарність зі США і готовність до всебічного співробітництва в боротьбі з тероризмом, де б він не мав місце. У Спільній декларації глав держав і урядів ЄС, Голови Європарламенту, Голови

Єврокомісії і Високого представника зі спільної зовнішньої політики і політики безпеки (СЗПБ) від 14 вересня 2001 року було особливо наголошено на тому, що боротьба з тероризмом має стати абсолютним пріоритетом для міжнародних організацій і особливо ООН. Серед найважливіших завдань ЄС, у відповідь на нові виклики, пов'язані із тероризмом, було визначено необхідність подальшого розвитку СЗПБ з метою забезпечення здатності ЄС виступати з чіткими і єдиними позиціями, а також якнайшвидшого створення оперативного потенціалу спільної європейської політики безпеки і оборони в інтересах більшості країн і народів. Щодо заходів протидії тероризму, то вони були конкретизовані на позачерговому саміті ЄС у Брюсселі 21 вересня 2001 року. Тоді, як найважливіший принцип політики ЄС, було визначено положення про те, що країни-учасниці заперечують будь-який взаємозв'язок «фанатичного тероризму» з арабським і мусульманським світом. Важливо, що у форматі роботи цього саміту був прийнятий і План дій ЄС, спрямований і орієнтований на посилення співробітництва у сфері правосуддя і діяльності поліції, розробку міжнародної правової бази для антитерористичних дій, на боротьбу з фінансовим забезпеченням тероризму на основі нової директиви ЄС про відмивання грошей і т. ін.

Разом з підтримкою зусиль США у боротьбі з сучасним тероризмом, яка почала реалізовуватись американцями 7 жовтня 2001 року контртерористичною операцією в Афганістані, на неофіційному саміті ЄС 19 жовтня 2001 року з остаточного тексту спільної заяви було виключене також положення про необхідність ліквідації режиму талібів. Такою була перша реакція ЄС у відповідь на терористичні акції 11 вересня 2001 року у США.

Таким чином специфіку європейського підходу до протидії міжнародному тероризму, на нашу думку, доцільно порівняти з американським підходом, який реалізується відповідно до положень Національної стратегії безпеки, прийнятої конгресом США у вересні 2002 р. Ця стратегія визначила офіційний політичний курс американської адміністрації, який спрямований на протидію сучасним терористичним

проявам і заслуговує на окреме дослідження. По-перше, заходи з протидії терористичній загрозі спрямовані на активні військові дії, а по-друге, передбачається, що ці дії в кінцевому підсумку мають призвести до повного знищення ворога, і це – головне.

Як відомо, у відповідності із стратегією, ключовими загрозами для новітньої Європи є тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, регіональні конфлікти, які мають велике поширення, занепад державного устрою в багатьох країнах, організована злочинність. У цьому документі чітко виписана також кожна з цих загроз, визначено специфіку їхньої дії саме у контексті політики і діяльності ЄС, а також окреслено взаємні зв'язки між загрозами. Щодо безпосередньо тероризму, то підкреслено, що він загрожує життю людей і принципам європейського демократичного устрою у всіх країнах. Тому у Декларації йдеться про створення розширеної системи баз даних та регулювання інформаційних потоків, підкреслено, що боротьба з тероризмом потребує значного полегшення бар'єрів, у тому числі національних та відомчих, на шляху обміну необхідною інформацією.

У згаданій Декларації передбачається введення в дію пропозицій щодо солідарності з Конституцією ЄС у випадку реального прояву тероризму. За цим пунктом усі країни – члени ЄС зобов'язані забезпечувати підтримку і допомогу країні, що стала об'єктом терористичного нападу. Це положення надто важливе і для зовнішньої політики України.

У ЄС та США практично немає розбіжностей у розумінні природи тероризму, немає сумнівів щодо необхідності спільної боротьби з цим загрозливим явищем. Спільними також є і комплекс невирішених нагальних питань протидії терористичним проявам, які мають місце у світі.

Політичне керівництво багатьох країн Європи та Сполучених Штатів, таким чином, розглядає протидію тероризму як найважливіше загальнодержавне завдання, а політика більшості країн світу взагалі виходить із необхідності створення комплексної протидії тероризму з боку світової спільноти. Така політична консолідація вкрай необхідна.

Зазначимо, що, на думку багатьох експертів, політиків, найбільш розвинутою міжнародною структурою, яка може реально протидіяти сучасній терористичній загрозі у світі, Європі, є Північноатлантичний Альянс, який, за своїм потенціалом, спроможний консолідувати зусилля держав у боротьбі з тероризмом.

Щодо суто договірно-правової практики боротьби з тероризмом на міжнародному рівні, як зі злочинами міжнародного масштабу, то слід вказати на таке. Ще у 1926 році під егідою Міжнародної Асоціації кримінального права (пізніше Міжнародне бюро з уніфікації кримінального права), було проведено ряд конференцій, на яких розглядалися питання боротьби з міжнародними злочинами, такими, як тероризм. Серед резолюцій були й такі, в яких всім державам-учасницям незалежно від території, на якій було скоєно правопорушення, та національності будь-якої особи, що вчинила злочин, рекомендувалося притягувати терористів до відповідальності.

Якщо аналізувати діяльність таких організацій, як, наприклад, Ліга Націй та пізніше ООН, то можна дійти висновку, що постійна увага приділяється тероризму саме як міжнародному злочину, як в ООН, так і в Лізі Націй.

На Мадридській та Копенгагенській конференціях, зокрема, крім поняття тероризму як злочину міжнародного характеру, відбувся також поділ на загальнокримінальний та політичний тероризм, який за своєю ознакою мав відмінність, і саме останній, в деяких країнах, став визнаватися як національно-визвольна боротьба. Саме цей аспект ускладнює роботу будь-яких досліджень в питаннях визначення: чи то є злочин, чи то є національна боротьба.

На XVIII-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, враховуючи це проблемне питання, були розроблені заходи, серед яких була єдина уніфікована система нормативних положень щодо визначення тероризму і система боротьби з тероризмом (1972 р. – започаткування єдиного Центру боротьби з тероризмом) тощо.

Останнім часом акценти у бік такого пояснення і оцінки міжнародного тероризму значно посилюються. А у відповідності з цим з'явилися і продовжують з'являтися все нові й нові концепції міжнародних систем безпеки. Так українська дослідниця А. Чекаленко зазначає, що на сьогоднішній день в рамках функціонування міжнародної системи безпеки, а відповідно, з метою розв'язання різнопланових конфліктів, значна увага приділяється новим концепціям безпеки. Зокрема, сюди входить концепція кооперативної безпеки, яка включає «гроціанську» та «кантіанську» концепції. Гроціанська концепція більше апелює до міжнародних інститутів та правових норм, в той час як кантіанська наполягає на універсальності моральних норм та дотримання прав особистості як основному критерію безпеки. Розбіжності між цими концепціями настільки великі, що їх можна розділити на дві незалежні концепції [222; 223].

Не менш специфічними є організаційні сфери, які визначені на міжнародному рівні і прийняті для боротьби з тероризмом. Це, зокрема: а) попереджати підготовку та організаційну діяльність, яка проводиться з метою здійснення терористичних актів на своїх територіях, що спрямовані проти інших держав та іноземних громадян; б) забезпечувати затримання та судове переслідування або видачу осіб, які вчинили терористичні дії.

Так чи інакше, але провідну роль у подоланні тероризму у світі і надалі покликана відігравати ООН. З-поміж багатьох її ініціатив виділимо глобальну контртерористичну стратегію. Така стратегія 192 державами-учасницями була прийнята 8 вересня 2006 р., а 19 вересня того ж року вона набула чинності під час зустрічі на високому рівні Генеральної Асамблеї.

Стратегія, яку свого часу (2004–2005 рр.) запропонував Генеральний секретар ООН Кофі Аннан, базується на п'яти таких основних елементах: 1) переконання терористичних угруповань не вдаватися до насильства; 2) обмеження терористів у засобах для здійснення атак; 3) обмеження підтримки терористичних угруповань іншими країнами; 4) розвиток

можливостей країн у запобіганні тероризму; 5) захист прав людини під час контртерористичної боротьби.

На саміті 2005 р. держави-учасниці вперше погодилися з абсолютним і рішучим засудженням тероризму, де б і у яких формах він не здійснювався. Як підсумок, ГА ООН 8 вересня 2006 року і прийняла згадану вище контртерористичну стратегію.

Принципово важливо, що у цій стратегії сформульовані і виокремлені такі основні ініціативи, які і складають форми боротьби з тероризмом у світовому масштабі:

- підвищення рівня узгодженості і ефективності надання технічного сприяння в боротьбі з тероризмом, задля того, щоб усі держави могли ефективно брати участь у цьому процесі;

- добровільне створення систем сприяння, що задовольнятимуть потреби жертв тероризму та їх сімей;

- усунення загрози біотероризму за допомогою створення єдиної, спільної бази даних про біологічні інциденти із особливою увагою до поліпшення системи охорони здоров'я держав і з урахуванням необхідності об'єднати основних учасників. Усе це необхідне для того, щоб досягнення в галузі біотехнології не можна було використовувати для терористичних чи інших злочинних цілей, а тільки для суспільного блага;

- залучення цивільного суспільства, регіональних і субрегіональних організацій до боротьби з тероризмом і розвиток партнерських відносин з приватним сектором для запобігання терористичним нападам на особливо вразливі цілі;

- вивчення новаторських методів боротьби із щоразу сильнішою загрозою терористичного використання Інтернету;

- модернізація систем прикордонного і митного контролю, підвищення захищеності проїзних документів, з тим, щоб запобігти переміщенню терористів і пересуванню незаконних матеріалів;

- зміцнення співпраці в боротьбі з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму.

Для практичної реалізації стратегій в ООН було створено спеціальну Цільову групу із здійснення контртерористичної стратегії (ЦГЗКС), яка утворила також спеціальні робочі групи, основними функціями яких є:

- надання допомоги державам-учасникам у комплексному застосуванні стратегії;
- перенесення контртерористичної діяльності у сферу запобігання конфліктам;
- надання форуму для розгляду причин політичного і економічного відчуження, особливо серед молоді;
- поліпшення технічної допомоги, постачання і майбутньої діяльності;
- поліпшення координування дій ООН у відповідь на терористичні напади із використанням ядерних, хімічних, біологічних чи радіоактивних матеріалів;
- консолідація зацікавлених осіб і партнерів в обговоренні проблеми використання Інтернету з терористичною метою і визначення найновіших засобів для боротьби з цим явищем;
- пошук шляхів відповідності міжнародним стандартам у здійсненні боротьби з фінансуванням тероризму;
- визначення найефективніших способів захисту уразливих цілей, зокрема персоналу ООН на місцях, і створення механізму для обміну досвідом у цьому питанні;
- допомога країнам у зміцненні внутрішнього законодавства для захисту прав людини відповідно до міжнародних стандартів;
- визначення потреб постраждалих у всьому світі і можливостей з боку урядів у наданні допомоги.

Безпосередньо під егідою ООН і пов'язаних з нею організацій було розроблено і прийнято близько двадцяти універсальних юридичних

документів (включаючи 11 конвенцій, 4 протоколи і 1 поправку), які мають забезпечити законодавчу і організаційну основу боротьби з тероризмом.

Відповідальність за контроль над виконанням резолюцій 1373 (2001 р.) і 1624 (2005 р.) Ради Безпеки несе спеціальний Контртерористичний комітет і його Виконавчий директорат при ООН.

Якщо вести мову суто про європейську систему безпеки, то найважливішим її елементом, безумовно, є Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Поява ОБСЄ (до 1 січня 1995 р. НБСЄ) пов'язана з підписанням 1 серпня 1975 р. «Заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі» на зустрічі глав держав і урядів, яка відбулася у м. Гельсінкі. Цей документ включив у себе основні угоди на міжнародно-правовому, військово-політичному, економічному та гуманітарному напрямках діяльності держав-учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі.

До цього відбувся ряд таких важливих подій. На зустрічі глав держав і урядів країн-учасниць НБСЄ в Будапешті (5-6 грудня 1994 р.) було прийнято рішення про перетворення НБСЄ саме на Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ).

У підсумковому документі Стокгольмської конференції з роззброєння в Європі (17 січня 1984 – 19 листопада 1986 р.) країни-учасниці НБСЄ прийняли на себе політичні зобов'язання щодо реалізації погоджених заходів, спрямованих на зміцнення довіри й безпеки на континенті, що дістали подальшого розвитку у Віденських документах 1990, 1992 та 1994 рр.

Особливе значення для розвитку НБСЄ мала Паризька нарада глав європейських держав і урядів (19-21 листопада 1990 р.), де, крім Паризької хартії для нової Європи, були підписані також Договір про звичайні Збройні сили та спільна міждержавна декларація 22 держав (членів НАТО та Організації Варшавського Договору). Було також схвалено і Віденський документ 1990 р. «Про заходи зміцнення довіри та безпеки». Цей документ було прийнято у Москві (10 вересня – 4 жовтня 1991 р.) на третій заключній

наradі Конференції з людського виміру НБСЄ (перша відбулася в 1989 р. в Парижі, друга – у 1990 р. у Копенгагені). Згадані документи посилили роль цієї організації як гаранта пріоритету прав людини над суверенітетом держав. Учасники наради взяли на себе зобов'язання ставити питання дотримання прав людини вище принципу невтручання у внутрішні справи держав, що мало велике політичне та суспільне значення.

Помітною подією у подальшому розвитку загальноєвропейського процесу боротьби з тероризмом стала гельсінська зустріч на вищому рівні (9-10 липня 1992 р.). За її рішенням був створений Форум НБСЄ, як інститут для ведення постійних переговорів у складі представників усіх держав-учасниць наради. Прийнятий у Фінляндії документ «Виклик часу перетворень» зумовив початок переходу процесу розвитку НБСЄ на якісно новий рівень. З форуму політичного діалогу Нарада почала набирати рис трансрегіональної міжнародної структури, основними завданнями якої стали підтримка військово-політичної стабільності й розвиток співробітництва на просторі від м. Ванкувер до м. Владивосток.

Зазначимо, що НБСЄ було наділено широкими повноваженнями та різноманітними можливостями для вживання заходів конкретного, практичного характеру в сфері запобігання та врегулювання локальних і регіональних конфліктів.

У схваленому на зустрічі Віденському документі 1992 р. дістали подальшого розвитку заходи зі зміцнення довіри та безпеки в Європі. Стокгольмська зустріч Ради міністрів закордонних справ (РМЗС) (14-15 грудня 1992 р.) продовжила процес трансформації НБСЄ в діючу регіональну організацію. Була заснована посада Генерального секретаря НБСЄ, покладено початок роботі віденської групи Комітету вищих посадових осіб, у рамках якої обговорюються всі поточні питання діяльності Наради.

Пізніше помітний вплив на інтеграцію сил у боротьбі за європейську безпеку мали: зустріч РМЗС у Римі (30 листопада – 1 грудня 1993 р.); зустріч глав держав і урядів країн-учасниць НБСЄ 5-6 грудня 1994 р. у Будапешті;

засідання Ради міністрів закордонних справ країн ОБСЄ в 1998 р. в м. Осло та інші міжнародні дії і акції. Так на останньому згаданому засіданні (м. Осло, 1998 р.) було досягнуто питань адаптації Договору про звичайні Збройні сили у Європі (ДЗЗСЄ) до нових умов, зважаючи на процес розширення НАТО. Суттєвим підтвердженням посилення ролі ОБСЄ в забезпеченні європейської безпеки є факт передачі цій організації прав гаранта укладеного з ініціативи Європейського Союзу (ЄС) «Пакту про стабільність у Європі», а також здійснення політичного контролю за його реалізацією.

За усіх обставин ОБСЄ, як регіональна структура, є найширшою за своїм складом організацією та найдієвішою у сфері безпеки в Європі, що також включає Канаду та США, що відіграє суттєву роль у сприянні миру й стабільності, поглибленні спільної безпеки через співробітництво, зміцнення демократії, захист та забезпечення прав людини в Європі і світі. При цьому ключовим напрямом діяльності ОБСЄ, як і раніше, залишаються питання раннього попередження конфліктів і превентивної дипломатії. Її діяльність свідчить про практичні кроки з переорієнтації зусиль організації на вирішення конкретних завдань попередження і врегулювання криз нового покоління, передусім міжетнічних. Ширше, особливо в останні роки, використовуються наявні в її розпорядженні інструменти реагування на виникаючі конфліктні ситуації, зокрема такі, як конвенція з примирення й арбітражу, місії на місцях. У практичному плані ОБСЄ активно брала участь у врегулюванні кризових ситуацій у грузино-осетинському та грузино-абхазькому конфліктах, продовжує брати участь у врегулюванні Нагірно-Карабаського конфлікту, працює над вирішенням етнічних питань у державах Балтії.

Організація активно сприяє розробці нової, заснованої на співробітництві моделі всеосяжної європейської безпеки, постійно розширює контакти і практичне співробітництво з Секретаріатом ООН, Верховним комісаром ООН з питань прав людини, Верховним комісаром ООН у справах біженців, а також з Економічною комісією ООН у справах Європи та у розв'язанні цілої низки проблем, у тому числі – з надання підтримки в роботі

місії ОБСЄ. Вона приділяє все більшу увагу співробітництву з Радою Європи у сфері прав людини та проблем національних меншин. Крім того, ОБСЄ підтримує контакти з Радою євроатлантичного партнерства (РЄАП) з питань підтримки миру, розширює контакти з СНД, взаємодіє з інститутами, створеними в результаті підписання договорів і угод у військовій галузі.

Розвиваючись і дбаючи про вирішення все більшого кола політичних, соціальних, воєнно-оборонних та інших завдань, ОБСЄ продовжує пошук свого особливого місця найперше в європейській архітектурі безпеки, та і світовій. У цієї організації, на думку більшості держав-учасниць, є реальні можливості в майбутньому стати однією з основних складових у плані забезпечення безпеки і стабільності в Європі. Разом з тим ОБСЄ не завжди є досить ефективною і фахівці це доводять. Дотепер не погоджені, наприклад, положення, що стосуються зв'язків між політичним процесом врегулювання конфлікту й діями сил «третьої сторони», питання спостереження ОБСЄ за такими силами, а також надання їм матеріально-фінансової допомоги. Не досить ефективною є діяльність конкретних місій ОБСЄ, наприклад, у Нагірному Карабасі. Вважається, що проблеми ОБСЄ в галузі миротворчості пов'язані із тим, що її практична діяльність у цій сфері все ще відстає від розвитку військово-політичної ситуації в районах локальних збройних конфліктів, що мають місце і сьогодні. Це зумовлено насамперед недостатньою узгодженістю роботи механізмів організації та проведенням оперативних консультацій країн-учасниць ОБСЄ з прийняття термінових рішень і вжиття необхідних заходів у критичних ситуаціях, іншими складовими.

Проблему не лише європейської, але й світової безпеки найперше асоціюють і пов'язують також із НАТО – Північноатлантичним Альянсом, що є найважливішою військово-політичною організацією Європи.

Створений у 1949 році на уламках повоєнної Європи, НАТО протягом останніх майже 60 років багато в чому змінювався, трансформовався, однак у

принциповому плані залишається міждержавною організацією оборонного характеру, – хоча останнє не усіма визнається остаточно.

Якщо у перші післявоєнні роки Альянс надавав великої уваги питанням примирення, розвитку співробітництва окремих країн-антагоністів (Франція і Німеччина, наприклад), розвитку демократичних засад функціонування країн (Іспанія – диктатура Франко), розв'язанню окремих міждержавних, військових та інших конфліктів (наприклад грецько-турецький військовий конфлікт), то пізніше, коли до Альянсу приєдналося багато нових країн (Греція, Туреччина – 1952 р., ФРН – 1955 р., Іспанія – 1982 р., Чехія, Польща, Угорщина – 2004 р.), функції Альянсу, його вплив на міжнародну політику розширився.

Особливо інтенсивно НАТО розвивався і розвивається з останньої третини ХХ століття. Так у січні 1994 року в рамках Ради північноатлантичного співробітництва (РПАС) було схвалено концепцію «Партнерство заради миру», що передбачала: полегшення досягнення прозорості у плануванні національної оборони та формуванні національного бюджету кожної країни; забезпечення демократичного контролю над збройними силами; підтримку в межах, дозволених конституціями, спроможності й готовності брати участь в операціях, що здійснюються під егідою ООН і (або) в межах відповідальності НБСЄ; розвиток військового співробітництва з НАТО для участі у спільному плануванні, військовій підготовці, військових навчаннях, покликаних підвищити здатність учасників ПЗМ до виконання місій, пов'язаних з підтриманням миру, пошуково-рятувальними та іншими операціями, про які згодом може бути домовлено і більш точно, детально.

Програма «Партнерство заради миру» мала відігравати важливу роль у процесі розширення НАТО, зміцненні його потенціалу на європейському і світовому рівнях. У відповідь на бажання країн-партнерів поглибити і розширити партнерство, у травні 1997 р. на зустрічі міністрів закордонних справ країн НАТО у Сінтрі (Португалія) було прийнято рішення створити спеціальну Раду євроатлантичного партнерства, як форум для консультацій і

співпраці у питаннях безпеки та оборони. На думку держав, що брали участь у роботі такої ради, вона залишається загальною рамковою структурою для всіх аспектів співпраці НАТО з партнерами, створює розширений політичний вимір як для консультацій, так і для співробітництва між державами. Консультації в рамках РСАП посилюють транспарентність і довіру серед її членів у питаннях безпеки, сприяють більш дієвому запобіганню конфліктам і врегулюванню криз та розвивають заходи з практичного співробітництва, включаючи планування за надзвичайних ситуацій цивільного характеру, наукові та екологічні та інші питання.

Зважаючи на нові умови діяльності, які є нині, НАТО ставить на порядок денний такі питання: забезпечити спільні інтереси безпеки за умов подальших, часто непередбачуваних, змін; підтримувати колективну оборону і зміцнювати трансатлантичні зв'язки та забезпечувати баланс, що дозволяв би європейським союзникам взяти на себе більшу відповідальність; поглиблювати свої взаємини з партнерами і готуватись до приєднання нових членів; зберігати політичну волю та військові засоби, необхідні для виконання всього спектру його завдань.

Суттєвий резонанс у світі викликали останнім часом положення нової стратегії НАТО, що на концептуальному та практичному рівнях закріплювали розширення зони відповідальності Альянсу поза межі договірної території країн-членів (що створює можливість збройного втручання НАТО у військові конфлікти в будь-якій точці земної кулі – тобто НАТО з Євроатлантичної системи перетворюється на глобальну, а також має можливість застосування збройних сил без санкції Ради Безпеки ООН).

Слід акцентувати увагу на тому, що ставлення європейських союзників США по НАТО до перетворення Альянсу на організацію, яка перебирає на себе функції системи оборони глобального рівня, – не однозначне. Так на вимогу Франції, після тривалих суперечностей у два документа вашингтонського саміту НАТО – Політичну декларацію та Заяву по Косово – були внесені пункти про вирішальну роль Ради Безпеки ООН. НАТО планує

також і надалі здійснювати прийом нових членів: Альянс залишається відкритим для нових членів згідно зі Статтею 10 Вашингтонського договору. Він планує передати в наступні роки запрошення країнам, що бажають і здатні прийняти на себе відповідальність і зобов'язання, пов'язані з членством, і, як визначає НАТО, прийняття цих країн слугуватиме загальним політичним і стратегічним інтересам Альянсу, посиленню його ефективності та єдності, а також зміцненню загальної європейської безпеки й стабільності. Задля цього НАТО розробило програму заходів допомоги країнам-кандидатам в їх підготовці до можливого майбутнього членства в контексті ширших відносин з ними. Документ особливо підкреслює роль програм ПЗМ у цьому процесі: «Партнерство заради миру» є головним механізмом для зміцнення практичних зв'язків у сфері безпеки між Альянсом і його партнерами та для поглиблення взаємосумісності між партнерами і НАТО.

Дещо підсумуємо вище викладене.

Серед багатьох документів європейського, світового рівня, пов'язаних з боротьбою з міжнародним тероризмом, найпомітнішою є Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом, прийнята у Страсбурзі 27 січня 1977 року. Цю Декларацію підписали члени Ради Європи, «усвідомлюючи зростаючу кількість терористичних актів» [67, с. 1].

Згадана конвенція найперше пов'язана з тим, аби виконавці, винуватці терористичних дій і акцій не уникали і не могли unikнути кримінального переслідування та покарання за тероризм.

Існують і інші документи міжнародного рівня і значення щодо боротьби не лише за соціально-політичну стабільність, але й із міжнародним тероризмом. Це: Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства; Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів; Конвенція про фізичний захист ядерного

матеріалу; Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден тощо.

В останні роки, у зв'язку з необхідністю значного посилення боротьби з тероризмом, Генеральна Асамблея ООН прийняла близько 30 конвенцій, протоколів, десятки резолюцій, з-поміж яких особливе значення мають резолюції 49/60 від 17.02.1995 р.; 6/50 від 06.11.1995 р.; 50/635 від 18.12.1995 р.; 6/50 від 10.01.1996 р.; 50/53 від 29.01.1996 р.; 252 від 27.02.1998 р.; 53/314 від 20.10.1998 р.; 1333 від 19.12.2000 р.; 1373 від 28.09.2001 р.

Вважається, що якісно новий етап у розвитку боротьби з тероризмом у міжнародному плані розпочався з 13.04.2005 р., коли Генеральна Асамблея ООН прийняла спеціальну Міжнародну конвенцію по боротьбі з актами ядерного тероризму. Це була перша міжнародна угода універсального характеру, спрямована на попередження терористичних актів масового враження.

Зазначимо, що у всіх згаданих та інших документах – конвенціях, деклараціях, заявах тощо – поряд з терміном «міжнародний тероризм», вживаються також терміни «транснаціональний тероризм», «етнонаціональний тероризм», «глобальний тероризм» та ін., які є ключовими, однак, найближче знаходяться до терміну «міжнародний тероризм». Загалом це цілком об'єктивно, оскільки більшість проявів тероризму здійснюється у такий спосіб, що потерпілими є громадяни різних країн, а резонанс таких проявів також має міжнародний характер.

Багато фахівців у галузі тероризму, особливо міжнародного, прогнозують, що у XXI столітті цілком можна очікувати на утворення своєї «фінансово-терористичної імперії», головним джерелом існування якої може стати саме західна або, навіть, новонароджені східні демократії. Вважається, наприклад, що ісламський терор свого часу стане гігантською наднаціональною імперією. Вже сьогодні цей тероризм помітно спрямовує свою діяльність в бік країн Заходу, використовуючи їх фінансову підтримку і навіть демократію, як своєрідне прикриття власної дії. Саме тому у грудні

2005 року керівники міністерств 25 країн Європейського Союзу прийняли спеціальну спільну стратегію боротьби з тероризмом, а також узгоджений спільний план протидії ісламському радикалізму й рекрутуванню потенційних терористів. Очевидно, до такої стратегії мала би приєднатися й Україна, оскільки її геостратегічне положення, – між Заходом і Сходом, – вимагає участі у такій узгодженій протидії міжнародному тероризмові.

Логічно постає питання, чи враховують подібні нові тенденції розвитку тероризму європейські та міжнародні організації? Далеко не завжди. Тому логічним і обґрунтованим є, зокрема, зауваження Л. Чекаленко стосовно того, що «діяльність міжнародних організацій безпеки зберігає певну інерцію розвитку в умовах вже не існуючого біполярного протистояння. Нові виклики та загрози міжнародному миру й безпеці хоча й знаходять своє місце у сучасних програмних документах цих організацій, проте не мають адекватного організаційного та концептуального втілення на рівні принципів рішень щодо формування всеосяжної міжнародної системи колективної безпеки» [222; 223].

В сучасних умовах міждержавних відносин колективна безпека являється можливим засобом забезпечення міжнародної безпеки, забезпечення мирного існування держав на принципах рівності всіх країн, невтручання та відмови від посягання на їх територіальну цілісність, поваги їх суверенітету та національної незалежності. Звідси й витікає необхідність не лише зміцнення міжнародних контактів, співпраці між державами, але й пошуку нових моделей забезпечення міждержавної безпеки. Йдеться про потребу у формуванні цілісних субрегіональних, регіональних та глобальних систем безпеки, посилення ролі і участі у цих процесах окремих держав, континентальних, світових політичних структур і об'єднань тощо. Так, справедливо вважається, що до 90-х років ХХ століття, коли світ існував головним чином як біполярний, локальні конфлікти використовувались наддержавами саме для перевірки сили і готовності протилежної сторони до «великої війни». Після розвалу соціалістичного блоку і закінчення холодної

війни, локальні конфлікти набули вже нового вигляду. Виникли чисельні конфлікти на етнічному та релігійному ґрунті на всьому просторі колишнього СРСР і Варшавського Пакту – Карабах, Абхазія, Чечня, Придністров'я, Осетія, Таджикистан, Боснія та Герцеговина, Косово та Сербія. Це означає, що має місце і помітне зростання, зрощування національно-державних проблем із загальносвітовими, міждержавними. Отже, міжнародні організації (типу ООН) вже не повинні діяти у своєрідному режимі «спеціалізації». Крім того, міжнародні організації у боротьбі з міжнародним тероризмом мають виявляти більше і принциповості, і вимогливості, жорсткості.

Реальна необхідність значного посилення боротьби із міжнародним тероризмом обумовлюється не лише його масштабами, зростанням загрози для спільного, демократичного розвитку суспільств. Основною причиною, що спонукає до боротьби з тероризмом, є ті реальні загрози, що порушують національну і колективну безпеку.

3.2. Безпекова політика України в контексті світовим чином скоординованої боротьби з внутрішнім та міжнародним тероризмом

Однією з найважливіших функцій будь-якої держави, ключовою сферою її діяльності є забезпечення її національної безпеки, цілісності і недоторканності.

Для України попередження, унеможливлення тероризму, реальна боротьба з його проявами – це в першу чергу захист національних інтересів як у самій країні, так і у зовнішньополітичній площині її функціонування. Цей захист має спиратися на: механізми глобальної і регіональної безпеки; прийнятий алгоритм взаємовпливів національних засад суверенної держави і наднаціональних повноважень міждержавних структур; регіональне інтегрування з метою спільного протистояння сучасним загрозам; співробітництво за схемою – від оптимізації партнерства до ефективних

стратегічних союзів; міждержавний механізм захисту прав людини і т. ін. [222, с. 23].

Разом із тим, варто перш за все брати до уваги ті світові процеси, які обумовлюють участь і боротьбу самої України у боротьбі з тероризмом.

Суттєве наукове і практичне значення тут має ряд таких наукових праць українських фахівців, в яких у різноманітних аспектах аналізуються процеси світової і європейської інтеграції України, особливості зовнішньої та внутрішньої політики України у цьому плані. Серед них варто виділити такі фундаментальні видання: Барановський Ф. В. «Європейська інтеграція та демократичний розвиток України: концептуальний аналіз взаємовпливу»; Білорус О. Г. «Глобальна перспектива і сталий розвиток: (Системні маркетинг. дослідж.)»; Михальченко М. І. «Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи»; «Україна у світових та регіональних інтеграційних процесах: проблеми визначення стратегії / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції / За заг. ред. Б. І. Гуменюка, І. В. Бураковського, Г. Д. Хоменка, В. Г. Ціватого; Чекаленко Л. Д. «Зовнішня політика і безпека України. Людина – Суспільство – Держава – Міжнародні структури» та ін.

В перерахованих вище наукових працях основна увага дослідників зосереджена на проблемах, з одного боку, формування та становлення суверенної, самостійної української держави, а, з другого, тим складовим, що обумовлюють інтеграцію України у світ і у Європу одночасно. Так Ф. В. Барановський акцентує увагу на тому, що є, мовляв, два тісно поєднаних процеси для новітньої України – європейська інтеграція і, власне, демократичний розвиток України [12]. Автор вважає, що для соціальної стабільності, забезпечення зовнішньополітичної і внутрішньополітичної консолідації України, їй найперше потрібно розбудувати цілісну, ефективну політичну систему, сформувати ринкову економіку. «На сучасному етапі, – зазначає він, – інтенсифікація політичного співробітництва України з ЄС є цілком можливою, а ефективна політична взаємодія являється пріоритетним інтеграційним фактором» [Там само, с. 188].

Фактично такої ж позиції щодо проблем інтеграції України у європейський простір, – хіба що трохи критичнішої, – дотримується і М. І. Михальченко [144], який пише: «Проектів створення нової України було безліч. Деякі з них претендували на визначення "науковий". Згадаймо широко розрекламовані проекти: "Україна – 2010 року", написаний "творцями" Кабінету Міністрів у 1999 році, та "Україна – 2015", створений у тому ж році суперутопістами апарату Верховної Ради України... Загальним для них було те, що жоден з них не мав серйозного наукового обґрунтування, хоча у їх підготовці й брали участь деякі бюрократи з науковими ступенями» [Там само, с. 11]. М. Михальченко можливу європейську інтеграцію України також вбачає перш за все у зміцненні і розбудові власної демократичної держави. «З одного боку, – пише він, – України як великої європейської країни, як реального, а не формального суб'єкта європейської економіки, політики, культури не існує. І річ не в тому, що вона не цілком вийшла з "тіні" своєї східної сусідки – Росії, а в тому, що будучи, безперечно, великою за європейськими масштабами країною, ще не є достатньо реальною державою із сформованими внутрішньополітичними і зовнішньополітичними інтересами, цілями, зобов'язаннями тощо» [Там само, с. 396].

Європейська інтеграція України потребує відповіді і на питання щодо структури самої України. М. Михальченко, інші автори вважають, що має бути залишений і зміцнений територіально-адміністративний поділ України як унітарної, цілісної держави. Фіксація в Конституції України положення, що «Україна є унітарною державою» (ст. 2) [98, с. 3], затверджує принципи цілісності, єдності держави, хоча далеко не всі механізми задля зміцнення адміністративних, економічних, юридичних та владних засад держави вже використано. Щодо геополітичних, в тому числі і європейських, стратегій розвитку України, то такі стратегії, справедливо вважає М. Михальченко, мають базуватися на ґрунтовному аналізі таких складових: а) загальної економічної і політичної ситуації в світі; б) конкретної ситуації в регіоні (взаємовідносини з сусідами); в) внутрішньополітичного і економічного стану

в країні; г) тенденції розвитку ситуації на майбутнє (розроблення прогнозів) [144, с. 353].

Звичайно, в проблемах геополітики, європейської, а, відтак, і світової інтеграції України, їй доводиться фактично вибирати між трьома основними концепціями міжнародних відносин, які існують нині – неореалізмом, неолібералізмом, і концепцією «балансу сил». Тут поки що єдиного вибору не існує. Однак проблема, на думку М. Михальченка, стоїть жорстоко і виразно: «або Україна йде шляхом економічних реформ і вдосконалює своє законодавство, політичні інститути – і тоді є перспективи інтеграції в новий європейський порядок, або ж (за відсутності реформ) саме Європейський Союз – ще більшою мірою, ніж НАТО, що розширюється, – здатний цілком витіснити Україну на узбіччя європейської економічної і політичної системи, створивши на своїх кордонах нездоланні для неї тарифні, квотові і візові бар'єри» [Там само, с. 397].

Природно, що за сучасного соціально-економічного, політичного та ін. стану України, безперечною умовою її успішної інтеграції у світовий, європейський простори є сталий, стабільний розвиток. З-поміж багатьох цілісних і всебічних характеристик такого розвитку помітно виділяється монографічна праця О. Г. Білоруса і Ю. М. Мацейка [18]. «Євроатлантична спільнота, – пишуть вони, – повинна відмовитися від побудови системи світового глобалізму, який є модерною формою "глобального тоталітаризму", і повернутися до реалізації глобальної демократії та глобального солідаризму на основі принципів неосферного розвитку» [Там само, с. 16].

Вважається, що початок сталого розвитку як світової проблеми припадає на 90-ті роки ХХ століття, коли вже суттєво прогресував процес глобалізації в його третій стадії (за поділом О. Г. Білоруса і Ю. М. Мацейка). На початок ХХІ століття проблема сталого розвитку, однак, значно загострилися за багатьох причин, що потребують окремого аналізу, – природних, соціальних, політичних причин і т. ін. Так чи інакше, але на думку О. Г. Білоруса і Ю. М. Мацейка, «визначальним критерієм інтеграції України в ЄС повинен стати

принцип повної відповідності внутрішніх перетворень (України – С. Л.) фундаментальним основам розвитку ЄС, особливо тим, що визначатимуть політико-правові основи української держави» [Там само, с. 460].

Політико-економічні та інші імперативи формування зовнішньої політики України в умовах глобалізації, за усієї їх складності, є визначеними і досить чіткими, хоча офіційно затвердженої Національної стратегії розвитку Україна поки що не має.

Українські дослідники проблем тероризму П. Біленчук та О. Сав'юк, зокрема, виділяють три основних рівні попередження злочинів, що зазіхають на безпеку країни: а) індивідуальна профілактика, тобто запобігання вчиненню протиправних дій з боку окремих осіб чи їхніх груп; б) профілактика окремих видів злочинів; в) профілактика злочинності у цілому [17, с. 5].

Як відомо, з перших днів утворення незалежної суверенної держави Україна проголосила себе безблоковою державою, заявивши про прагнення будувати рівноправні партнерські відносини з усіма країнами світу, послідовно і принципово борючись з будь-якими формами експансії, агресії, тероризму, мілітаризму, порушення прав людини і прав суверенних держав. Саме це і стало базовою засадою внутрішньої і зовнішньої політики України, її миролюбної політики. Хоча ряд держав, особливо США, Англія, Німеччина та Ізраїль, як відомо, відповідним чином не оцінили мирні ініціативи нової суверенної держави – України, зокрема, односторонню відмову від ядерного озброєння. То ж природно, що нині в Україні, як, до речі, і у багатьох інших пострадянських державах, стоїть гостре і принципове питання розумного поєднання національної політики, національного вибору з політикою наднаціональною, яку диктують найсильніші, найрозвиненіші економічно країни.

Зі свого боку, з попередньою проблемою, все гостріше для України постає і інша проблема – правильного розуміння і об'єктивного (із збереженням і захистом національних інтересів) урахування гострих і

неоднозначних загальносвітових, інтеграційних процесів, про що йшла мова у першому розділі дисертації.

Конституція України (ст. 17) зазначає: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладається на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [98, с. 7].

Серед багатьох визначень суті і складових національної безпеки України, вкажемо на досить оригінальне, що належить українському досліднику М. Сенченку. Він вважає, що найважливішими напрямками національної безпеки України є: інформаційна безпека; безпека народу; просторово-економічна безпека; боротьба з політичним і економічним тероризмом; військова безпека [175, с. 14].

Загалом Україна, як суверенна держава, намагається протистояти різноманітним зовнішнім загрозам, в тому числі і тероризму (як в Україні, так і поза її межами), використовуючи найрізноманітніші засоби, механізми, інституції, які обумовлені міжнародною співпрацею і взаєминами в межах ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, Ради Європи, СНД тощо. У відповідності до Закону України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.) безпеку для себе Україна формує і намагається формувати через розбудову безпеки для всіх. Зрозуміло, що першочергове місце тут посідає неухильне виконання Україною тих зобов'язань і домовленостей, які обумовлені основними документами тих утворень, повноправною учасницею або й засновницею яких Україна є: ООН, ОБСЄ, ЄС, НАТО, ЦЕІ, ЦЕФТА, ОЧЕС, Вишеградської групи, СНД, ГУАМ і т. ін.

Ще уряд колишнього СРСР, в структурі якого була й Україна, дбав про співпрацю з названими організаціями і структурами, про імплементацію міжнародних норм у правове поле СРСР, а, відтак, і України. Йдеться, наприклад, про: підписання в м. Токіо у 1963 році Конвенції про злочини та деякі інші акти, здійснені на борту повітряних суден; в Гаазі у 1970 році Конвенції про боротьбу із незаконним захопленням повітряних суден; Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (Монреаль, 1971 р.) та ін.

Законодавчому та іншим аспектам регулювання багатьох питань боротьби з тероризмом в Україні значно більше уваги стало приділятися саме з 2002 року, коли Україною було ратифіковано Європейську конвенцію по боротьбі з тероризмом. Пізніше, у 2005 році, Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку системи попередження і протидії легалізації (відмивання) прибутків, отриманих злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму на 2005–2010 рр., яка мала суттєве значення для зміцнення національної безпеки України.

Попередження, боротьба з тероризмом в Україні велася і ведеться в тісному контексті з усією політикою щодо функціонування української держави. Така політика, на думку академіка С. І. Пирожкова, має вирішувати ряд таких пріоритетних завдань:

- гарантування і захист прав українських громадян і співвітчизників за кордоном;
- збереження державної цілісності і територіальної недоторканності Української держави;
- економічний розквіт і відповідно гідне місце у міжнародному поділі праці;
- розвиток двостороннього співробітництва як запоруки стабільності системи міжнародних відносин;
- використання механізму дії міжнародних структур з метою просування українських інтересів [223, с. 5].

Окрім світових, міжнародних організацій, для боротьби України зі світовим та внутрішнім тероризмом суттєве значення мають: світова і євроінтеграція; співпраця з країнами СНД; суто внутрішня політика, орієнтована на попередження і боротьбу з тероризмом. Розглянемо ці питання дещо детальніше.

Відомий український політик і дипломат О. Білорус формує такі основні об'єктивні чинники, які, на його думку, становлять передумови для конкурентоспроможної регенерації України у євросистему, а, відтак, і боротьбу з тероризмом:

- Європа (об'єднана) потребує Україну як свій природний резервуар ресурсів і інтелектуального потенціалу;
- США не бажають повернення України під контроль Росії. Росія бажає мати повноцінного партнера;
- Захід у своїх стратегіях прагне деіндустріалізації України, перетворення її на сировинну зону;
- Україна, як кожна країна, проходить період драматичних соціально-економічних трансформацій, без яких неможливе підвищення конкурентоспроможності;
- Україна не приречена на довічну відсталість, за умови створення системи ефективного антикризового менеджменту;
- Гинули і найрозвинутіші країни, піднімалися з руїн найбідніші;
- Економічне диво Японії, Кореї, Тайваню, Індії, Німеччини, Франції, Фінляндії та інших країн доводить, що воно в принципі можливе за умови об'єднання зусиль народу, держави і бізнесу.

«Україна, – зазначає, однак, О. Білорус, – має приблизно рівні можливості як до прориву, так і до відставання і деградації» [211, с. 22].

Політико-економічними імперативами позитивної євроінтеграції України на наш погляд можуть бути: а) глобалізація економіки через європейську інтеграцію за умов збереження специфіки власної соціально-економічної системи господарювання з одночасним відкриттям своїх ринків

Китаю, Індії, Північній Америці та Африці; б) відмова від примату старої сировинно-експортної орієнтації розвитку із одночасним впровадженням новітніх економічних технологій та ноу-хау у всіх сферах життя і виробництва; в) потужний розвиток позитивних демократичних процесів, інтенсивне формування громадянського суспільства; г) багатовекторна міжнародна політика, активна участь у світових, європейських, євроазійських політичних і економічних структурах зі збереженням та захистом власних національних інтересів; ґ) активна участь у попередженні та усуненні міжнародних конфліктів і військових протистоянь, катастроф техногенного і природного походження, боротьба з міжнародною злочинністю і тероризмом, проти розповсюдження ядерної та іншої зброї масового ураження і засобів їх доставки тощо.

Не менш суттєвим і важливим є геополітичний курс України по відношенню до провідних країн азійського континенту – найперше Китаю і Індії, які демонструють унікальні моделі сталого розвитку. Такий розвиток, за оцінкою українського економіста О. Лукаш, було досягнуто за рахунок «високого відсотку внутрішніх заощаджень, швидко зростаючої інфраструктури, активного надходження прямих іноземних інвестицій, величезного ринку дешевої робочої сили» [211, с. 85]. Вказуючи на те, що економіка Індії, зокрема, входить нині до 20 найкрупніших економік світу [Там само, с. 87], і що Україна цілком може скористатися досвідом економічного реформування, накопиченого в Індії, О. Лукаш об'єктивно зазначає: «Для України та інших країн пострадянського простору надзвичайно важливим є те, що перетворення в Індії проводилися не під лозунгом відмови від минулого, а продовжували і розвивали те краще, що було вже завойоване. Вони показали, що, незважаючи на зростаючу відкритість світовому ринку, Індія робить головну ставку на свої внутрішні ресурси» [Там само, с. 89]. Нам видається таке зауваження і слухним, і доцільним, тому що в умовах глобалізації, запозичення будь-яких і будь-чиїх моделей економічного,

політичного, соціального розвитку, потурання власним національним особливостям, історичному досвіду окрім шкоди нічого дати не можуть.

Незважаючи на критику СНД, як міждержавної структури, достатньо велика кількість фахівців-міжнародників вважають, що це об'єднання має, однак, і політичні здобутки. Серед них, на думку Л. Д. Чекаленко: збереження цілісності усіх держав, націй і народів, відсутність потрясінь (міждержавних воєн, інших збройних зіткнень), створення системи колективної безпеки, військ із захисту кордонів, системи протистояння міжнародному тероризму (підкреслено нами – С. Л.) [223, с. 246]. Окрім СНД у цій структурі сформувалися і менш дієві та помітні угруповання, які, однак, не слід забувати: ЄврАзЄС, ГУУАМ, ОДКБ, ЦАС, кавказька четвірка, частково ШОС тощо. Іншими словами, ведеться пошук таких міждержавних об'єднань, діяльність яких змогла би забезпечити, з одного боку, вільне, суверенне, незалежне існування окремо взятих держав, а, з другого, їх тісні, взаємовигідні взаємини і співпрацю.

Якщо вести мову про європейське співробітництво України з іншими країнами, то головним чином варто аналізувати діяльність ОБСЄ (Організація з безпеки і співробітництва в Європі, членом якої Україна стала 30 січня 1992 р.), РЄ (Рада Європи. Україна офіційно вступила до РЄ 9 листопада 1995 р.), Вишеградської групи (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина. Україна співпрацює з ВГ). Окремо маємо розглядати антитерористичну діяльність України в процесі її співробітництва з НАТО, МВФ (Міжнародний валютний фонд), СБ (Світовий банк) та інші міжнародні утворення і об'єднання.

В боротьбі з тероризмом з боку України суттєве значення мають різноманітні форми співпраці України з конкретними державами. Так, дбаючи про поєднання зусиль у антитерористичній боротьбі із США у січні 1992 року в Києві було організовано постійне представництво ЦРУ США в Україні. В 1996 році було також започатковано співпрацю між СБ України та ФБР США. З цією метою при посольстві США в Україні було відкрито спеціальний офіс з юридичних питань. Нині при посольстві США в Україні акредитовано 5

представників ЦРУ і одного представника ФБР, який одночасно є аташе з юридичних питань.

Дещо подібного характеру у боротьбі з тероризмом набуло співробітництво України з Росією. Йдеться перш за все про співпрацю СБ України і ФСБ Росії на основі угоди про співробітництво і взаємодію від 20 липня 1992 року та 32 пізніше прийнятих до неї спеціальних протоколів. В практиці такого співробітництва – обміни інформацією, спільні консультації, депортації з територій обох держав лідерів і учасників терористичних дій і акцій, протидія в'їзду на територію обох держав осіб, що мають відношення до тероризму.

Переділ світу, особливо у його євразійських вимірах, суттєво відбувся після розпаду колишнього СРСР. Це також мало суттєве значення щодо проблем тероризму.

Колишня Російська імперія втратила третину своєї території, половину населення і ВВП. Вона вимушена була відмовитися від військового і економічного протистояння із США.

Територіально і стратегічно для колишнього «радянського простору» спочатку важливе значення, однак короткий час, мав СНД, а потім його заміник – ЄП.

10 жовтня 1997 року у Страсбурзі на установчому форумі утворюється нова консультативна структура, яка потім отримує назву ГУАМ, у складі Грузії, України, Азербайджану, Молдови, а у квітні 1999 року до неї приєднується Узбекистан (у травні 2005 року Президент Узбекистану І. Карімов офіційно заявив, однак, про вихід його країни з ГУАМ). Статут ГУАМ було підписано на саміті у Ялті 6-7 червня 2001 року.

Відтак, в рамках СНД існує де факто два своєрідних політичних утворення – Північне, на чолі якого стоїть Росія, і Південне, лідером якого є Україна. Перше обстоює ідеї відновлення колишнього СРСР, а друге – спрямовує свої зусилля на остаточний розпад пострадянського простору і вступ країн цього об'єднання до ЄС і НАТО.

Врешті, у грудні 2005 року в Києві відбувся форум країн Балто-Чорноморсько-Каспійського регіону, на якому було утворено ще одну регіональну організацію країн, що не підтримує ідеї і стратегію СНД. Тобто, це країни, які у своєму розвитку орієнтуються на Європу – Грузія, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Молдавія, Румунія, Словенія і Україна.

Помаранчева «революція» 2004 року наочно довела, що з карти світу фактично остаточно щезає така сентенція як пострадянський простір і що СНД де факто – не існує.

За вище викладених трансформацій Україна стала ближчою до Європи і до НАТО, зокрема, і тому вимушена і сьогодні виконувати три основних вимоги цієї організації. Перша. Віддавати перевагу найбільш ефективним і терміновим проектам, які пов'язані зі спільними діями України з НАТО. Друга. Швидке і ефективно проведення військової реформи (модернізація військового потенціалу, підвищення професіоналізму Збройних Сил, забезпечення більшої сумісності з НАТО тощо). Третя вимога – здійснення економічних і політичних реформ, що мають забезпечити добробут і стабільність у державі, що зробить Україну повноцінним партнером Європи.

Варто зазначити, що спочатку в Україні було затверджено Концепцію національної безпеки (1997 р.), а 19.06.2003 року – прийнято Закон України «Про основи національної безпеки України», в якому йдеться саме про «демократичний цивільний контроль над воєнною сферою», як важливіший принцип забезпечення національної безпеки держави.

Демократичний контроль над силовими структурами в державі обумовлюються ще й тим, що Україна взяла на себе зобов'язання такого контролю, що визначені в Програмі НАТО «Партнерство заради миру: рамковий документ» (1994 р.), в Кодексі поведінки ОБСЄ, що стосується відповідної воєнно-політичної безпеки (1994 р.), у Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО (1997 р.).

Загалом в Україні боротьба з тероризмом ведеться у декількох взаємопов'язаних напрямках: правовому, державно-організаційному і ідейно-пропагандистському. Коротко схарактеризуємо базові засади цих напрямків.

1. Правовий напрямок передбачає ратифікацію відповідних міжнародних документів, найперше резолюцій Генеральної Асамблеї ООН щодо тероризму та вдосконалення власної нормативно-правової бази, яка би забезпечувала Україну від тероризму, сприяла її інтеграції з іншими країнами у боротьбі з тероризмом.

У першому випадку слід нагадати, що Україною визнані і ратифіковані фактично усі правові акти міжнародного рівня і значення щодо міжнародного тероризму (Україна приєдналася до 12 конвенцій ООН по боротьбі з тероризмом), а у другому, зазначимо, що Україна має і власну правову базу боротьби з тероризмом. Так, 20 березня 2003 року в Україні було прийнято Закон України «Про боротьбу з тероризмом» (№638-IV), в якому, до речі, визначено і такі поняття як «технологічний» та «міжнародний тероризм». Пізніше, 19 червня 2003 року, як зазначалося, було прийнято Закон України «Про основи національної безпеки України», в якому розширено обґрунтування різних видів тероризму, вказується на загрозу тероризму національній безпеці України в екології, ядерній енергетиці, біологічній сфері, інформаційній тощо [17].

2. Державно-організаційний напрямок боротьби з тероризмом має такі складові: Указом Президента України від 11 грудня 1998 року, у зв'язку з рядом терористичних актів, що мали місце, зокрема, на території Російської Федерації, було створено постійно діючий при СБУ орган – Антитерористичний центр, завдання якого найперше – аналіз, оцінка суспільно-політичної ситуації в країні і світі щодо можливих терористичних дій і акцій, розробка заходів щодо їх попередження.

Для безпосередньої антитерористичної боротьби практично в цей же час в Україні були створені такі спецпідрозділи силових структур як «Альфа», «Кобра», «Барс», «Ягуар», «Гепард» та інші, які мають діяти як самостійно,

так і у взаємодії із подібними спецпідрозділами у інших країнах. Така взаємодія є досить реальною. Наприклад, у травні 2003 р. Держдепартамент США оприлюднив доповідь «Глобальний тероризм у 2002 році», в якій вміщено спеціальні матеріали щодо співробітництва США і України у боротьбі зі світовим тероризмом.

В Україні є також ряд спеціальних громадських організацій, основною метою яких є боротьба з тероризмом: наприклад – громадська організація «Міжнародна антитерористична єдність» [17] тощо.

3. Ідейно-пропагандистська складова боротьби зі світовим тероризмом включає різноманітні засоби і форми різного рівня, пов'язані з діяльністю найперше засобів масової інформації.

Реально боротьба з тероризмом в Україні, – зазначає В. Вакулич, – має цілісний характер з огляду на те, що вона містить такі основні компоненти як: геополітику, геостратегію, історичний, глобальний, зовнішньоцивілізаційний, бюрократичний, функціональний, соціально-економічний, соціально-політичний, біологічний, технічний, військовий та інші аспекти і виміри [211, 133].

Найперше, слід вказати на основні правові засади боротьби з тероризмом, які визначені в Конституції України, Кримінальному та Кримінально-процесуальному кодексах України, Законах України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про організаційно-правові засади боротьби з тероризмом», «Про міліцію», «Про Службу безпеки України». Йдеться також про Загальну декларацію прав людини; укази Президента України і розпорядження Уряду України; міжнародні договори, відповідні угоди, які ратифікувала і до яких приєдналася Україна; численні відомчі і міжвідомчі нормативно-правові акти, які у той чи інший спосіб регулюють відносини у сфері боротьби з тероризмом.

Вказана нормативно-правова база боротьби з тероризмом як в Україні, так і поза її межами, обумовлює статус, функції, порядок діяльності, взаємини

усіх суб'єктів процесу профілактики, попередження, унеможливлення та боротьби з наявним тероризмом, його наслідками.

Основними суб'єктами в боротьбі з тероризмом в Україні (як і у будь-якій іншій державі) є: державні органи, громадські організації, безпосередньо громадяни, взаємодія яких і покликана створити дієву загальнонаціональну систему боротьби з тероризмом. При цьому зазначимо, що система державних органів, функціонально покликаних здійснювати боротьбу із тероризмом, у відповідності з їх компетенцією, поділяється на дві основних групи. До першої відносяться органи, на яких законодавчо покладено завдання боротися із тероризмом (СБУ, МВС України, Управління державної охорони України, МО України, Державний комітет у справах охорони державного кордону України, Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків чорнобильської катастрофи). До другої групи належать інші органи виконавчої влади, які можуть бути задіяними у боротьбі з тероризмом в межах своєї компетенції за рішенням керівника Антитерористичного центру і перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України [Там само, с. 134]. Основний обов'язок боротьби з тероризмом в Україні нині покладено на Службу безпеки України, до завдань якої згідно із Законом України «Про Службу безпеки України» (ст. 2) віднесено: запобігання, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України (підкреслено нами – С. Л.).

Свого часу (до ліквідації) боротьбу з ліквідацією диверсійно-розвідувальних і терористичних груп та незаконно створених військових угруповань було також покладено на Національну Гвардію України (підкреслено нами – С. Л.).

До загальних, але актуальних проблем, які обумовлюють необхідність, актуалізують посилення боротьби з міжнародним тероризмом безпосередньо в Україні, варто віднести такі:

а) досить лояльне законодавство України щодо умов в'їзду, перебування іноземців в Україні, набуття ними громадянства та одержання посвідки на проживання. За таких обставин іноземні громадяни фактично мають можливість безконтрольно перебувати в Україні і займатися своєю емісарською, релігійно-пропагандистською і іншою діяльністю, яка часто є порушенням українського законодавства;

б) недостатньо жорстка регламентація чинним законодавством діяльності громадських організацій і об'єднань в Україні;

в) неконтрольоване розповсюдження в Україні літератури, аудіо- та відеоматеріалів релігійно-екстремістського та іншого характеру. Так, Закон України «Про боротьбу з тероризмом» (ст. 1) визначає, що терористична діяльність нарівні з іншими видами діянь охоплює пропаганду і поширення ідеології тероризму, однак чинним законодавством України кримінальна відповідальність за виготовлення та розповсюдження матеріалів, які пропагують ідеї тероризму і терористичні акти, не передбачена.

Висновки до третього розділу

1. Політика та світова система національної та колективної безпеки є достатньо дієвими механізмами попередження та боротьби із численними загрозами щодо окремих країн та світової спільноти в цілому, у справі боротьби зі світовим тероризмом, зокрема. Разом з тим, така політика і світова система колективної безпеки потребують реального вдосконалення в контексті світових викликів і загроз, що сталася останнім часом в умовах глобалізації та численних світових криз системного характеру.

2. Українська держава нині, на початку XXI століття, вживає ряд суттєвих кроків у співпраці зі світовою спільнотою з питань протидії

терористичній діяльності, в тому числі і на міжнародній арені. Україна під егідою ООН свого часу приєдналася до процесу створення ефективної системи боротьби з тероризмом, ратифікувала понад десять міжнародних конвенцій, протоколів та інших універсальних антитерористичних інструментів ООН тощо.

3. Україною ведеться суттєва робота щодо майбутньої більш предметної участі у європейських силах безпеки. Найбільш перспективною, з огляду на стратегію розвитку співробітництва України та ЄС у галузі безпеки, боротьби з тероризмом, є миротворча діяльність.

4. У глобальному вимірі Україна, як і інші суб'єкти міжнародної політики і міжнародних відносин, активно підтримує зусилля міжнародної спільноти у боротьбі з міжнародним тероризмом. Так, останнім часом Україна висунула низку конкретних ініціатив у боротьбі з міжнародним тероризмом в рамках діяльності антитерористичної коаліції: пропозиції по створенню міжнародної установи для координації міжнародних зусиль у боротьбі з тероризмом; пропозиції щодо оголошення 11 вересня Днем ООН по боротьбі з тероризмом тощо.

5. Щодо системи національної безпеки України, то нині у світі загалом ключовим питанням є створення надійних та ефективних систем глобальної і регіональної безпеки, їх адаптація до нових викликів та загроз часу. Це одночасно стосується як колективних, так і національних систем безпеки, в тому числі і української.

6. Щодо зовнішньої політики України, – а проблема міжнародного тероризму головним чином пов'язана з нею, – то основною метою такої політики, діяльності української держави було і залишається забезпечення національної безпеки, унітарності держави, недоторканності і цілісності її території, забезпечення сталого економічного розвитку, національної безпеки, захисту прав і свобод людини. Саме про це і йдеться у ст. 92 Конституції України [98] та у Законі України «Про основи національної безпеки України».

7. В процесі формування нової парадигми національної безпеки України, варто було б: а) визначити структуру загроз і викликів національним інтересам держави на найближчі десятиліття і на її базі здійснювати практичну роботу; б) сформулювати основні принципи та стратегічні засади політики національної безпеки України на перспективу; в) визначити пріоритетні напрями щодо інтеграції України в європейські структури безпеки в ХХІ столітті; г) визначити головні пріоритети в сфері геополітики, оборони та реформування збройних сил та правоохоронних органів в Україні.

Позаяк, у боротьбі з сучасним тероризмом основний акцент повинен бути зосереджений не на припиненні терористичного прояву, а саме на його профілактиці. Розв'язання цієї проблеми можливе за умови скоординованих дій правоохоронних органів, підтримці державних та громадських структур, тобто при належній державній турботі щодо вітчизняної законодавчої бази по боротьбі з тероризмом.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі відповідно до мети та поставлених завдань здійснено науковий розгляд антицивілізаційного змісту та антистабілізаційного сенсу тероризму в умовах національних трансформаційних та світових інтеграційних, глобалізаційних процесів і системних криз, розглянуто питання про забезпечення національної та світової безпеки держав та сформульовано наступні основні висновки.

1. Проаналізовано стан наукової розробки проблем тероризму в національному та світовому масштабах, в результаті чого можна стверджувати, що у спеціальній науковій літературі недостатньо досліджень, присвячених антицивілізаційному змісту та антистабілізаційному сенсу тероризму.

Підтверджено, що тероризм – це насильницькі антиправові, антилюдські, антисоціальні та інші дії. Він має найперше політичні цілі та конкретну мотивацію, оскільки найчастіше спрямований проти переважаючих за потужністю держав, окремих соціумів, меншин, а характерним його змістом і адресністю є свідоме людське життя, діяльність, соціальна стабільність і спокій.

Як багатогранне, складне соціальне явище, тероризм виникає і має місце внаслідок, головним чином, намагання та спроб певних сил, в тому числі політичних, суспільних груп, прошарків населення через різні види насильства зберегти, встановити і поширити власні погляди на світовий устрій, взаємовідносини держав, основи життєдіяльності суспільств, дестабілізувати ситуацію в окремих регіонах і країнах.

Основні джерела сучасного тероризму криються, на наше переконання, у конкретній політичній, соціальній деструктивній нестабільності, у наявності багатьох складних кризових явищ, притаманних економіці, соціальній, а то і духовній сфері багатьох країн. Породжує і посилює його також загострення етнічних, релігійних, національних та інших суперечностей, які мають місце у

світі, особливо у XXI столітті, прояви політичного і релігійного екстремізму та войовничого сепаратизму, спроби радикальних сил за рахунок терору досягти своїх політичних цілей і результатів. Для цього використовуються незаконні воєнізовані формування, зростають масштаби діяльності організованих злочинних груп.

2. Обґрунтовано, що важливішими ознаками і тенденціями, що характеризують сучасний тероризм, як антицивілізаційне явище, є зростання та розширення масштабів руйнівного впливу терористичних дій на сучасні суспільства; посилення жорстокості та маніпулювання суспільною свідомістю з метою доведення необхідності використання насильства у суспільній, політичній боротьбі; тісне зближення, взаємопроникнення та злиття сучасного тероризму з масовою організованою злочинністю.

Помітними і основними тенденціями розвитку сучасного тероризму є: транснаціональний характер; характерне ідеологічне забарвлення; установка на можливу світову війну; намагання отримати доступ до зброї масового ураження і знищення; «професіоналізація»; оволодіння новітніми засобами зв'язку та інформації; посилення фінансового забезпечення; нівелювання, конвертація основних течій тощо.

3. Доведено, що основними джерелами тероризму у будь-якій країні, регіоні і світі в цілому є політична, соціальна нестабільність, кризові явища в економічній і соціальній сферах, загострення етнічних, релігійних, національних та інших проблем. До цих причин додаються: поглиблення диференціації країн на бідні та багаті; зростання регіональної нестабільності; загострення суперечностей між існуючими системами цінностей окремих регіонів світу; розширення можливостей засобів інформації їх щодо впливу на масову свідомість та ін.

4. Тероризм, як злочин, антистабілізаційне явище, зачіпає інтереси не лише окремих людей, держав, але й міжнародної спільноти в цілому, а тому і ефективна протидія таким злочинам має здійснюватися шляхом поєднання зусиль світової громадськості у боротьбі з ним. При цьому подолання

тероризму у міжнародному масштабі вимагає консолідації сил окремих країн, ОБСЄ і НАТО, але головним чином нині йдеться про побудову кожної країни, її устрою (політичної системи) на широких засадах демократії, що передбачає максимальний захист прав і свобод громадян, в тому числі і від терористичної загрози.

5. За відсутності у світового співтовариства нині дієвих механізмів протидії тероризму в міжнародних масштабах, основу усієї стратегії побудови такої протидії мають становити три взаємопов'язані складових: а) спільна антитерористична діяльність країн; б) ефективна співпраця держав у подоланні наслідків терористичної діяльності; в) комплексна діяльність країн по максимальному попередженню терористичної діяльності.

6. Досліджуючи та осмислюючи досвід та практику окремих країн щодо боротьби з тероризмом, зроблено висновок, що уряди більшості зарубіжних країн розглядають протидію, боротьбу з тероризмом як одне з найважливіших загальнодержавних завдань. Основні напрямки діяльності в цій галузі полягають найперше в удосконаленні правової бази, посиленні взаємодії між відповідними владними органами, у формуванні спеціальних підрозділів і збільшенні чисельності працівників владних структур, які займаються проблемами тероризму, забезпеченні зазначених структур відповідними сучасними технічними та іншими засобами.

Не менш важливим напрямом у боротьбі з тероризмом є реальна протидія сучасному тероризму в конкретних формах. Це превентивна, наступальна діяльність, що представляє собою комбінацію дії правоохоронних органів, спецслужб та військових операцій у будь-якій країні. Реальному практичному впровадженню (реалізації) стратегії по боротьбі з тероризмом, як правило, сприяють заходи, що спрямовані на: створення атмосфери суспільної нетерпимості до тероризму; ослаблення дії терористичних організацій; протидія зрощуванню кримінальних структур з терористичними організаціями; унеможливлення інтеграції і консолідації організованої та інших найбільш небезпечних форм злочинності з терористичними

угрупованнями тощо. Гостро постає питання щодо невідворотної відповідальності за терористичну діяльність тих, хто її чинить. Йдеться про необхідність розробки належного міжнародно-правового механізму притягнення до відповідальності та покарання організацій і окремих осіб, винних у терористичній діяльності у будь-якій країні світу та розробку правових норм, які регламентують можливості використання території іншої держави для звільнення заручників і дій проти терористів.

7. Доведено, що ефективна практична реалізація міжнародно-правових норм щодо боротьби з тероризмом знаходиться у прямій залежності від їх належної національно-правової імплементації та рівня розвитку національного антитерористичного законодавства, зокрема українського. У зв'язку з цим реальною є потреба значної активізації участі України у процесі розробки та прийняття нових міжнародних конвенцій та інших нормативних актів, спрямованих на боротьбу з окремими проявами тероризму та у майбутньому – розробки єдиної міжнародної конвенції по боротьбі з тероризмом, яка давала б чітке правове визначення тероризму як злочину проти людства та слугувала би основою розгортання більш дієвої міжнародної системи організаційно-правових заходів боротьби з ним.

8. Здійснений аналіз дає підстави стверджувати, що за нинішніх соціально-економічних, політичних та інших чинників Україна може стати об'єктом терористичних посягань. Рівень терористичних загроз в Україні в останні роки зріс у зв'язку як із соціально-економічними, політичними та іншими власними негараздами, так і зовнішніми впливами. У зв'язку з цим, проблеми національної безпеки України варто розглядати і практично забезпечувати шляхом вирішення і тісного поєднання: а) комплексу внутрішніх та зовнішньополітичних безпекових завдань, максимально пристосовуючись до системи міжнародних відносин; б) розраховуючи на спроможність гарантів міжнародного миру забезпечити безпеку усіх національних партнерів такої безпеки і світової спільноти в цілому.

9. Є підстави стверджувати, що нині нагальною є потреба формування принципово нової парадигми національної безпеки для України, яка має включати: а) надійні системи глобальної і регіональної безпеки, адаптовані до нових умов, викликів і загроз; б) формування нового геополітичного оточення України і нової системи міжнародних відносин за умов максимального захисту національних інтересів; в) забезпечення відповідної перебудови та еволюції наявних структур воєнної безпеки України; г) вирішення комплексу питань щодо приведення військової організації держави у відповідність із існуючою (ною) системою загроз у ХХ столітті; г) врахування реальних процесів, що відбуваються на теренах колишнього СРСР і своїм чином впливають на національну безпеку України.

10. Стверджуємо, що однією з найнагальніших потреб світового співтовариства у боротьбі із тероризмом є створення більш надійних та ефективних механізмів глобальної та регіональної безпеки в першу чергу за рахунок вдосконалення нормативно-правової бази функціонування держав. Йдеться про удосконалення національних, регіональних, законодавств окремих країн і міжнародного законодавства в цілому. Робитися це повинно з метою нейтралізації інтернаціональних терористичних організацій за допомогою використання комплексу заходів, включаючи і карне переслідування їх всім світовим співтовариством та жорстку кримінальну відповідальність за участь у діяльності міжнародних терористичних структур, здійсненні терористичних дій.

11. Формуючи власну систему національної безпеки, Україна, на нашу думку, має брати до уваги найперше такі основні чинники, а саме те, що:

– нині формується фактично однополярний світ, в рамках якого претендувати на лідерські функції Україна об'єктивно не може і не матиме можливостей;

– в умовах однополярного світу в Україні виникає зваблива потреба максималізації рівня власної національної безпеки за допомогою більш сильного сусіда (наприклад, Російська Федерація);

– максимально принагідною для України є багатополярна модель міжнародної безпеки з можливим регіональним лідерством у Східній Європі та у Чорноморському басейні, що створить найбільш оптимальні умови для самостійного і успішного обстоювання Україною як спільних регіональних потреб, так і своїх національних інтересів на міжнародній арені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=638-15>
2. Адлер Г.Е. Проблеми боротьби з тероризмом у національному законодавстві держав і міжнародно-правовій практиці: Автореф. дис. доктора філософії у галузі права / Г.Е. Адлер . – К.: МАУП, 2003. – 14с.
3. Адельхян Р.Р. Предупреждение террористических преступлений этнорелигиозной направленности / Р.Р. Адельхян // Антитеррор. – 2002. – № 1. – С. 3-5.
4. Актуальные проблемы Европы: Политическая культура и власть в западных демократиях и в России. - Вып. 2. - М.: ИНИОН РАН, 1997. – 150 с.
5. Антипенко В. Ф. Тероризм: кримінологічна та кримінально-правова характеристика / В.Ф. Антипенко / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: НБУВ, 1999. – 61с.
6. Антипенко В. Ф. Современный терроризм: состояние и возможности его упреждения (криминологическое исследование) / В.Ф. Антипенко / НАН Украины. Ин-т гос-ва и права им. В.М. Корецкого. – К.: НБУВ, 1998. – 191с.
7. Антипенко В. Ф. Борьба с современным терроризмом: международно-правовые подходы / В.Ф. Антипенко. – К.: Юнона-М, 2002. – 723с.
8. Антонян Ю. М. Терроризм: Криминологическое и уголовно-правовое исследование / Ю.М. Антонян. – М.: Щит-М, 1998. – 306с.
9. Антонян Ю. М., Смирнов В. В. Терроризм сегодня / Ю.М. Антонян, В.В. Смирнов. – М: ВНИИ МВД России, 2000. – 54с.
10. Антонюк О. В. Основи етнополітики : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.В. Антонюк. – К.: МАУП, 2005. – 391с.
11. Арас Джангир. Четвертая мировая война: Информационно-аналитический справочник по негосударственным военизированным системам / Арас Джангир. – М.: ООО «Транзиткнига», 2003. – 702с.

12. Барановський Ф.В. Європейська інтеграція та демократичний розвиток України: Концептуальний аналіз взаємовпливу: Монографія / Ф.В. Барановський. – Луганськ: «Елтон-2», 2007. – 407с.
13. Батурич Ю. М. Пульс реформ: Юристи и политологи размышляют / Ю.М. Батурич. – М.: Наука, 1989. – 208с.
14. Белая книга российских спецслужб / Редкол.: Алаев Е.И., Анищев В.П., Большов А.П., Бугай Н.Ф. и др. – 2-е изд., перераб. – М.: Обозреватель, 1996. – 268с.
15. Бекешкіна І.Е. Конфліктологічний підхід до сучасної ситуації в Україні / І.Е. Бекешкіна. – Київ: Абрис, 1994. – 48с.
16. Бжезинський З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его стратегические императивы / З. Бжезинский.– М.: Международные отношения, 1999. – 256с.
17. Біленчук П., Сав'юк О. Тероризм – глобальна проблема людства / П.Біленчук, О.Сав'юк // Юридичний вісник України. – 2006. – № 39 (587). – С.4-5.
18. Білорус О.Г. Глобальна перспектива і сталий розвиток: (Системні маркетинг. дослідження) / О. Г. Білорус, Ю. М. Мацейко. – К.: МАУП, 2005. – 492с.
19. Бояр-Сазонович Т.С. Международный терроризм: политико-правовые аспекты / Т.С. Бояр-Сазонович. – К.; О.: Лыбидь, 1991. – 161с.
20. Будницький О. В. Терроризм: история и современность / О.В. Будницький // Интернет журнал «Полеміка». – 2001. – № 10;11. – Режим доступу: <http://www.irex.ru/press/pub/polemika/10/bud/> – Назва з титул. екрану
21. Буева Л.П. Несостоятельность аргументов в пользу насилия / Л.П. Буева // Насилие: философия, этика, политика / Отв. ред. А. А. Гусейнов. – М.: Наука, 1993. – С. 60-65.
22. Буклов С.П. Общественно-политические конфликты: суть и особенности / С.П. Буклов. – М.: Мысль, 2009. – 435с.

23. Бурдые П. Социология политики / Пер. с фр./ Сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко / П. Бурдые. – М.: Socio-Logos, 1993. – 421с.
24. Бурлацкий Ф. Новое мышление: Диалоги и суждения о технологической революции и наших реформах / Ф. Бурлацкий. – М.: Политиздат, 1988. – 332с.
25. Варданыц Г.К. Терроризм: диагностика и социальный контроль / Г.К. Варданыц // Социологические исследования. – 2005. – №7. – С.78-83.
26. Варзар І.М. Теоретико-історіологічні роздуми про внутрішньосоціальні зумовленості і джерела політичного терору / І.М. Варзар // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Збірник наукових праць. Вип. №18 [Гол. ред. Воронкова В. Г.]. – Дрогобич: Коло, 2004. – С. 59-67.
27. Варзарь Иван. Как принарастить этносоциополитическую безопасность жизни в многонародной стране? / Иван Варзарь // Revista de filozofie, sociologie și știinte politice. – 2010. – №3(154). – Chișinău. – Pag. 177-185. – 236 pag. [Румун. мовою: Журнал філософії, соціології та політичних наук. – 2010. – №3(154). – Кишинев. – С. 177-185].
28. Витюк В.С. Терроризм постперестроечной эпохи / В.С. Витюк // Социологические исследования. – 1993. – № 7 – С. 42-50.
29. Витюк В.В., Эфиров С.А. «Левый» терроризм на Западе: история и современность / В.В. Витюк, С.А. Эфиров. – М.: Наука, 1987. – 318с.
30. Вознюк В.С. Знаковий виклик цивілізаційному розвитку? : Монографія / В.С. Вознюк. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2004. – 104 с.
31. Вознюк В.С. Міжнародний тероризм в сучасних глобалізаційних стратегіях: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / В.С. Вознюк; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2005. – 16с.
32. Воєнна доктрина України // Постанова Верховної Ради України від 19 жовтня 1993 року №3529-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3529-12>

33. «Выдержки из доклада Государственного департамента США «Особенности глобального терроризма в 2000 г.» 04.04.2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// www.agentura.ru/terrorism/theory/doklad/](http://www.agentura.ru/terrorism/theory/doklad/).
34. Выдрин Д. И. Очерки практической политологии / Д.И. Выдрин. – Киев: Абрис, 1991. – 90с.
35. Вятр Е. Социология политических отношений / Е. Вятр. – М: Прогресс, 1979. – 227с.
36. Гаврилин Ю.В., Смирнов Л.В. Современный терроризм: сущность, типология, проблемы противодействия : Учебное пособие / Ю.В. Гаврилин, Л.С. Смирнов. – М.: ЮИ МВД России, Книжный мир, 2003. – 64с.
37. Гаджиев К.С. Введение в геополитику: Учеб. для вузов / К.С. Гаджиев. – М.: Издательская корпорация «Логос», 1998. – 416 с.
38. Гаджиев К.С. Политическая наука: Учебное пособие / К.С. Гаджиев. – М.: Международные отношения, 1996. – 400с.
39. Гаєвський Б.А. Філософія політики / Б.А. Гаєвський. – К.: Либідь, 1995. – 160с.
40. Гарань О.В. Становлення та діяльність політичної опозиції в Україні у 1989–1991 рр.: Автореф. дис... д-ра іст. наук у формі наук. доповіді: 07.00.01 / Інститут історії України НАН України. – К., 1996. – 82с.
41. Гармашов І.Ю. Вплив сучасного тероризму на суспільно-політичний розвиток людства: Автореф. дис. ... доктора філософії в галузі політології / І.Ю. Гармашов. – К.: МАУП, 2006. – 15с.
42. Генеральна Асамблея ООН. Резолюція № 40/61 від 9 грудня 1985 року. – Режим доступу: <http://www.un.org/russian/ga.htm>. – Назва з титул. екрану.
43. Глухова А.В. Типология политических конфликтов / А.В. Глухова. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1997. – 151с.
44. Глухова А.В. Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ) / А.В. Глухова. – М.: Едиториал УРСС, 2000. – 280с.

45. Головаха Е.И. Демократизация общества и развитие личности: от тоталитаризма к демократии / Е.И. Головаха, Н. Э. Бекешкина, В.С. Небоженко. – К.: Наукова думка, 1992. – 124с.

46. Головатий М.Ф. Соціальна політика і соціальна робота : Термінол.-понятій. слов. / М.Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. – К.: МАУП, 2005.

47. Головатий М.Ф. Політична психологія / М.Ф. Головатий. – К.: МАУП, 2001. – 130с.

48. Головатий М. Етнополітичні процеси: суть і проблеми в сучасному світі / М. Ф. Головатий // Персонал. – 2006. – № 4. – С. 24-26.

49. Голос України. – 2000. – 22 червня.

50. Горбунов А.С. К вопросу о классификации терроризма / А.С. Горбунов // Московский журнал международного права. – 1993. – №1. – С. 53-58.

51. Грачев А.С. Политический экстремизм / А.С. Грачев. – М.: Мысль. – 1986.- 271с.

52. Грачев С.И. Соединенные Штаты Америки и международный терроризм: монография / А.С. Грачев и др. – Нижний Новгород: Нижегородский Гос. Университет, 1999. – 350с.

53. Громько А.А. Усмирение терроризма: опыт Великобритании / А.А. Громько // Терроризм и политический экстремизм: поиски адекватных ответов. – М.: Институт политического анализа 2002. – 248с.

54. Гушер О.І. Проблема тероризму на зламі третього тисячоліття нової ери людства / О.І. Гушер // Євразійський вісник. – 2000. – №3. – С. 81-84.

55. Гумплович Л. Национализм и интернационализм в XIX веке / Л. Гумплович. – К.иев, 1906. – 325с.

56. Декларація про заходи із ліквідації міжнародного тероризму / Резолюція Прийнята на 49 сесії Генеральній Асамблеї ООН, 1994 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_502. – Назва з титул. екрану.

57. Демидов А., Федосеев А. Основы политологии / А. Демидов, А. Федосеев. – М.: Высшая школа, 1995. – 271с.

58. Деникер Г. Стратегия антитеррора: факты, выборы, требования. Новые пути борьбы с терроризмом / Г. Деникер // Терроризм в современном капиталистическом обществе. – Вып. 2. – М.: 1982. – С. 76-80.

59. Деречкін В. В. Деякі питання організації боротьби з тероризмом: досвід країн СНД / В.В. Деречкін // Тероризм і боротьба з ним. – К.: 2000. – Т. 19. – 355с.

60. Джордж Фрідман: Доктрина Медведева и стратегия Америки. «Главред»: (George Friedman), Stratfor. [Переклад Юрія Романенка]. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://glavred.info/archive/2008/09/12/112843-0.html>

61. Діалог цивілізацій: нові принципи організації світу: Матеріали Всесвітньої конференції. Київ, 24 травня 2002 р. – К.: МАУП, 2002. – 231 с.

62. Діалог цивілізацій: роль і місце латентних структур в управлінні світом: Матеріали Третьої Всесвітньої конференції. Київ, 28 травня 2004 р. – К.: МАУП, 2005. – 369с.

63. Доповідь Держдепартаменту США про глобальний тероризм / Вашингтонська папка, 12.07.00. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.state.gov/s/ct/rls/pgtrpt/2000

64. Дорошенко А. Терор і тероризм / А.Дорошенко // Політика і час. – 1997. – № 8-9. – С. 21-25.

65. Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России / А.Г. Дугин. – М.: Арктогея, 1997. – 680с.

66. Дугин А. Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством. – 3-е изд., доп. / А.Г. Дугин. – М.: Арктогея-центр, 1999. – 928с.

67. Європейська конвенція про боротьбу тероризмом (ETS № 90). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_331

68. Експертна дискусія. «Російсько-грузинський конфлікт: причини та наслідки для європейської безпеки». Національний Інститут Стратегічних Досліджень. 14 серпня 2008 р. Стенограма [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Table/1408008/index.htm>

69. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В.П. Емельянов. – СПб.: Радуга, 2002. – 291с.

70. Етнократологічний словник: Енцикл.-довід. словник / За ред. О.В. Антонюка, М. Ф. Головатого та Г. В. Щокіна. – К.: МАУП, 2007. – 577 с.

71. Епур Г.В., Коваленко С.В. Терроризм: знать, чтобы предупредить / Сб. статей. – Луганск: Вид-во УМВС України в Луганській області, 2001. – 71с.

72. Етнос. Нація. Держава: Україна в контексті світового етнодержавницького досвіду / Ю.І. Римаренко, М.М. Вівчарик, О.В. Картунов, І.О. Кресіна, С.Ю. Римаренко, С.О. Телешун, Л.Є. Шкляр / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К.: 2000. – 481с.

73. Етнополітологія в Україні. Становлення. Що далі? – К.: Генеза, 2002. – 581с.

74. Замковой В.И., Ильчиков К.М. Терроризм – глобальная проблема современности / В.И. Замковой, К.М. Ильчиков. – М.: Пресинформ, 1996. – 251 с.

75. Зволінський І.В. Державне регулювання антитерористичної діяльності в Україні: Автореф. дис. ... доктора філософії в галузі державного управління / І.В. Зволінський. – К.: МАУП, 2009. – 15с.

76. Здравомыслов А.Г. Взаимодействие политических и национально-этнических конфликтов / А.Г. Здравомыслов. – М.: РНИСИНП, 1994. – 114 с.

77. Здравомыслов Е.А. Парадигмы западной социологии общественных движений / Е.А. Здравомыслов. – СПб.: Наука, 1993. – 197с.

78. Зелінський С.А. Політичний тероризм як соціально-правове явище / С.А. Зелінський // Актуальні проблеми держави та права. – Вип. 6, част. II.

[Редкол.: С В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю. М. Оборотов]. — Одеса: Юридична література, 1999. — С. 89-105.

79. Змеевский А., Гарабрин В. Терроризм. Нужны скоординированные усилия мирового сообщества / А. Змеевский, В. Гарабрин // Международная жизнь. — 1996. — № 4. — С. 35-42.

80. Иванов В.Н. Феномен терроризма / В.Н. Иванов // Политическая социология: проблемы терроризма. — 2005. — № 7. — С. 14-21.

81. Иванов В.Н. Феномен терроризма (экспертные суждения и оценки): [проблемы терроризма в исследованиях ученых и оценках политиков] / В. Н. Иванов // Социально-гуманитарные знания. — 2005. — № 3. — С. 21-41.

82. Івченко В.І. Тероризм / В.І. Івченко // Політика і час. — 2000. — №1-2. — С. 61-68.

83. Илюхин В. Лечить нельзя, карать! / В. Илюхин // НВО. — 1997. — № 40. — 21с.

84. Иноземцев В.Л. Расколота цивилизация: Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции / В.Л. Иноземцев. — М: Academia; Наука, 1999. — 724с.

85. Картунов О.В. Вступ до етнополітології. Науково-навчальний посібник / О.В. Картунов. — К.: 1999. — 681с.

86. Картунов О., Маруховська О. Головні віхи становлення зарубіжної етнополітичної думки / О. Картунов, О. Маруховська // Політологічні читання. — 1994. — № 4. — С. 219-223.

87. Клечанов Г.Е. Территориальные споры в Латинской Америке в условиях глобализации борьбы с международным терроризмом / Г.Е. Клечанов // Московский журнал международного права. — 2004. — № 4. — С. 29-43.

88. Клименко А.Ф. Методика оценки военных угроз и меры по их нейтрализации / А.Ф. Клименко // Военная мысль. — М.: 1993. — № 5. — С. 26-35.

89. Клокотов Н.П., Касенков М.М. К вопросу о военной опасности / Н.П. Клокотов, М.М. Касенков // Военная мысль. – М.: 1991. – № 8. – С. 5-11.

90. Кожушко Е. Современный терроризм: анализ основных направлений / Е. Кожушко. – Минск: Харвест, 2000. – 446с.

91. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія / М.А. Козловець. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558с.

92. Колодюк А.В. Інформаційне суспільство: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні : Дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка; Інститут журналістики / А.В. Колодюк. – К., 2004. –234с.

93. Коммюнике Конференции министров стран «восьмерки» по борьбе с транснациональной организованной преступностью (Москва 19-20 октября 1999 г.). – М.: Дипломат, 1999. – 14с.

94. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (від 16 грудня 1970 р.), ратифікована Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 27.12.1971 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1972. – №1. – Ст. 1. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_167

95. Конвенція про боротьбу з незаконним актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (від 23 вересня 1971 р.), ратифікована Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 16.01.1973 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1973. – № 5. – Ст. 28. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_269

96. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів (від 14 грудня 1973 р.), ратифікована Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 26.12.1975 р. // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1976. – № 1. – Ст. 2. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_389

97. Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу (від 3 березня 1989 р.), ратифікована Постановою Верховної Ради України №3182 – XII від 5 травня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 24. – Ст. 262. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_024

98. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – Київ: Вікар, 1996. – 64с.

99. Косєвцов В.О., Бінько І.Ф. Україна в системі військово-політичних відносин з сусідніми країнами: кількісний вимір / В.О. Косєвцов, І.Ф. Бінько. – К.: НІСД, 1996. – 39с.

100. Кораблев Ю.И. Гражданская война 1918–1920 годов: новые подходы / Ю.И. Кораблев // Страницы истории советского общества: Факты, проблемы, люди / Под общ. ред. А. Т. Кинкулькина; Сост.: Г. В. Клочкова и др. – М.: Мысль, 1989. – 73с.

101. Костенко Г.Ф. Военная доктрина Украины: форма и содержание / Г.Ф. Костенко // Страж неба. – 1993. – №52-53.– С. 2-4.

102. Костенко Г. Ф. Доктрина оборонительная – хорошо, а национальной безопасности – лучше / Г.Ф. Костенко // Страж неба. – 1992. – №45-46. – С. 7-9.

103. Костенко Г. Ф. Какой быть военной доктрине Украины? / Г.Ф. Костенко // Страж неба. – 1992. – № 112-113. – С. 1-5.

104. Косырев Д. Чеченский день в Страсбурге / Д. Косырев // Независимая газета. – К.: 2000. – № 19.

105. Котаджанян Г. С. Грани согласия – конфликта: цивилизационные проблемы теоретической и прикладной политологии / Г.С. Котаджанян. – М.: Луч, 1992. – 111с.

106. Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2004. – 722 с.

107. Коукер К. Сумерки Запада/ К. Коукер. – М.: Московская школа политических исследований, 2000. – 272с.

108. Кравченко И.И. Концепция гражданского общества в философском развитии / И.И. Кравченко // Политические исследования. – 1995. – № 5. – 82 с.
109. Крайнев А. Терроризм – глобальная проблема современности / А. Крайнев // Зарубежное военное обозрение. – 1997. – № 6. – С. 7-8.
110. Кризові явища у світовій економіці та антикризова політика України / За ред. академіка НАН України В. М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз., 2002. – 76с.
111. Крутов В. Концептуальні аспекти проблеми протидії тероризмові в Україні / В. Крутов // Державна безпека України. – К.: 2005. – №1(3). – С. 13-19.
112. Крушинський В. Ю., Левенець Ю. А. Історія України: події, факти, дати / В. Крушинський, Ю.Левенець. – Київ: Інститут національних відносин і політології, 1993. –162с.
113. Куклина И. Мировой терроризм и международные структуры обеспечения безопасности / И.Куклина // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 1. – С. 25-33.
114. Кулініч М. А. Україна в новому геополітичному просторі: проблеми регіональної і субрегіональної безпеки / М.А. Кулініч // Наука і оборона. – 1995. – № 1. – С. 8-19.
115. Курас І.Ф., Багмет М.О., Федьков І.І. Короткий довідник з історії України / І.Ф. Курас, М.О. Багмет, І.І. Федьков. – Київ: Вища школа, 1995. – 255 с.
116. Курас І., Нагорна Л., Римаренко С. Етнополітологічний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи / І. Курас, Л. Нагорна, С. Римаренко. – Київ: Видання Інституту національних відносин і політології НАН України, 1997. – 211с.
117. Кутырев В. Террор в отношениях между народами: [возникновение современного международного терроризма – это реакция на становление нового глобального мирового порядка] / В. Кутырев // Свободная мысль. – 2006. – № 2. – С. 156-166.

118. Лазарев И.М. Терроризм как тип политического поведения / И.М. Лазарев // Социс. – 1993. – № 6. – 341с.
119. Ландабасо Ангуло А. И., Коновалов А. М. Терроризм и этнополитические конфликты. Книга первая. Из истории басков / А.И. Ландабасо Ангуло, А.М. Коновалов. – М.: Изд-во «ОГни», 2004. – 282с.
120. Латентні структури світової політики: Нариси з конспірології / За ред. М.Сенченка. – К.: МАУП, 2003. – 312с.
121. Лебедева М. М. Политическое урегулирование конфликтов: Подходы, решения, технологии / М.М. Лебедева. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 272с.
122. Лэнггут Дж. Скрытый террор: (Правда о полицейских операциях США в Лат. Америке) / Пер. с англ. С. В. Пономаренко / Дж. Лэнггут. – М.: Прогресс, 1984. – 320с.
123. Литвин В. М. Проблема суспільної згоди та розбудова держави / В.М. Литвин // Політологічні читання. – 1992. – № 4. – С 101-127.
124. Литвинов Н. Д. Террористические организации: формирование и деятельность (политико-правовой анализ) : Монография / Н.Д. Литвинов. – М.: Голос, 1999. – 219с.
125. Ліпкан В. Тероризм і національна безпека України / В. Ліпкан. – К.: Знання, 2000. – 184с.
126. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки: Підручник, затверджено МОН України / В.А. Ліпкан. – К.: КНТ, 2009. – 631с.
127. Лісіцин Е. До питання про імовірного противника України / Е. Лісіцин // Військо України. – 1994. – № 10. – С. 6-14.
128. Лузянин В.П. Методология исследования проблем безопасности и стабильности / В.П. Лузянин // Военная мысль. – 1993. – № 3. – С. 34-39.
129. Лук'янов А.В. Теорія міжнародних відносин. Основні поняття / А.В. Лук'янов. – К.: УАЗТ, 1999. – 379с.

130. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / В.В. Лунеев. – М.: Издательство НОРМА., 1999. – 313 с.

131. Ляхов Е.Г. Проблемы сотрудничества государств в борьбе с международным терроризмом / Е.Г. Ляхов. – М. Международные отношения, 1979. – 325 с.

132. Ляхов Е. Г., Попов А. В. Терроризм: национальный, региональный и международный контроль : Монография / Е.Г. Ляхов. – Ростов-на-Дону: РЮИ МВД России, 1999. – 435с.

133. Маначинський О. Я. Сучасні воєнно-політичні відносини України із суміжно-прилеглими державами: Монографія / О.Я. Маначинський. – К.: НІСД, 1996 (Сер. «Воєнна безпека»; Вип. 2). – 82с.

134. Матвеев Р. Ф. Теоретическая и практическая политология / Р.Ф. Матвеев. – М.: РОССПЭН, 1993. – 240с.

135. Матеріали VII регіональної науково-практичної конференції «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні». 13-14 лютого 2001 р. м. Львів.– Лівів: Юридичний факультет ЛНУ ім. І.Франка, 2001. – 227с.

136. Материалы международного семинара «Ответ терроризму и повстанческим движениям в Центральной Азии» (Москва, 24-25 ноября 2001 года). – М.: Центр стратегических и политических исследований, Королевский институт международных проблем (Великобритания), 2002. – 163с.

137. Махмудова А. Н. Сущность и формы политических конфликтов: Автореф. дис. ... канд. полит, наук / А.Н. Махмудова. – Казань, 1997. – 22с.

138. Международная конвенция о борьбе с захватом заложников, принята 17.12.1979 Резолюцией 34/146 Генеральной Ассамблеи ООН [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hostages.shtml

139. Международная конвенция о борьбе с бомбовым терроризмом, принята 15.12.1997 Резолюцией 52/164 на 72-ом пленарном заседании

Генеральной Ассамблеи ООН. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/bombing.shtml

140. Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма. Заявление председателя Совета Безопасности: Роль Совета Безопасности в предотвращении вооруженных конфликтов [Документы] // Московский журнал международного права. – 2001. – № 1. – С. 230-253.

141. Мехдізаде Фікрат Алікрам оглу. Глобальні трансформації сучасного середовища міжнародної безпеки: Автореф. дис. ... док. філос. в галузі міжнародних відносин / Ф. Мехдізаде . – К.: МАУП, 2010. – 18с.

142. Мировой порядок после терактов в США: проблемы и перспективы [Аналитический доклад] // Безопасность Евразии. – 2002. – №1(7). – С. 573-593.

143. Михальченко М.І., Журавський В.С., Танчер В.В. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору / М.І. Михальченко, В.С. Журавський, В.В. Танчер. – Київ: Логос, 1997. – 180с.

144. Михальченко М.І. Україна, як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М.І. Михальченко. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.

145. Моджорян Л.А. Терроризм: правда и вымысел. – 2-е изд. / Л.А. Моджорян. – М.: Юрид. лит., 1986. – 240с.

146. Мокшин В.К. Трансформация политических режимов восточноевропейских стран во второй половине XX века/ В.К. Мокшин. – Архангельск: Изд-во Поморского государственного университета им. М. В. Ломоносова, 1997. – 271с.

147. Мошкова Л.И. Понятие и сущность терроризма / Л.И. Мошкова // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. – Одеса: Астропринт. – 2000. – Вып. 9. – С. 293-298.

148. Мошкова Л.І. Феномен виникнення та проявів тероризму в сучасних умовах: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.04 / Л.І. Мошкова; Одес. нац. юрид. акад. – О., 2001. – 24с.

149. Мселлему С.А. Корни террора: [на какой почве прорастают корни террора и что такое современный терроризм?] / С. А. Мселлему; пер. с англ. Б. Петрука // «Азия и Африка сегодня». – 2006. – № 3. – С. 39-43.

150. Муни С. Международный терроризм и «геостратегические» уравнения в Азии: [американская доктрина борьбы с международным терроризмом] / С. Муни // Азия и Африка. – 2003. – № 12. – С. 46-47.

151. Мунтіян В.І., Перепелиця Г.М., Соболев А.А. Военна політика України: проблеми і пріоритети : Монографія / В.І. Мунтіян, Г.М. Перепелиця, А.А. Соболев. – К.: НІС, 1996. – 79с.

152. Національна безпека України: сучасний стан, проблеми та напрямки їх вирішення : Монографія. – К.: НІСД, 1996. – 136с.

153. Никитаев В.В. Тело террора. К проблеме терроризма / В.В. Никитаев // Полигнозис. – 2002. – № 3. – Режим доступа: <http://www.polygnosis.ru/default.asp?num=6&num2=147>

154. Общественные движения в СССР (Политические организации в партии). – М.: Издание АПН, 1990. – 124с.

155. Овчинникова Г.В. Терроризм (Современные стандарты в уголовном праве и в уголовном процессе) / Г.В. Овчинникова. – СПб, 1998. – 341с.

156. Ойтензихт В.А. Воля и волеизъявление (Очерки теории, философии и психологии права) / В.А. Ойтензихт. – Душанбе, 1983. – 401с.

157. Одесский М.П., Фельдман Д.М. Поэтика террора и новая административная. ментальность: очерки истории формирования. / М.П. Одесский, Д.М. Фельдман. – М.: РГГУ, 1997. – 311с.

158. Ольшанский Д. В. Психология масс / Д. Ольшанский. – СПб: Питер, 2001. – 368с.

159. Олійник С.Д. Геополітичне становище України сьогодні: погляд американського політолога / С.Д. Олійник // Наука і оборона. – 1995. – № 1. – С 104-108.

160. Ольшанский Д. Психология террора / Д. Ольшанский. – СПб.: Питер, 2002. – 341с.

161. Орлова М.Е. Политический экстремизм и терроризм в Ирландии в период Ольстерского кризиса (конец 60 – 90-е годы) / М.Е. Орлова // Актуальные проблемы Европы. – 1987. – № 4. – С. 56-96.
162. Павлюк О. Україна в Центрально-Східній Європі / О. Павлюк // Збірник довідково-аналітичних матеріалів. Зовнішня політика. Збройні сили. Регіони / Ін-т демократії ім. П Орлика. – 1995. – № 4. – С. 2-4.
163. Паин З.А. Социальная природа экстремизма и терроризма / З. А. Паин // Общественные науки и современность. – 2002. – № 4. – С. 113-124.
164. Палий А.И. Методология классификации средств и сил вооруженной борьбы / А.И. Палий // Военная мысль. – 1993. – № 2. – С. 53-60.
165. Паніна Н.В., Головаха Є.І. Тенденції розвитку українського суспільства (1994–1998 рр.): Соціологічні показники / Н.В. Паніна, Є.І. Головаха. – К.: Інститут соціології НАН України, 1999. – 164с.
166. Панарин А.С. Искушение глобализмом / А.С. Панарин. – М.: Рус. нац. фонд, 2000. – 379с.
167. Панарин А.С. Россия в циклах мировой истории / А.С. Панарин. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – 288с.
168. Полежаев А.П., Савелий М. Ф. Терроризм и антитеррористические меры (организация, методы и средства). Вопросы и ответы / А.П. Полежаев, М.Ф. Савелий. – М. :Объединенная редакция МВД России, 2003. –160с.
169. Петрищев В.Е. Заметки о терроризме / В.Е. Петрищев. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 288с.
170. Поздняков Э.А. Современные геополитические изменения и их влияние на безопасность и стабильность в мире / Э.А. Поздняков // Военная мысль. – 1993. – № 1. – С. 11-17.
171. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. Відповід. ред. В.А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2002. – 952с.

172. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / За ред. В. І. Полохала. – Київ: Політична думка, 1995. – 368с.

173. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 491с.

174. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. – К.: МАУП, 2005. – 791с.

175. Проблеми національної безпеки в умовах сучасного розвитку України : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конфер., Київ, 15 вересня 2006 р. – К.: МАУП, 2006. – 572с.

176. Резолюции и решения, принятые Генеральной Ассамблеей на 53 сессии / ООН. – Т. 1. – Нью-Йорк: 1999. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions

177. Рекомендации «Группы восьми» по противодействию терроризму. // Дипломатический вестник. – 2002. – № 7. – С. 45-49.

178. Ричард К. Беттс. Система для мира и причины войны / Ричард К. Беттс // Материалы к курсу: Оборонная политика. Политика обеспечения мира и безопасности. Ч. 1. – К., 1992. – С. 21-43.

179. Рыбаковский Л. Миграция или массовый исход? (Проблема миграции с распадом СССР) / Л. Рыбаковский // Российская Федерация. – 1997. – № 2. – С. 48-49.

180. Рудич Ф.М., Безверхний В.Б., Кириченко М.Т. Політичні структури та процеси в сучасній Україні / Ф.М. Рудич, В.Б. Безверхий, М.Т. Кириченко. – Київ: Наукова думка, 1995. – 264с.

181. Сайранян Ф.Г., Лаврин М.А. Терроризм: история, эволюция и новые реалии / Ф.Г Сайранян, М.А. Лаврин // Армагеддон. – 2001. – Кн. 9. – 321с.

182. Салимов К.Н. Современные проблемы терроризма / К.Н. Салимов. – М.: Издательство «Щит-М», 1999. – 216с.

183. Салмин А.М. Современная демократия: история, структура, культурные конфликты / А.М. Салмин. – М.: Наука, 1992. – 330с.

184. Селіванов В.М. Національна безпека – гарант існування незалежної України / В.М. Селіванов // Військо України. – 1993. – № 7. – С. 41-45.
185. Семків О.І., Шпилюк В.А., Гаєвський Б.А. Політологія : Підручник для студентів університетів / О.І.Семків, В.А. Шпилюк, Б.А. Гаєвський. – Львів: Світ, 1994. – 588с.
186. Сенченко М. Тероризм – винахід міжнародних банкірів для фінансового поневолення світу / М. Сенченко // Персонал. – 2006. – № 4. – С. 6-23.
187. Сергеев В.М. Организация борьбы с терроризмом в США // Зарубежное военное обозрение. – 1999. – № 8. – С. 2-7.
188. Соборність України. У 2-х книгах. –
Кн. 1. Від зародження до першої спроби реалізації. – К.: 2010. – 148с.;
Кн. 2. На шляху до об'єднання та утвердження української державності. – К.: 2002. – 264с.
189. Скаленко А.К. Глобальные резервы роста / Пер. с укр. / Науч. ред. и пред. чл.-корр. НАНУ О. Г. Белоруса / А.К. Скаленко. – К.: Информационно-издательский цент «Интеллект», 2002. – 428с.
190. Скиба В., Горбатенко В., Туренко В. Вступ до політології: Експурс в історію правничо-політичної думки / В. Скиба, В. Горбатенко, В. Туренко. – К.: Основи, 1998. – 718с.
191. Словарь по уголовному праву // Отв. ред. А. В. Наумов. – К.: Право. – 714 с.
192. Современный терроризм: состояние и перспективы / Под ред. Е. И. Степанова. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 239с.
193. Соловьев А. Законы о борьбе с терроризмом в иностранных государствах / А. Соловьев // Зарубежное военное обозрение. – 2002. – № 61. – С. 10-12.
194. Социальный конфликт: современные исследования. – М.: Издание ИНИОН, 1991. – 128с.

195. Степанов Е.И. Конфликтология переходного периода: Методологические, теоретические, технологические проблемы / Е.И. Степанов. – М.: Центр конфликтологии, Институт социологии РАН, 1996. – 243с.
196. Степанов Е.И. Современный терроризм: состояние и перспективы / Е.И. Степанов. – М.: УРРС, 2000. – 288с.
197. Стрміска М. Політичний тероризм: проблеми його визначення / М. Стрміска // Політологічний часопис. – І. – 1994. – № 2. – С.29-39.
198. Супертерроризм: новый вызов нового века / Под ред. А. В. Федорова (Научные записки ПИР-Центра). – М.: «Права человека», 2002. – 391 с.
199. Сухомлинов О.В. Антитерористична діяльність як складова національної безпеки в Україні: Автореф. дис. ... доктора філософії у галузі державного управління / О.В. Сухомлинов. – К.: МАУП, 2007. – 19с.
200. Тарас А. Е. Терроризм и террористы / А.Е. Тарас. – Минск : Харвест, 1999. – 391с.
201. Теплов Э. П. Конфликты: проблемы теории и практики разрешения / Э. П.Теплов. – СПб.: Правительство Р.Ф., Росглавкадры, СЗКЦ, 1992. – 48 с.
202. Терроризм. Борьба и проблемы противодействия: Учеб. пособие для студ. юрид. вузов [С. Я. Казанцев и др.] / Под ред. проф. В. Я. Кикотя, проф. Н. Д. Эриашвили. – М.: ЮНИТИ-ДАНА. Закон и право, 2004. – 592с.
203. Терроризм и контртерроризм в современном мире: аналитические материалы, документы, глоссарий: Научно-справочное издание / Под общей редакцией акад. О. В. Колобова. – М.: Экслит, 2003. – 814с.
204. Терроризм: современные аспекты: сборник научных статей. – М.: Академия управления МВД России, Институт социологии РАН, 1999. – 102 с.
205. Терроризм в современном капиталистическом обществе: Реферативный сборник. Выпуск 1. – М.: ИНИОН АН СССР, 1980. – 250с.

206. Тероризм: проблема // Юридичний вісник України. – 2006. – № 39. – С. 4-5.
207. Тихонравов Ю.В. Геополитика : Учеб. Пособие / Ю.В. Тихонравов. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез»», 1998. – 368с.
208. Токаревський Г.В. Міжнародний тероризм: сучасний стан та перспективи протидії / Г.В. Токаревський // Стратегічна панорама. – 2003. – №1. – С. 85-92.
209. Токаревський Г. Під маскою борців за свободу / Г.В. Токаревський // Політика і час. – 2002. – № 5. – С. 13-19.
210. Томенко М. В. Самовизначення України: від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду) / М.В. Томенко. – К.: Заповіт, 1998. – 272с.
211. Україна в глобалізаційному світі: Зб. наук. праць / НАН України. Ін-т світової економіки і міжнародних відносин. – К.: ІСЕМВ, 2007. – 395с.
212. Україна у світових та регіональних інтеграційних процесах: проблеми визнання стратегії / Матер. міжн. наук.-пр. конф. / За заг. ред. Б.І. Гуменюка, І.В. Бурковського, Г.Д. Хоменка, В.Г. Ціватого. – К., 2008. – 320 с.
213. Уткин А.И. Американская стратегия для XXI века. – М.: Издат. корпорация «Логос», 2000. – 272с.
214. Федосеев А.А. Современная американская политология: истоки, традиции, новации / А.А. Федосеев. – Л.: Изд-во Ленинградск. Ун-та, 1989. – 180с.
215. Фельдман Д.М. Политология конфликта : Учебное пособие / Д.М. Фельдман. – М.: Стратегия, 1998. – 325с.
216. Форсайт Ф. Конец самообмана / Ф. Форсайт // Московские новости. – 2001. – № 38. – 18-24 сентября. – С. 6.
217. Харрис М. Терроризм – любимое детище ЦРУ / М. Харрис. – М.: Изд-во АПН, 1985. – 95с.

218. Хлестов О.Н., Мышляева М.Л. Вооруженная борьба против международного терроризма / О.Н. Хлестов, М.Л. Мышляева // Московский журнал международного права. – 2001. – № 4. – С. 11-21.

219. Хлобустов О.О международно-правовых основах борьбы с терроризмом / О. Хлобустов // Власть. – 2000. – № 1. – С. 46-51.

220. Холод В.В. Феномен парapolитики: идеи, свершения, социальные результаты : Монография / В.В. Холод. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. – 321с.

221. Цыганков П.А. Международные отношения / П.А. Цыганков. – М.: Новая школа, 1996. – 320с.

222. Чекаленко Л. Зовнішньополітичний вибір України. Куди рухатися далі / Людмила Чекаленко // Персонал. – 2008. – № 2. – С. 38-44.

223. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика і безпека України. Людина – Суспільство – Держава – Міжнародні структури : Монографія / Л.Д. Чекаленко. – К.: НППМБ, 2004. – 352с.

224. Шанхайська конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом від 15.06. 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>.

225. Шевченко В.І., Костенко Г.Ф. Концепція національної безпеки: методологічний аспект В.І. Шевченко, Г.Ф. Костенко // Голос України. – 1995. – 11 січня.

226. Шевченко В.И. Лучше учиться на чужих ошибках, чем на собственных / В.И. Шевченко // Підтекст. – 1997. – № 21. – С. 25-31.

227. Шевченко В.І. Викопуємо повітряні прикордонні стовпи / В.І. Шевченко // Голос України. – 1995. – 5 липня.

228. Швидак О.М. Тероризм і засоби масової інформації / О. Швидак // Вісник Житомирського університету. – Житомир: 2004. – № 18. – С. 35-48.

229. Шкурат І.В. Глобальний тероризм: методичні підходи до вивчення / І. Шкурат. – Режим доступу: <http://special.newsru.com/terror/index.html>.

230. Шлаєн О. «Аллах акбар» / О. Шлаєн // Політична думка. – 2001. – № 4. – С. 111-113.
231. Экстремизм в Центральной Азии. – Алматы: Институт России и Китая, 2000. – 107с.
232. Энциклопедический политический словарь.– М.: Гардарики, 1999. – 500с.
233. Энциклопедический юридический словарь / Отв. ред. М.Н. Марченко – М.: Издательство «Проспект», 1999. – 368с.
234. Этнические и региональные конфликты в Евразии: В 3 кн. – Кн. 2.: Россия, Украина, Белоруссия / Общ. ред. А. Зверев, Б. Копштерс, Д. Гренин. – М: Изд-во «Весь мир», 1997. – С. 142-148.
235. Яворська Г.М. Концептуальні засади боротьби з міжнародним тероризмом: специфіка європейського бачення / Г.М. Яворська // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – С. 51-59.
236. Ясько А. Тероризм як форма політичної боротьби / А. Ясько // Політика і час. – 2002. – № 1-2. – С. 5-8.
237. Яшлавский А.В. Терроризм политический / А. В. Яшлавский // Новая философская энциклопедия. В 4-х томах – Т. 4. – М., 2001. – С. 310-311.
238. A Secure Europe in a Better World. European Security Strategy. – Brussels, 2003, 12 Dec. – Режим доступу: <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/solanae.pdf>
239. Baudrillard J. The spirit of terrorism. / Translated by Dr. Rachel Bloul / Le Monde 2 November 2001 – Режим доступу: <http://www.egs.edu/faculty/jean-baudrillard/articles/the-spirit-of-terrorism/>
240. Biscop S. The European Security Strategy. Implementing a Distinctive Approach to Security / S. Biscop // Security&Strategy. – Paper. – № 82. – March 2004 (Royal Institute for International Relations, Brussels).
241. Bonanate L. Dimensioni del terrorismo politico. Aspetti interni e internazionali, politici e geuridici / L.Bonanate. – F. Angeli, Milano, 1989. – P. 99-179.

242. Byman D. The Logic of Ethnic Terrorism. *Studies in Conflict and Terrorism*, XXI, n. 2, 1999. – P. 149-169.- Режим доступа: http://instructional1.calstatela.edu/tclim/W04_Courses/Terrorism_notes2.pdf

243. Code de procedure penale, 1958. – Режим доступа: <http://www.rabenou.org/cpp/P1L4Tx.html>

244. Cohen, Richard Michael Mihalka. *Cooperative Security: New Horizons for International Order*/ R.M.M. Cohen // *The Marshall Center Papers*. – № 3 / Garmish-Parten-kirchen, Germany: George c Marshall European Center for Security Studies. – June 2001.

245. Cooper R. *The Post-Modern State* / R. Cooper // *Re-Ordering the World*. Ed. By Mark Leonard. The Foreign Policy Centre, 2002. – P. 11-20.

246. Dobson Ch., Payne R. *The Weapons of Terror* / Ch. Dobson, R. Payne – London. – 1999. – 240 p.

247. Eckstein H. *Internal World Problems and Approaches*, Collier-Macmillan / H. Eckstein // Free Press. London Glencoe. 1964.

248. *Handelsblatt*. – 2001. – 7 April.

249. Ham Peter van. *Politics as Unusual: NATO and EU After 9-11* // *Clingendael Cahier*, November 2001. – Режим доступа: http://www.clingendael.nl/publications/2001/20011200_cli_ess_vanham.pdf

250. Hermann, Simon. *Terrorismus: Bremse des Welthandels* / S Hermann // *Internationale Politik*. – Juni –2002, – № 6. – P. 17 - 22.

251. Homer-Dixon, Thomas. *Why Root Causes are Important*. / T. Homer-Dixon // *Toronto Globe and Mail*, 26 September 2001.

252. *Intelligence Newsletter*. – 1995. – Nov. 23. – P. 3.

253. Jenkins B. M. *Countering al Qaeda. An Appreciation of the Situation and Suggestions for Strategy* / B.M. Jenkins – Rand, 2002. – 37 p.

254. Lakoff G. *The Metaphor of Terror*. – In *These Times*, 29.10.2001. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: metaphor.uoregon.edu/lakoff-1.htm

255. Lieven, Anatol. The Secret Policemen's Baal: the United States, Russia and the international order after 11 September / Lieven, Anatol. – International Affairs, April 2002. – 78 pp.

256. Loi federale 351.1 sur l'entraide internationale en, atiere pénale du 20 mars 1981 (étatle 1er avril 1997).

257. MacWillson A.C. Hostage-Taking Terrorism: Incident-Response Strategy A.C. MacWillson – New York: St. Martin's Press., 1992. – 75 p.

258. Madloch N. Trojanisches Pferd der Imperialismus. Terroristen-Spießgesellen der Reaktion. – Horizont, B., 1979, Jg. 12, 25 mai, №20, S. 8-9; Juni, № 21. – P. 8-10.

259. Münkler H. Guerillakrieg und Terrorismus; in: ders., Gewalt und Ordnung. Das Bild des Krieges im politischen Denken / H. Münkler. – Frankfurt/M., 1992. – P.108-122.

260. Nolan, Janne. Cooperative Security in the United States. In America's Strategic Choices, edited by Michael Brown, et al / Janne. Nolan. – Revised at Cambridge: MIT Press, 2000. – P. 179-217.

261. Orbie J. Conceptualizing the Role of the EU in the World: Civilian Power Europe? / J. Orbie // Paper presented at the EUSA 8th International Biennial Conference, Nashville, 27-29 March 2003.

262. Pattern of Global Terrorism: 1988. – Wash., 1989. – P. V.

263. Peter van Ham. The Power of War: Why Europ Needs it? / Peter van Ham [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.clingendael.nl/publications/2008/20081203_cdsp_power_war.pdf

264. Redaelli C., Schmidt V. Policy Change and Discourse in Europe / C.Redaeli, V. Schmidt – West European Politics. Special Issue. Dec. 2004 (forthcoming).

265. Ricks, Thomas E. and Leob, Vernon. Bush Developing Formal Doctrine to Guard Against New Threats. / T. Ricks, V. Leob // Washington Post, June 2002.

266. Paul Smith. Transnational Terrorism and the al Qaeda Model: Confronting New Realities / Paul Smith. – Parameters–U.S. Army War College Quarterly (Summer 2002). – P. 33-46.

267. Sullivan, Andrew. This is a Religious War / A. Sullivan // The New York Times. – 2001. – 7 Oktober. – P. 44.

268. <http://www.rol.ru/news/misc/news/05/07/08036.html>

269. Zmeevskij A., Marabrin V. Terrorism: the need for coordinated efforts by the World Community / A. Zmeevskij, V. Marabrin // International affairs. – 1996. –Vol. 42, №2. – P. 83-89.

270. United State Senate. Bills to Authorize Prosecution of Terrorism and Others Who Attack U. S. Government Employees and Citizens Abroad. Hearing before the Subcommittee on Security and Terrorism of the Committee of the Judiciary. – Washington, D. C.: United States Senate, 2005.